Dîwân

des

Abû-l-Hasân Jehuda ha-Levi.

Nach Handschriften und Druckwerken bearbeitet und mit erklärenden Anmerkungen versehen

von

Dr. H. Brody.

Zweiter Band:
Nichtgottesdienstliche Poesie.
(Heft V.)

BERLIN, 1909.
Druck von H. Itzkowski, Auguststr. 69

רשימת השירים

(עפ"י א"ב).

צר 245 (שיר כ״ד שורה 29—30): ראה הערתי (צר 213), וע העיר: „אולי יש לפרש: הם (האהובים) גלו אל ארץ אחרת, אשר לא גלו שמה שמי הודם עמהם״.

שם (שורה 41—42): ע מבין את החרוז כפשוטו: „מיום ידעתי אותו והכרתיו ראיתיו עוסק בחכמות״.

צר 251 (שיר ל׳): נמצא עד שורה 68 בכ״י T-S סי׳ 57, והשנויים בין הנוסח שלפנינו ובין נוסח כה״י הם: שורה 5—6 חסרים בכ״י. — שורה 13, וסביב סביב, בכ״י: וסביב חביב. — שורה 31 צבא מרום, בכ״י: בני מרום. — שורה 62: אם חחך, בכ״י: כי חחך.

צר 258 (שיר ל״ג): נמצא מקצתו בכ״י T-S סי׳ 55.

צר 273 (שיר נ״ג): נמצא בכ״י T-S סי׳ 75, והשנויים אשר בין הנוסח שלפנינו ונוסח כה״י הם: שורה 3, יום שלחתם, בכ״י: גם שלחתם. — שורה 5: הלאהבים, בכ״י: לאהבים. — שורה 27 חוטי, בכ״י: טורי (ראה הערתי צר 250). — שורה 45, טל, בכ״י: על (כמו בנ״א).

צר 285 (שיר נ״ח): נמצא גם הוא בכ״י T-S סי׳ 57, ואלה הם השנויים: שורה 3, ממאורי אור, בכ״י: ממאורי רום. — שורה 29, רשות פן, בכ״י: רשותן. — שורה 30, ראשי, בכ״י: נפשי. — שורה 32, ומי, בכ״י: ואי (כמו בכ״ב). — שורה 36, רמזן, בכ״י: זריזן (נוסח נכון מאד). — שורה 39, יכל, בכ״י: אבל.

צר 329 (סי׳ קי״ח): האגרת הזאת נמצאה עד שורה 17 בכ״י T-S סי׳ 166 ומשורה 17 והלאה בכ״י T-S סי׳ 75, ואלה הם השנויים: שורה 8, חרזיה, בכ״י: חרוציה (קרי: חרוזיה). — שורה 14, נפלאה, בכ״י: נפלאתה, כלה״כ בש״ב א׳ כ״ו. — שורה 16, וגנת דודיו, בכ״י: וגנת אהבה. — שורה 22, שלום, בכ״י: את שלום, כלה״כ בראשית מ״א ט״ז.

צד 216 (שיר ד׳): נדפס בין החרוזים אשר בסוף ספר מלחמת החכמה והעושר לר״י בן שבתאי, ושם הנוסח: כצור עורב (שפטים ז׳ כ״ה) תחת בקן עורב.

צד 220 (שיר ט׳): החכם ר״ד סימאנסען העירני לאמר: מלת „לבנון״ נראה שיש בה רמז להר Sierra Nevada אשר בקרבת גרנטה; „פרי המגדי רמז לפֵּרות הגדֵלות שם, ואין דוגמתן רק בסוריא; „ובגדי בגדי אילי רמז לנוצרים אשר ישבו בחבל הארץ ההוא (Mozaraber) וסבב לשנת 1125 בגדו בגד באלמוהאדים מושלי הארץ (ראה גרעץ VI³ צד 108).

צד 221 (שיר י״א): נמצא בכ״י T-S סי׳ 75, ובשורה 11 כתוב גם שם (כמו בכ״ב): כוכבי תחת רכבי.

צד 231 (שיר ט״ז שורה 10): ראה מש״כ ע״ד מלת יָרְחוּ בהערתי (צד 182), והנני להוסיף עוד מה שאמר רמב״ע בשיר „איש קדְהוּ אוריו״ הרוז י״ט: כאשר בתמכו נעמו ידי ופי | מתק ואפי מר דרור הורחו, ויש שם בכ״י על הגליון: „נ״א יָרְחוּ״, כמו שהעירותי במה״ע Monatsschrift f. d. Geschichte u. Wiss. d. Jud. לשנת 1896 צד 165 הערה 19.

צד 233 (שיר ט״ז שורה 1): יש להוסיף על הערתי (צד 186), כי ברשימת הדיואן שהו״ל נייבואיר בספר הזכרון להחכם ר״ד קויפמאנן ז״ל (בחלק הלועזי צד 281) הנוסח: בזתם למימי (משרש בוז), וזה אמנם נוסח שאפשר לקַיְּמוֹ.

צד 236 (שיר כ׳ שורה 5—6): ראה הערתי (צד 192), וע״ד ע טעם מלחיך = מֵעַל לחיך, והכַּוָּנה: „טרם יְשֻׁפַּךְ מעל להיך (עוד לא הוסר מעליו) מראה ארמומית, שהוא אות תֹּם העלם״.

צד 238 (שיר כ״ב שורה 37—38): העיר ע על המאמר „כבדהו וחשדהו״ שהוא נמצא בתנא דבי אליהו וממנו בס׳ ראשית חכמה.

צד 239 (שיר כ״ב שורה 66): ע״ד ע אולי כך פירוש הדברים: זכור שלא ימשלו בך וכי גם הם חייבים בכבודך.

צד 240 (שיר כ״ב שורה 85—86): וע״ד ע ר״ל: „אם תמעל ועשית עשר לא במשפט הלא תשא חטאתך ואין כֹּפר לזדונך, גם לא במותך תקח הכל״.

צד 201 (שיר קל״ח שורה 12): וגבי, ראה הערתי בכרך ב׳ צד 274 (לשיר ע״ג שורה 7—12).

צד 207 (אגרת א׳) חלק גדול מן האגרת הזאת נמצא בכ״י T-S סי׳ 166.

צד 213 (אגרת ב׳): משורה 71 עד סופה נמצאה האגרת הזאת בכ״י T-S סי׳ 25, ותחת „אשר גדלו ד׳״ (שורה 72) כתוב שם: „ואת אשר גדלו המלך״, כלה״כ (אסתר ה׳ י״א).

לספר השני.

צד 12 (שיר ח׳ שורה 1): בסורים מפנינים, יש להוסיף על הערתי (צד 12) מה שהביאו רמב״ע, ר״ש פרחון (במחברת הערוך שרש פנן) ואחרים (ראה דוקס, נחל קדומים צד 44) בשם רשב״ג: ואתמה על שלמה המדמה | בחכמתו פנינים לעדרים וכו׳, ותפסו עליו, ולפי מה שכתבתי צדקו דברי המשורר.

צד 22 (שיר כ״א שורה 17): ראה הערתי צד 236 (לשיר ל״ז שורה 1—2).

צד 31 (שיר כ״ח שורה 4): ראה הערתי צד 305 (לשיר קי״ג שורה 11).

צד 32 (שיר כ״ט שורה 4): ראה הערתי צד 304 (לשיר קי״ג שורה 6—9).

צד 80 (שיר ה׳): חציו השני נמצא בכ״י T-S סי׳ 56.

צד 94 (שיר י״ב שורה 17—18): ראה הערתי צד 17[illegible] (לשיר י״ב שורה 63—64).

צד 120 (שיר כ״ה): עד שורה 6 נמצא בכ״י T-S סי׳ 56, ושם כתוב בשורה 9: עדי תחת עת (ובכ״ב: עד).

צד 155 (שיר ב׳): ראה את הערותיו של החכם ר׳ הלל די לא טורי בספרו Scritti sparsi כרך א׳ צד 383 והלאה.

צד 178 (שיר י״ז שורה 35): מלת סבלים השתמש בה רי״ה במובן שלפנינו גם הלאה צד 326 שיר קט״ו שורה 19.

לשנת 1907 צד 247 והלאה עפ״י כ״י גנוז בקאמברידגא בין שרידי הגניזה אשר באלקהירא. ולפניו נמצא שם גם סוף האגרת אשר כתב ריה״ל לר״יש הנגיד בשלחו לו את שירו. ואני הגהתי את השיר עפ״י הנוסח שלפנינו ונוסח כ״י קאמברידגא והדפסתיו במה״ע הנ״ל לשנת 1908 צד 247 והלאה, ראה שם.

צד 152 (שיר ק׳ שורה 17): ע״ד ,ערבי הגרדי׳ ראה גם דוקס בספרו Zur rabb. Spruchkunde צד 39.

צד 153 (שיר ק׳ שורה 39—40): נודע בישע, ראה הערתי בכרך ב׳ צד 240 (לשיר ל״ז שורה 47—50).

צד 154 (שיר ק״א): השיר נמצא בכ״י T-S סי׳ 70, ואלה הם השנויים בין הנוסח שלפנינו ונוסח כה״י: בין שורה 42 ושורה 43 נמצא בכ״י חרוז אחד זה לשונו:

זְכַרְתִּיךָ וְנִזְכַּרְתִּי לְיָמִים   עֲבָרוּם וְהָיוּ כַּחֲלוֹמִים

(למלת ,חלומים׳ ראה הערתי בהגר״ן ח״ז צד 63 הערה 8). — שורה 52, ושמחו, בכ״י: יצמחו (כמו בגנזי אקספורד). — שורה 53: וצוני, בכ״י: וחצוני, כמו בכ״ב, וצ״ל: וְחִיצוֹנֵי (מלא יו״ד) כמו שאמרתי בהערותי צד 255, וכונת המשורר באמת (כמו שעלה על דעתי וכמו שהעירותי) לאמר, שהם — הפתאים — עוסקים רק בחיצוניותה של החכמה (אלעלום אלבראניה) ולא בפנימיותה של החכמה (חכמת התורה). ראה דברים מחֻכמים על הענין הזה להח׳ גולדציהער בספר מעאני אלנפס המיוחס לרבנו בחיי צד *28 (הערה לצד 22, 23). — בין שורה 56 ושורה 57 נמצא עוד חרוז אחד והוא:

וְלֹא אֶשְׁקֹט עֲדֵי תִשְׁתַּחֲוִין,   בְּחָכְמָה לַעֲלָמָתִי עֲלָמִים.

צד 163 (שיר קי״ט): בספר היובל לכבוד הח׳ הרכבי (בחלק הלועזי צד 133) שאל רמשי״ש, על מה סמכתי בהכניסי את שם ר׳ יצחק אל תוך הכתבת אשר על גב השיר. והנה אין משיבין לארי אחר מותו, אבל משיבין לכל השואל כמותו, כי יצחק הוא השם המפורש בשורה 18.

צד 165 (שיר קכ״ד שורה 27): במכתבו מיום 9,11 1902 העירני הח׳ גולדציהער על תרגום מלות ,אין נכת אלבארח׳ שהוא: ,אנה נסתרת אתמול׳.

בתשובתו), ודומה לזה לשון הכתובת בכ״ב, וא״כ היה רמב״ע מהלל את השיבה (ראה דברי שד״ל שהבאתי בהערתי לשורה 7—8). וכן מצאנו לו בתרשיש צד 53 סי׳ [ס״ה]: נואם לבבי כי פאר זקן וכו׳. ואלה הם השנויים אשר בין הנוסח שלפנינו ובין הנוסח שבכ״י: שורה 4, ותשוב, בכ״י: ותרוץ. — שורה 12, למנורות, בכ״י: למאורות. — שורה 13: והם, בכ״י: אבל. — שורה 19, מעשות, בכ״י: לעשות. — שורה 20, ליין, בכ״י: ביין. —שורה 24, וקולע ולא יחטיא שערות, בכ״י: וקולע בשכלו לשערות.

צד 83 (שיר נ״ט): השיר הזה נמצא בכ״י T-S סי׳ 25, ובשורה 13 כתוב שם: יצא בכל גבול (נגד המשקל).

צד 88 (שיר ס״ג): ראה בכרך ב׳ צד 167 הערתי הראשונה לשיר י״ב.

צד 103 (שיר ע״א): ראה בכרך ב׳ צד 312 הערתי הראשונה לסי׳ קי״ז.

צד 106 (שיר ע״ב שורה 13—14): ראה הערתי בכרך ב׳ צד 174 (לשיר י״ב שורה 81—82).

צד 108 (שיר ע״ה), נמצא בכ״י T-S סי׳ 75, ובשורה 28 כתוב שם: תשולם תחת תשלם.

צד 125 (שיר פ״ז שורה 51—52): ראה עמר השכחה לנאבישון דף קט״ז עמוד ג׳, שהביא חרוזים ערביים כוללים את הרעיון הזה כמעט מלה במלה כמ״ש לפנינו.

צד 126 (שיר פ״ז שורה 61): ראה הערותי בכרך א׳ צד 23 (לשיר י׳ שורה 3—4) וצד 89 (לשיר ל״ח שורה 49—50).

צד 127 (שיר פ״ח): השיר נדפס ע״י דוקס בשמו של רמב״ע ולא בשמו של רי״ה כמש״כ בהערתי.

צד 129 (שיר פ״ט): נמצא בכ״י T-S סי׳ 57, וכו שני שנויים: בשורה 9 כתוב: אין שחרות לך תחת מה לך לשחרות, ובשורה 19: איך לא תחת הן לא.

צד 133 (שיר צ״א שורה 7—8): ראה הערתי בכרך ב׳ צד 242 (לשיר מ״א שורה 3—4).

צד 144 (סי׳ צ״ז): השיר כֻּלו נדפס ע״י ר״א מארמארשטיין במה״ע Monatsschrift f. Geschichte u. Wiss. d. Judt.

צר 42 (שיר ל״ב שורה 11): באור מלות ,בכל ארחיק׳ ראה בהערתי כרך ב׳ צר 257 (לשיר נ״ו שורה 1—8).

צר 44 (שיר ל״ו): השיר הזה נמצא בלי שנוי בכ״י T-S סי׳ 55.

צר 49 (שיר ל״ח שורה 29—30): דברי המשורר מתאימים למשל ממשלי הערביים הנמצא בספר Arab. Sprichwörter und Redensarten להח׳ Socin, צר 7, סי׳ 99: من قلة الناس قلنا للقرد قرداش (מחסרון אנשים כרתנו ברית אחוה את הקופים), וראה שם גם סי׳ 97, 98, 100.

צר 50 (שיר ל״ט שורה 8): גם ראב״ע אמר במסתגאב המתחיל ,אחרי שובי״ (נדפס במחזור קטלוניה לשחרית יוה״כ) בית ב׳: וממך אליך נסתי; וכן הוא אומר בפרושו לתהלים קל״ט י׳: והנה הייתי כבורח מירך אל ירך.

צר 56 (שיר מ״ב): בכתובת שעל גב השיר כתבתי: בן אבי שכם, כמ״ש בכ״י שלפני, ועל דעת רמש״ש צ״ל: בן אבי שכר, ראה דבריו בספר היובל להח׳ הרכבי, בחלק הלועזי צר 132.

צר 59 (שיר מ״ג שורה 31): אגרתימו, צ״ל: ארנתימו, ראה הערתי בכרך ב׳ צר 179 (לשיר ט״ו שורה 63—68).

צר 61 (שיר מ״ה שורה 10): מליצת רחוקים קרובים השתמש בה רי״ה גם בכרך ב׳ צר 28 (שיר כ״ד שורה 12).

צר 62 (שיר מ״ו שורה 31—32): ראה הערתי בכרך ב׳ צר 254 (לשיר נ״ה שורה 7—8).

צר 67 (שיר מ״ט שורה 47): ראה הערתי בכרך ב׳ צר 215 (לשיר כ״ד שורה 57—58).

צר 70 (שיר נ״ב שורה 23—24): וכן אמר גם ר״ש בונפ״ד בכתבת שעל גב סי׳ כ״ד בדיואן שלו כ״י אקספורד (רשימת נייבואיר עמוד 672): אחר מטובי הארץ ירד מנכסיו ונהפכו שמו (צ״ל: שמיו) על ארצו וכו׳.

צר 77 (שיר נ״ח): השיר נמצא מתחלתו ועד שורה 26 בכ״י T-S סי׳ 53 וכתוב ממעל לו: וורדה מן ענד אבי הרון נ״ע קציד שבב פיהא במדח אלשיב ודם אלשבאב סקאל יראגעה (והגיעו מר׳ משה [ב״ע] נ״ע שיר הגדיל בו בשבח השיבה, ובגאון הנעורים ואמר

הערות נוספות.

לספר הראשון.

צד 7 (שיר ז׳): שבעת החרוזים האחרונים נמצאים בכ״י T-S סי׳ 53.

צד 10 (שיר ח׳): נמצא בכ״י T-S סי׳ 55, והכתבת שעל גבו: וכתב בהא מן אל מרכב, ורומה לזה בכ״א וכ״ב.

צד 20 (שיר ט״ו, שורה 35—36): ראה הערותי בכרך ב׳ צד 179 (לשיר ט״ו שורה 63—68) וצד 265 (לשיר נ״ח שורה 43—44).

צד 20 (שיר ט״ו, שורה 37—38): ראה הערתי בכרך ב׳ צד 192 (לשיר כ׳ שורה 3—4).

צד 26 (שיר י״ט, שורה 7): ראה באור מלות „הם הס׳ בהערתי בכרך ב׳ צד 168 (לשיר י״ב שורה 1—2).

צד 28 (שיר כ׳, שורה 9—10): ראה הערתי בכרך ב׳ צד 286 (לשיר פ״ח שורה 19—20).

צד 34 (שיר כ״ה): החרוזים האחרונים נמצאים בכ״י T-S סי׳ 70.

צד 35 (שיר כ״ה, שורה 31—32): ראה הערתי בכרך ב׳ צד 216 (לשיר כ״ד שורה 63—64).

צד 37 (שיר כ״ז): השיר נמצא בכ״י T-S סי׳ 55, וממעל לו כתוב: וקאל פי אבנא אבי אלפצ׳איל (ובכ״א: וקאל ימרח אבא אלפצ׳איל, ובכ״ב: וקאל פי אלשיך אבי אלפצ׳איל בן אלחבר אלמדכור), ויש בו שני שנויים: בשורה 5 כתוב: לך המור תחת להר המור, ובשורה 6: ירגל תחת מרגל.

חבקוק ב׳ י״ז). וכן וְצַלְפּל — יכלכל (שורה 36), והימן והמונו מהמוניו (שורה 37), אספ לאסף, וזה האחרון שגור בפי רי״ה ראה כרך א׳ שיר י״ז שורה 1, כרך שלפנינו צד 227 שיר נ״ח שורה 33.

שורה 40: ראה כרך א׳ שיר פ״ז שורה 37—38: אשר גבר ורכב במתי עב | עדי היו בני עש מרכבותיו; ובשירו של ראב״ע הנ״ל: וכוכב בין בני עָש משכנותיו.

שורה 42: והעלה — למעלה מעלותיו, לשון נע״ל.

שורה 43—44: ראה הערתי בכרך א׳ צד 30 לשיר י״ג שורה 27—28.

שורה 45—46: דברים דומים לאלה אמר רי״ה בשירו לרמב״ע כרך א׳ שיר נ״ח שורה 45—46, וראה מש״כ שם בהערתי צד 47 (לשיר י״ז שורה 11—12) וצד 75 והלאה.

שורה 47—48: עדה״כ איוב כ״ט כ״א.

שורה 49—52: הרעיון הזה מצאנוהו לרי״ה גם במ״א, ראה הערתי צד 172 (לשיר י״ב שורה 61—62). — והחכמה, בכ״י: כהחכמה.

שורה 54: ראה כרך א׳ שיר פ״ז שורה 60.

שורה 55: המגביר חסדיו (עדה״כ תהלים ק״ג י״א, קי״ז ב׳) על בני האדם, ישימון לו בני האדם את התהלות כמהלצות, ילבישוהו בגדי כבוד, כי יכבדוהו וירוממוהו.

שורה 57—58: וכן אמר רי״ה על רמב״ע בכרך א׳ שיר מ״ג שורה 13: וירש הנדיבות מאבותיו, ועוד אמר שם שיר פ״ז שורה 55—56: רחב הלב כרחב ים ומלא | נדיבות אך ירשם מאבותיו, וראה שם בהערותי צד 207. ובשיר ראב״ע הנ״ל: נדיבות יום שאלתיה וכו׳ ואולם נחלני ירושה מאבותיו.

שורה 61—62: ויען גדול כחו מכה ענני שחק, אספו העננים את ידם נגד מטר ידיו וגשם נדבותיו כאומר: יַגְשִׁים הוא ולמה זה הבל ניגע.

שורה 64: שם דבר נאצל משרש רתם (מיכה א׳ י״ג), והכונה הבהמות המושכות את המרכבה.

שורה 65—66: עדה״כ תהלים א׳ ב׳. שנותיו בכ״י: ימותיו.

(יום א׳ ט״ז חשון שנת עת״ר).

נע״ל) כענבים, טובים מיין, והם ערבים כמו עסיס רמון לשותיו. — כרב משה, מעבר כזה מצא לו ריי״ה גם בשירו אשר שר לכבוד רמב״ע, כרך א׳ סי׳ נ״ח שורה 15—18: ויתהלל בשיבה איש... כרב משה וכו׳. — ועסיס רמון (שה״ש ח׳ ב׳) מבטא שהשתמש בו ריי״ה גם בכרך א׳ שיר ק׳ שורה 60.

שורה 17—18: גביר גברו, לשון נע״ל, ובכרך א׳ שיר מ׳ שורה 27 הוא אומר: גביר גבר. — יקרו וישרו, בכ״י: יקר ישרו.

שורה 19—20: אמֶן, במדבר י״א י״ב; אמנתיו, רות ד׳ ט״ז; האמונות הראשון מלשון אֱמוּנָה ודת (איש אמונות, משלי כ״ח כ׳, אבל בענין אחר), והשני מלשון האמֻנים עלי תולע (איכה ד׳ ה׳), והכונה על החכמות. ויש בזה לשון נע״ל ודומה לו בכרך א׳ שיר קל״ב שורה 3, ראה שם הערות צד 303. וב כתב: „אולי צ״ל וְ אֶ מָּ ן או וְאָמְּן (תחת וְ א מֶ ן בשורה 19), כלומר הוא אָמָּן האמונות, אמונתו היא אומנותו, והיא לשון נע״ל יפה״.

שורה 22: עדה״כ משלי ה׳ ט״ז.

שורה 23—24: וכן אמר ריי״ה בכרך א׳ שיר ק״ל שורה 15—16: מבקש דת ראה לבו ארון לה | דרש לך מלשונו מפתחותיו.

שורה 28: שפתיו, שפתים ממש, ולא כן בשורה 4, וכמו שפירשתי שם.

שורה 29—30: לשון נע״ל, ראה דוגמתו צד 245 שיר כ״ד שורה 43—44. — ועדות, תורה ומצות.

שורה 32: עדה״כ שמות כ״ח מ׳, ל״ט כ״ח.

שורה 33—34: עדה״כ משלי ז׳ ד׳, והמליצה שגורה בפי ריי״ה, ראה למשל כרך א׳ שיר פ״ז שורה 62; כרך שלפנינו צד 306 שיר פ״ח שורה 47—50.

שורה 35—38: שיריו יפתידו את לב ידותון המשורר, וכלכל החכם (מ״א ה׳ י״א, דהי״א ב׳ ו׳) לא יכלכל את דבריו (עדה״כ תהלים קי״ב ה׳) ולא יעצר כח שכלו להבינם, גם הימן החכם (מ״א ודהי״א שם) וכל המונו (חכמי הלב כמוהו) הם מהמוניו של ר׳ משה (למול חכמתו הם רק כהמון העם), ואסף המשורר די לו אם יצלח בידו להיות מאסף לכל מחנותיו (עדה״כ במדבר י׳ כ״ה). — יְחִתּוּן — ידותון (שורה 35), לשון נע״ל (ואולי נכון יותר לנקד: יְחִיתוּן עפ״י

במ"א, וכמו שאָראה בהערותי הבאות. ונפלאת היא בעיני, שיש גם לראב"ע שיר קטן, תחלתו: „לנחל בין אשר מלא גדותיו" (בדיואן שהו"ל איגרס צד 11 סי' 50). וגם הוא הושר לכבוד איש שהיה שמו משה ויש בו כמה פרטים מתאימים למליצות משוררנו בשירו זה, ואעיר גם עליהם. — משקלו כמשקל שיר א' (צד 215).

שורה 1—2: ערה"כ יהושע ג' ט"ו (רהי"א י"ב ט"ו); ט"ו ד' — השוה תחלת שירו של משוררנו לר' יוסף בן עזרא (כ"ך א' סי' ס"ז): הלבי ים ממַלא על גדותיו.

שורה 3—4: חכמי הלב שואפים לנחל הבין וזו תאות נפשם לרות את צמאונם במימיו וללקוט ברולח משפתיו (שפתי הנחל, ר"ל גדותיו, דברים ב' ל"ז). ועד"ז אמר ריה"ה בכ"ך א' שיר ע"ה שורה 11—12: אשר הושם סביב כל ים גבול חול | והושם לו גבול גביש וראמות, ובכ"ך שלפנינו צד 283: ידי אדם אבל ימי נדבות | וימים אך פנינים חול שפתן.

שורה 5—6: וע"כ, יען אוו לרות במי נחל הבין, שאלו את אנשי המזמה אם אפשר להגיע עד הנחל הזה ולהשיג את אחת מקצותיו (ראה יהושע ג' ח'). ראה כ"ך א' שיר פ"ז שורה 24; בכ"ך שלפנינו צד 283 שיר נ"ו שורה 69—70.

שורה 7—14: ואנשי המזמה השיבו ויענו את שאליהם (את מתי הלב, שורה 3): הדרך המוביל אל נחל החכמה הוא לעיניכם, אבל לא יוכל איש לעבור את מעברותיו, זולתי גבר אשר גבר (לשון נע"ל) לבבו וכו' ואשר לחם בלחם הבין (ערה"כ משלי ט' ה') וילחם את מלחמותיו עם מתי הבין ויוכל למו, ואשר השיג את מפלאות כל הפלאות (את סודות החכמה העמוקות) — ואז יראה נפלאות נחל הבין ויבין את מעלת החכמה וגָדלתה. — הם (שורה 7), בא לחזק הענין, וזה דרכו של ריה"ה בכמה מקומות, ראה למשל כ"ך א' שיר ס"ח שורה 36 ושורה 48, שיר ע"ה שורה 6 ועוד. — יעבדו (שורה 8), בני האדם. — לשורה 11—12: (לשון נע"ל) השוה צד 306 שיר ס"ח שורה 41: הלחמים להמה ללחם לתָמים לה וכו'. — שורה 13: יש בה לשון נע"ל; הפלאות, בכ"י: פלאות.

שורה 15—16: ר"ל גבר (שורה 9) כרב משה, אשר דודיו (אהביו, שה"ש א' ב') לדוריו (ידידיו, ישעי' ה' א'), ויש בזה לשון

שורה 5—10). — שורה 5, יחזקאל י״ז ג׳. ועיניה, כ״ה בכ״י והוא מקביל למלת פניה שלפ״ז, ובכל זאת נ״ל שצ״ל ועניניה; ראה כרך א׳ שיר צ״ד שורה 55—60 ומה שהעירותי על זה שם בהערות צד 228, ועי״ד עניני שיר ראה מש״כ שם צד 36 (לשיר י״ד שורה 41—42). — שורה 6, תהלים כ״ב א׳, בראשית מ״ט כ״א; שה״ש ד׳ י״ד. — שורה 7, מ״א י׳ י״ח ועוד; קהלת ב׳ י׳. — שורה 9—10: משלי ז׳ י״ח, ה׳ י״ט; איוב ל״ט י״ג. — שורה 12: מחשבתי, בכ״י: מחשבותי. — שורה 13: ירמי׳ ל״ח כ״ו, דניאל ט׳ כ׳. — שורה 14: ש״ב א׳ כ״ג. — שורה 16, ירמי׳ כ׳ ט׳. אצולה, מובדלת ומופרשת משאר גנות, נעלה היא בערכה עליהן. — שורה 17, תהלים א׳ ג׳; ישעי׳ כ״ז ג׳. — שורה 18, אפקיד עיני עליה לשמרה, פן יפקד, כלומר יחסר, יבול ויפול עָלֶהָ (ישעי׳ א׳ ל׳), ויש בזה לשון נעי״ל. — שורה 19, ישעי׳ ל״ב ט״ו. — שורה 20—21: בראשית ל״ג י׳. — שורה 22: איכה ב׳ ט׳; בראשית מ״א ט״ו.

קיט.

כ״י ח״ג ואין כתובת ממעל לו, ונדפס בגנזי אקספורד צד 27 על שמו של רי״ה, וכן הדפיסו (עפ״י ג״א) הרכבי ח״ב צד 74 על שם משוררנו, ואם קבלה היא נקבל. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 155). — שורה 1—2: ארח, סנה לו וילך לדרכו (איוב ל״ד ח׳). וברח, גנזי והרכבי: ברח. מעלי, שם: מעל. — שורה 3: משלי ל״א ב׳.

קכ.

נמצא בכ״י שוח״ה הנ״ל (צד 211 בהערתי הראשונה לשיר כ״ד) דף 45 בין שירי רשב״ג ורי״ה, ונראה בעיני שהוא למשוררנו, כי מצאתי ראיתי בו כמה וכמה מליצות ורעיונות שהשתמש בהם רי״ה גם

השני כמו בתהלים פ״ד ד׳, השלישי והרביעי כמו בויקרא כ״ה י׳. לו (שורה 12), בכ״י: ל״. — שורה 13, ירמיה ל״ב ח׳; איוב י״ב י״ח. — שורה 14, יהושע ט׳ ט׳. — שורה 15, שבועות דף ו׳ ע״ב ועוד כ״פ בש״ס ומדרשים; זכרי׳ י״א ג׳. — שורה 16, תהלים פ״ט י׳. ומשכיח, בכ״י: ומשבית. — שורה 18, שגיון, מלשון שגיון לדוד, תהלים ז׳ א׳. — שורה 19, ירמי׳ כ״ג ו׳.

צד 329: שורה 21, קהלת א׳ ו׳. — שורה 22, תהלים נ״ב י׳. — שורה 24, משלי ד׳ י״ב (ראה גם איכה ד׳ י״ח); בראשית ג׳ כ״ד. — שורה 25, יהושע ה׳ י״ג; ו׳ א׳. — שורה 26, איוב י״ט ח׳; איכה ג׳ ז׳; שמות ב׳ ג׳. — שורה 27, במדבר י״א י״ז, כ״ה. — שורה 28, ישעי׳ ס׳ ג׳. — שורה 30, לשון מסדרי תפלת יוצר לשבת (הכל יודוך). — שורה 32, תהלים צ״א י״ב; דברים ל״ג ז׳; איוב ל״ג ל׳. — שורה 33, ירמי׳ ט״ו י״ט, ובכ״י: מזולל (תחת מזול) כלה״כ. — שורה 34—35, זכרי׳ ד׳ ז׳, י׳. — שורה 37, בראשית מ׳ ג׳; תהלים פ״ה י״ד; קהלת ד׳ י״ד.

קיח.

כ״א ח״ג ס׳ י״ב, וממעל לו כתוב: וכתב אלי מרי שלמה בן גיאת מע אלקצידה אלתי אולהא עין נדיבה, והכונה על השיר הנדפס אצלנו בכרך א׳ ס׳ צ״ד.

צד 329: שורה 2, זכרי׳ ד׳ ז׳. בבת עין חרושה, ר״ל חקוקה בבבת עינו מרב החבה, והמליצה הזאת לקוחה מן הערביים והשתמש בה ר״יה גם במ״א; ראה הערותי בכרך א׳ צד 127 (לשיר נ״ו שורה 1—2) וצד 166 (לשיר ס״ח שורה 49—52).

צד 330: שורה 3, בנפת, בכ״י: כנפת; מסוכה, מלשון מסכה יינה (משלי ט׳ ב׳); מְסֻכָּה, עדה״כ יחזקאל כ״ח י״ג, ויש בזה לשון נעיל, ובכ״י: נסוכה. — שורה 4, ישעי׳ נ״ח ח׳; שה״ש ו׳ י׳. רקיע ספרה מרקע, כ״ה בכ״י, אבל לדעתי צ״ל: כסף מְרֻקָּע (ירמי׳ י׳ ט׳) או זהב מְרֻקָּע (שמות ל״ט ג׳); ראה הערתי צד 235 (לשיר ל״ד

מרעי, כי אתה לבדך חשוב כרבבות ידידים אם תבוא לישועתה לי. ומלת וְרבבת היא מלשון מֵרבבות בחוצותינו, תהלים קמ״ד י״ג.

שורה 14—17: ממך, ידידי, למדו צבא השמים גאוה וגאון (ראו כי רַמְתָּ ויעשו גם הם כמוך ויָרוֹמוּ בגאון ועז), כי זכרך הטוב הֻחַק על לב זמן לדור אחרון, גם עז לך גם חמדה (הנך נחמד למראה) וגם תאוה לעינים הנך . . . ואתה רמת מאד והנך שוע ושר לנו, ועוד יותר מזה: אתה לבדך רקיענו וכך נתלו המאורות. — שורה 16 חסרה בכ״י.

שורה 18—21: ואתה מה לך כי תלך עלי ארץ, הן בלבבות שם איתן מושבך, כי שׂמְתָּ את עבודתך ואת דתך (מנהגך ודרכיך) ברת אדון ערץ (אדון השמים), אשר על כן ידבקו בך כל מכיריך לאהבה אותך וכל לב יקרא בשיר מרץ וישאל להשקותו את אהבתך, וכה יאמר: בדמי גביעינו וכו׳ (והכונה פה לא על היין סתם, אבל על יין האהבים). — בשיר מרץ, מלשון מה נמרצו אמרי ישר (איוב ו׳ כ״ה), כמו שהעירותי צד 37 לשיר ל״א שורה 3—4.

קיז.

כ״א ח״ג ס׳ י׳, וממעל לו כתוב: וכתב אלי אלשיך אלאמין אבי סעד בן דוסא אלמערוף באבן קרקה ז״ל, ונראה בעיני ששלח לו ריה״ל לר׳ יהושע את המכתב הזה ביחד עם השיר „גבר זמן״ הנדפס אצלנו בכרך א׳ צד 103, וראה שם בהערותי צד 176. — נדפס בספרי „שער השיר״ צד 99 ס׳ 87. בראש המכתב כתוב עוד בכ״י: ענואן אלכתאב („הכתבת שעל גב האגרת״), ולפני השיר „מי זה״ כתוב: נסכה אלכתאב („גוף האגרת״, ר״ל זו היא התחלת האגרת עצמה).

צד 328: שורה 1, ישעיה כ״ח ה׳. — שורה 2, ניר ממלכה, מלשון ניר לדויד עבדי (מ״א י״א ל״ו). — שורה 3, תהלים ה׳ י״ב. — שורה 5—6, אבות פ״ג מ״ב. — שורה 7—12, משקל החרוזים כמשקל שיר ח׳ (צד 218). דרור, הראשון כמו בשמות ל׳ כ״ג,

מרר בה׳, ולמען לא אהיה כאיש נדהם (ירמיה י״ד ט׳) תנו לי יין ואמסך את היגון ואסגיר אותו ביד האש המתלקחת בתוך הברד (היין האדם בתוך כלי זכוכית כעין ברד), כי הוא צרי ומרפא לנגעי והוא שעשועי נפשי. — נלקח (שורה 4), לדעתי אין ענינו לקיחה כמשמעה, אבל היא כענין מתלקחת, שמות ט׳ כ״ד, וכמו שפרשתי; ראה הערתי בכרך א׳ צד 241 לשיר צ״ח שורה 1—2. — לנגענו (שורה 5), בכ״י: ליגענו.

שורה 6—9: תונת לבי נתעה ותאבד דרך כי ראתה את השמש (היין) בתוך המורק, עת השפיע אור, אשר יבקע כשחר, על יְלֵל ישימון, ואוריו רצים ונותנים כח לאין אונים וישע רב לאֹבֵד, והמון ידועינו, ידועי חלי (ישעיה נ״ג ג׳) ומכאוב כמוני, קוראים ואומרים לי: אמת, בִּנְתָּה לרענו (תהלים קל״ט ב׳), כי גם אנחנו רק ביין נמצא תרופה למחלת לבנו. — נתעה (שורה 6), משרש תעה (איוב ט״ו ל״א). — ילל (שורה 7), דברים ל״ב י׳, ונראה שכִּוֵן בו ר״יה על מקום חשך וצלמות. — בניב (שורה 8), ע מפרשו = פרי, ור״ל תנובת הכח והישועה, ודומה לו (ישעי׳ י׳ י״ב) פרי גֹדֶל לבב וכו׳; וע״ד ב ,אולי יש לפרש ניב = שפתים (כמ״ש בורא ניב שפתים, ישעי׳ נ״ז י״ט), ר״ל היין רין בשפתם להרבות כח ולהגדיל ישועה׳, ולדעתי יש בזה ט״ס. — יְדֻעינו (שורה 9), בכ״י: ידוענו. — בנת (שם), קרי: בִּנְתָּה.

שורה 10—13: מעתה מתחיל המשורר במהלל רֵעוֹ ויאמר: אתה, ידידי, תארך כתאר כרוב ממשח הסוכך (יחזקאל כ״ח י״ד) באכרתו גם את השמש בצהרים ומחשיך אותה (איר השמש לחשך נדמה מול אור יפעתך), כל אור אשר ישתחוה נגדך — ונגדך ישתחוו כל האורים — יועם ויאפל, אבל אתה הנך תאוה לעינים (בראשית ג׳ ו׳) בכל עת ובכל שעה (ראה צד 286 הערה לשיר פ״ח שורה 19—20), ואותך משח האל בחן והוד . . . ואם כי רב חיל ידידי וצבא מרעַי, אתה לבדך הנך כרבבות ידידים לענין הישועה אשר תושיענו. — אחר מלת אתך (שורה 12) חסרה בכ״י מלה אחת, ועל כן גם מלת מחנים שלאחריה חסרת ענין היא. — רבה (שורה 13), לשון נקבה, ומלת צבא לשון זכר היא בכל מקום, אשר על כן אפשר שצ״ל: וצבא מרענו רַבֶּה (שפטים ט׳ כ״ט), והכונה: שוב נא אלי והגדל את צבא

שענינו עָרֵב ונעים, וע מפרשו מלשון לַ֫עֲרב מערבך, וְעֹרְבֵי מערבך (יחזקאל כ״ז, ט׳, כ״ז), כלומר כל יקר עובר לסוחר, ושונה הוראתו מהוראת י ע ר ב הבא בחרוז שלאח״ז.

שורה 18—21: אולם לעת עתה עוד אהוב לבו רחוק מהמשורר, והוא יבקשנו ולא ימצאנו, ויאמר: שאלו נא על דבר אהובי, צבי וכח גדול לו, את המלחים חבלי הים, שאלו את הרכבים עלי לוח (היורדים באניות) או את הסבלים עֹשֵׂי מלאכה במים רבים, שאלו אותם אולי ראוהו ויודיעו את מקומו איו, כי אני בקשתיהו ולא מצאתיהו ולבי ורוחי זה אל זה שאלים (כלשון מסדרי קדושת מוסף לשבת ויו״ט) אחריו לאמר: תדרי וכו׳, ר״ל (לפי העתקת ב):

תדע את האמת אם היית עובר ממני	והסתפק בהבטה
לא תתאמץ להיות נושק את פי	לא תְנַשֵּׁק הלבנה

צבי כח (שורה 18), ע״ד שאמר בכרך א׳ שיר צ״א שורה 17—18: הוא הצבי אכן כגור אריה תקפו וכו׳, ושם שיר קכ״ג שורה 20: און גור וחן עֹפֶר, ועוד כאלה רבות אתו. — סבלים (שורה 19), ראה צר 178 שיר י״ז שורה 35 ומ״ש ע״ז בהערותי צד 133. וע״ד ב טעם ס ב ָ ל י ם: הסבלים את הים, ר״ל נושאי עמל הים.

קטז.

כ״א ח״ב מחלקה ב׳ סי׳ צ״ה, וממעל לו כתוב: ולה לחן פנו דרכינו באלסנד, ור״ל שהוא נכנה ע״ד השיר פנו דרכינו (כרך א׳ סי׳ קי״ח) ובמשקלו.

שורה 1: המשורר מדבר על עצמו בלשון רבים ואמר אל לבו: הבה (בראשית י״א ג׳) ונכבה את האש העצור בצלענו (כלומר: בלבנו במי גביעינו (היין). — ג ב י ע י נ ו, בכ״י: ג ב י ע נ ו, ולשון רבים נ״ל יותר במה שלפנינו.

שורה 2—5: מהרו להשקות את לבי אשר חרד (לנדוד ידידי) מי אגנות (שמות כ״ד ו׳) שֹׁהַם, ר״ל יין נתון בתוך כסות של זכוכית זכה כשֹׁהַם, כי נהם עלי (ישעיה ה׳ ל׳) היגון וימרד בי כפרעה אשר

צ״ל יין ענבים, ושורה 3 והלאה ערים בדבר. וב כתב: „אולי צ״ל (בשורה 12) שְׁלָחוּ ומלת צבי נסמכת אל מלת בשמי, כלומר: צבי בשם שלי (דוגמת „צבי כח״ בשורה 18)״.

שורה 3—7: המשורר מורז את עצמו לאמר: שים רפאות תעלה למחלתך בדם ענבים, אשר יָשִׂים צרי ומרפא ללבך, ביין אשר גנב את מראהו ואת זהרו מפני אהובי האדמים עת יחרה אפו בו והם נשקפים מבעד האשנב (שופטים ה׳ כ״ח, משלי ז׳ ו׳) אשר על לחייו (מבין שערותיו) והוא כלביא ישאג (בשעה כזו, שעת כעסו); ואני בראותי את הכוס, כאשר אשא אותו למרום, והוא לבוש מראה זהר אשר לקחו מהדר אצבעות אהובי, מראה אמצעי בין בדלח ודר, אשכח כל כאב וסר ממני אֹני (דברים כ״ו י״ד). גם בזה שפתו של המשורר בלתי ברורה, ואולי צ״ל (בשורה 7) עין בדלח תחת בין בדלח. ועי״ד הרעיון ראה כרך א׳ שיר קכ״ד שורה 8—12. — לחי אשנב (שורה 5) = אשנב לחי, נסמך הפוך, והכונה על השערות המכסות את פני האהובה והיא נשקפת בעדן כמו בער אשנב.

שורה 8—12: אתם בעלי דיני היודעים את תֹקף אהבתי ומריבים אותי עליה, דעו לכם כי אנכי לבדי אשא את היגון אשר בקרבי, על כן רחמו נא אותי, את אסיר האהבה הנעכר לכאב, המְענה באש ונאבד בלהב הנדור! על מה זה תריבוני על דבר אהבתי, ומה אעשה ולבבי יזיד ולא ישמע והוא סר לה לאהבה, אשר נתנה את עֻלה על שכמי ובעל כרחי אני נאסר ולא אוכל להתפרץ מפניה. — ובלהב, (שורה 10), המשקל הכריח את המשורר להשתמש בה״א הידיעה בסמיכות, ויש כזה כמה פעמים בכה״ק, אף שהחדשים אינם מסכימים לכמו אלה ומשנים ומגיהים את הנוסחאות המסורות לנו. — זר (שורה 11), בכ״י: זה. — ואני (שורה 12), שם: האני.

שורה 13—17: רב לנפשי רב טובה בראותי אותך, ואין אני מבקש זולת זה עוד טובה להתחתן בה, ולאיש אשר יבשרני את בואך אתן כל הון יקר ונעים וְעָרֵב, ואף אם אתן בערך את לבבי, תהיה לי בזה הנאה ויערב לי, כי אתה, אהובי, אין לך שני ואין דומה לך, אתה אדון כל ושר המאורים, ורק אחת אשאל אותה אבקש: אם תהיה עמי לא תוסיף עוד להיות נד וסר ממני. — להתחתן, בכ״י: להתחנן, והוא נגד החרוז. — נערב (שורה 14), פרשתיו

את פיה ותשר את השיר אשר זה תחלתו חלי עקוד וכו׳. ר״ל (לפי העתקת ב, שהוא קורא בשורה 26 אזרת תחת אורת):

התירי חרוזי צוארך למה הוספת בך העדי
אַתְּ היא העדי וזה אצלי כלל עסקי:

איך (שורה 24), בא הֵנה לתמהון, כמו בש״ב א׳ כ״ה ועוד כ״ס, וזה לפי נוסח כ״יא וכ״יב; ונוסח כ״יג: אך, וא״כ טעם הדברים כפשוטם: אין לך יתרון בעדיים והם באים אך ורק למנוע חבוק ונשוק. — לצורך, בכ״יא: בצוארון, בכ״יב וכ״יג: לצוארון. — תחת הבתים הערביים שלפנינו עפ״י כ״יג, נמצאים בכ״יא החרוזים האלה:

כן כיר האגר אל עוקד יאממו אמאנה חני לי
כול אלבו בארד פורה מוסדי גן בארד אלחלי:

ובכ״יב נמצאים ג״כ החרוזים האלה, אבל לפניהם עוד שני חרוזים אחרים, והם:

מה ללחביב יהגרנו טלמא ואלגסר נאח לי
ונה אלחביב יא חבי אל בארדי לא שך קאתלי:

קטו.

כ״יא ח״ב מחלקה ב׳ ס״י צ״ב, וממעל לו כתוב: וקאל לחן יזכרו סלאך צבא. ור״ל שהוא נבנה ע״ד המאורה ״יזכרו סלאך״ לריה״ (קונטרס הפיוטים צד 24 ס״י ל״ט וראה שם בהערותי צד 72) ובמשקלה, אבל בנוגע ליציאות חרוזי המדריך והאזורים יש הבדל בין שני השירים.

שורה 1—2: יין האהבה ויין שפתות שנים (שה״ש ד׳ ג׳, ור״ל נשיקות שפתים) עוקרים כל כאב, והם — היינות — הביאו לי את בְּשָׂמֵי המשיב את נפשי מפאת אהובי (אהובתי), ר״ל מן המקום אשר הוא שם, ממנו, ובכן חֶצבו מיקר (מאהובי היקר מכל אבן יקרה). ולולא דמסתפינא הייתי אומר, שיש בזה טעות, ותחת יין אהבים

בכ״ב: בחלבי (ט״ס). — אשכח מחוללי (שורה 6), ערה״כ דברים ל״ב י״ח.

שורה 8—12: אבל מה זה היה לך כי תנערי בלב נכאב ונענה, אשר תשכני בו? אני חשבתי אותך כמלאך חנה (תהלים ל״ד ח׳), וְאַתְּ תבערי בקרבי כסנה (שמות ג׳ ב׳)! והנה אם תחפצי מותי — קראי ואענה ואעשה חפצך, כי באמרי „פריתיך״, ר״ל מוכן אני לפדותך בחיי ולתת את נפשי כפרך, אין בפי רמיה, אשר על כן הקשי ושאלי (מ״ב ב׳ י׳) ואני אתן בעדך את כל חלדי, את ימי חיי המעטים — אבל בידך הוא להרבות את חיי ומי יתן והארכת לי את ימי!

שורה 13—17: ולמה זה אחיה בדאגה ובצער, ובידך להושיעני, להאיר אלי פניך, אשר הם שמשי וסהרי! הן כמעט יכלתי לרדות צוף וצרי מבין שניך ולהתענג על נשיקות פיך, לולי הבטת עלי בעינים, אשר האף והחרי כליהן (כלי זין שלהן)! ומדוע אַתְּ עושה לי ככה? על מה תרצחני עלמה (לשון נע״ל) בחשק, בעוד אשר לחיך יחס״ן לגאול משחת חיי (כי בראותי אותו ותחי רוחי)?! — בין שניך (שורה 14), בכ״א: משניך. — שם (שורה 17), בכ״א: שמת.

שורה 18—22: חשך ואור מעורבים ביפיך, אשר יערב לראים ויַהנה אותם, כי ביום ברוא אותך האל קֵרַב וחבר מזרח (אור) למערב (חשך), וסביב הדר פניך שם עקרב ישב במארב ומשגיח לבל יקרב אליו זר (והכונה על השער, ראה הערתי צד 5 לשיר ג׳ שורה 1—5), ויפיך גדול כל כך, עד כי אין לך צרך בעדי עריים ויפי תארך לך במקום חלאים מעשה ידי אמן. ועד״ז אמר רי״ה בכרך א׳ שיר י״ג שורה 9—10: פשטה כסותה ולא נותרה עֻרְמה אבל | החן וההוד והיפי בגדיה; ראה גם בכרך שלפנינו צד 9 שיר ד׳ שורה 41—44 והערתי צד 41 לשיר ל״ו שורה 11—14. — יַהֲנֶה. (שורה 18), לשון הנאה. — תנצלי (שורה 21), לשון ויתנצלו ב״י את עדים, שמות ל״ג ו׳.

שורה 23—27: אמנם כן הוא, אין לך צרך לחלאים ואין לך יתרון בהם, כי לא יוסיפו יופי על יפיך, וכי תלבשי אותם איך הם מונעים לחבק את גרונך ולנשק את צוארך! וכשמוע האהובה, הדסת שרון (ע״ד חבצלת השרון, שה״ש ב׳ א׳), את המהלל הזה ותפתח

בכ״א וכ״ב: בשודו (שורה 19), וכן הדפיס גֵיגר. — כצביה, בכ״ג: כצבית. — שורה 21 הדפסתיה עפ״י כ״א, ונוסח כ״ב הוא:

עסי כשנא שר בחר קרבאר מיש רחש מיש אנפרמאר.

קיד.

כ״א ח״ב מחלקה ב׳ סי׳ ע״ז, וממעל לו כתוב: וקאל לחן אמרו בני אלהים במה, ור״ל שנבנה השיר ע״ד השיר אמרו בני אלהים לראב״ע (בריואן שלו מהדורת איגר צד 88 סי׳ 198) ומשקל אחד לשניהם, ואמנם כן היא, ורק בנוגע ליציאת החצי הראשון מהחרוז השני אשר להמדריך ולהאזורים יש הבדל בין שירו של רי״ה ובין שירו של ראב״ע; כ״ב ח״ב סי׳ כ״ח וכתוב ממעל לו: ולה מושח איצֿא („ולו עוד מושח״); כ״י ברלין 4° סי׳ 576 דף קכ״ד ע״א (= כיב״ר).

שורה 1—2: אַתְּ חמה אשר תשיתי סתרך רקיע צמתך (צמתך מכסָה את פניך המאירים), גלי נא אור לחיֵךְ, כי בראִַת הדְרֵךְ תפדי אותי, את העבד אֲסיר חלי האהבה.

שורה 3—7: אם הזמן חשב מחשבה רעה למנֶעך ממני וירחיק אותך מאתי ויצפינך כמן (שמות ט״ז ל״ג), הנה אַתְּ שוכנת בתוך לבי ושם איתן מושבך (במדבר כ״ד כ״א), ואם אלכדך בחבלי מחשב ואחק את תמונתך על לוח לבי, מה יעשה לי עוד זמן? אני לא אשכח את דמותך כל עוד נשמתי בי. אַתְּ אחלי (ר״ל כל חפץ לבי ורצון נפשי. וכפרוש ראב״ע בתהלים קי״ט ה׳) וְאַתְּ מחמדי — ומה לי ולזמן עוד? אין אני מבקש ממנו דבר זולתך, ואת אשר יש לי — תמונתך אשר לנגד עיני תמיד — לא יוכל לגזול ממני. וע כתב: „אחרי ראותנו כי יש אשר אהב משוררנו לְבַשֵּׂם את שירו בדבור לשון ארמי (שיר קי״ב שורה 12) אמרתי כי גם בזה עשה כן. הוראת שם דבר כְּמָן (כְּמְנָא) = סֵתֶר, מִסְתָּר; חז״ל הרבו להשתמש בשרש הזה, ומזה בכתובים (דניאל י״א מ״ג) במכמני הזהב והכסף. ועפ״ז אני מפרש ויצפנך כְּמָן = ויצפנך בְּסֵתֶר.״ — בחבלי (שורה 5),

העִקר: הָעֳלִים. כמ״ש בכ״ג; בכ״ב חסרה השורה הזאת כֻלה. ראה צד 32 שיר כ״ט שורה 4.

שורה 10: בד. הוא הגוף. הסַּגָּר ומתנועע. יען כי הוא דק ודל החומש; ראה הערתי צד 54 לשיר נ׳ שורה 1—4. וכבר העידותי שם שנפלה פה טעות ברפוס. וצ״ל דַּלּוּת ת׳ דַּלּוֹת.

שורה 11: בֶּגֶר בבגד חמש. ר״ל בגידות הרבה. וכמ״ש במ״א (צד 31 שיר כ״ח שורה 4): כי יחמל פעם ויבגד שש.

שורה 12—13: לחיו הוא כפרח נחמד ממגד תבואות שמש (דברים ל״ג י״ד). ולא יַחַד לחיו בשושן. כלומר אין לדמותו לשושן ולתת לשניהם מעלה אחת. כי נכבד לחיו משושן. באשר הוא (הלחי) בעיניו עמד (ויקרא י״ג ה׳. ל״ז) והשושן ימולל ויבול. — להיו. בכ״א: לחמו. — לא. בכ״ג: ולא.

שורה 14—17: מיום התיר נדוד ידידי את החבל. אשר היה מְאַחֵד אותנו. ויפריד בין שנינו — ואני בקשתי או שֶׁיִּשָּׁאֵר אצלי ולא אבה שמוע לי — לא אוכל עוד להסתיר את אהבתי ואת יגוני. ואם אמרתי הסתר אסתיר אותם וילשֵׁן אהלי. קירות ביתי יגלו את סודי ודמעי היורד על לחיי לא יכחיד תחת לשונו את מחלת לבי (והכונה על ההפך. שהוא חיובי: דמעי הולך רכיל ומגלה את אשר בחֻבי). ובעדו (בעד דמעי) לא אוכל לתת מעצור. כי כבד הוא מאד ואין לי לפניו מעמד. לא אוכל ללחום נגדו ולכבשו. ע״ד הרעיון בשורה 17 ראה הערתי בכרך א׳ צד 118 לשיר נ״א שורה 1—4. — וילשן אהלי (שורה 16. לשון מְלָשְׁנִי בסתר רעהו. תהלים ק״א ו׳. אל תַּלְשֵׁן עבד. משלי ל׳ י׳). חסר בכ״ב. ובכ״ג: וילשן אבלי. — מֶעֱמָד (שורה 17). קרי: מַעֲמָד.

שורה 18—21: יש יום בו יְחַיֶּה במבטו. ויש אשר יציין ויפגע. ימית ויצמית לב נהיָה ונחלה (דניאל ח׳ כ״ז) בְּשׁוּרוֹ בו. וכמו ששוררה צביה בלשון ארמית לאמר: עסי וכו׳. ומה שאמר ארמית לאו דוקא. והכונה על לשון עם זר. לשון קשטיליה הישנה. ובכ״ג כתוב אדומית ת׳ ארמית ואולי נכון יותר. והכונה על לשון בני שעיר (הנוצרים). החרוז האחרון אין אתנו יודע להרגמו. ובכ״ג נשמט כֻלו ונכתב תחתיו חרוז המדריך: עפר בין אנוש יתאחר וכו׳. — בשורו.

קי״ג.

כ״א ח״ב מחלקה ב׳ סי׳ ס״ח, וכתוב עליו: וקאל לחן את עפרה צבית ארמון, ור״ל שהוא נבנה על דרך המושח את עפרה (אצלנו צד 49 סי׳ נ׳) ובמשקלו (בשיר שלפנינו הוסיף המשורר שו״א שלא במקומו בשורה 8 ובשורה 20); כ״ב ח״ב סי׳ י״ט, וממעל לו כתוב: ולה מושח איצא („ולו עוד מושח״); כ״י ברלין 4^0 סי׳ 576 דף קל״ז ע״ב (= כי״ג), וממעל לו: ליהודה הלוי ז״ל. — שורה 18—21 נדפסו בספרו של גֵיגר על ריה״ה צד 138 עפ״י כ״א.

שורה 1: עפרי (והכונה על העפרה) אחד הוא בין בני אדם ואין דומה לו, אין כמוהו בארץ ורק אל השמש על פני השמים הוא מתחבר והיא אחותו למאור וליופי.

שורה 2—5: באהובי העשק את לבבי אני נשבע, אשר לא אפר את ברית האהבה, אבל אתן את גופי ונפשי כֹפר בעד נשיקת עין, אשר גם לב כפיר יפחד לה ויאבד מפניה, כי אמנם למד ידידי לטרוף אריות (עדה״כ יחזקאל י״ט ג׳, י׳) במבט עיניו. — עשֵׁק (שורה 2), בכי״ג: חושק (ט״ס). — אפר (שורה 3), בכ״א וכ״ב: אפיר. — החשק (שם), בכי״ג: החושק. — נשק (שורה 4), לשון נשיקה, ונשיקת עין הצביה מצאנוה למשוררנו גם במ״א. ראה למשל צד 16 שיר י״ג שורה 3, ובכי״ג כתוב נושק ת׳ נשק. וע מפרש נשק כמשמעו, כלי זין המפחיד אף לב כפירים, בראותם בעין העֹפֶר (וכן הוא אומר בשיר קי״ד שורה 51: כְּלֵי עיניך). — עין, חסר בכ״א, ונוסח כי״ג: עַיִן הַכְּפִיר, ומלת „לבי חסרה.

שורה 6—9: מי יתן ויחמול על לבי לב אהובי (אהובתי) אשר יגמול שני תפוחים, ר״ל שני שָׁדַיִם, אשר הם לימינו ולשמאלו כשני רמחים (ראה צד 6 שיר ג׳ שורה 6—8 ומה שהעירותי ע״ז) העולים בקנה אחד (בראשית מ״א ה׳ כ״ב). הוא גוף אהובי הדומה לבד עץ חיים ונחמד הוא למראה (בראשית ב׳ ט׳). — אחים, ידידים, והוא רבים במקום יחיד והאוהב קורא כן את עצמו. — הם (שורה 8), בכ״ב וכי״ג: הן. — הָעֹלֶה (שורה 9), כתבתי כן עפ״י כ״א, אבל

שורה 18—22: קום שירי, שיר עֹפֶר (שיר אהבה וידידות). קום שירי כליל היופי (יחזקאל כ״ח י״ב). אשר הושר על שם (ר״ל לכבוד) אב המון, איש יקר כפז הצירוף בעליל (תהלים י״ב ז׳), כי אוני תמצא נֹעַם בהמון (יחזקאל כ״ו י״ג, עמוס ה׳ כ״ג) זכר האיש, הלובש חן כמעיל, וע״כ אשים לו את שירי כפעמון משמיע את כבודו ותפארתו. אולם אף כי זכרו ינעם לי והוא מרפא לכל פצעי, יש פצע ימאן הרפא ע״י זכרו: פצע נדודו; אם יאריב אותי כל ינון, סַעַד, לבי, בנעים זכרו, אבל פַחַד ליום, אשר בו יעציב את נפשי בנדודו! — נוסח שורה 18 בכ״ב: קום שיר קום עפרי שיר כליל יופי וכו׳. — זכר (שורה 20). בכ״א: עופר, בכ״ב: זכרו. — סעד, ר״ל סעד לבי את עצמך, „לבי״ הוא פ״על ופעול גם יחד, ראה מ״א י״ג ז׳. — פחד, בכ״ג: פקד.

שורה 23—27: לבי יקרע (יואל ב׳ י״ג) על דבר עפרה, אשר צמאה לראות את ידידי הוא ידיד לבה, ואשר נשאה לשמים את דמעותיה היורדות על לחיה, לחי לח (לשון נעיל, ור״ל לח מרב הדמעות) ובר כחמה, ביום הוגד לה כי חלה דודה (חלי האהבה) ותקרא מר: כי שמו וכו׳. שני החרוזים האחרונים הדפסתים עפ״י כ״ב והם כתובים בלשון קשטיליה הישנה מְעֹרבת עם מלות ערביות, והמה מְשֻׁבשים ובלתי מובנים לי. ונוסח כ״א מְשַׁנה הרבה, כי שם כתוב לאמר:

בישמו קרגון דמיב	יארב שם מתרנדד
תן מאל מתולד ללחכיב	אנפדטו יאדכינר שנדד

והמבין בשתי הלשונות (ערבית וקשטילית) אולי יעלה בידו להעמיד את הנוסח הנכון על מקומו עפ״י שני הנוסחאות שלפנינו. ובכ״ג השמיט הסופר את שני החרוזים שלא הבינם וכתב תחתיהם את שני בתי המדריך: רב לכם מוכיחי וכו׳. — על דבר, בכ״ב: לדבר, בכ״ג: אל דבר. — לראותו, בכ״ג: לראותי.

שורה 6: מזריח באור פניו ומעריב ערבים בשערות ראשו; ראה הערתי לשיר שלפ״ז שורה 6—9. — בד בבד, שמות לי ל״ד, ור״ל שניהם שָׁוִים בדיוק.

שורה 7: ואם יש יתרון לאחר על משנהו הנה לו היתרון, ואם יאמר לשמש: שמש בגבעון דום (יהושע י׳ י״ב), יחרד לדברו וישמע לו. — ל ד ב ר י ו, כ״ה בכ״א, ובשאר כה״י: ל ד ב ר ו.

שורה 8—12: אם אַחַר ידידי ולא בא למועד אשר יעד לי (עה״כ ש״ב כ׳ ה׳) אסתפק במעוט ואשים את ד״י זכרון שמו, אולם מי יתן וישים הוא כֹּפֶר נפשי את צוף נעמו (ישקני מנשיקות פיהו וכזה יפדה נפשי מיד שאול), כמו שאני מוכן לתת את נפשי כֹּפֶר נפשו! כי אמנם ידידי זה מה טוב הוא ומה נעים! הוא יתענג כל היום על עדי הגאון (יחזקאל ז׳ כ׳, איוב מ׳ י׳) אשר יעדה ועל הודו והדרו אשר ילבש, ולחייו הם כאלו החל השער לרקום רקמת שרד סביב השושנים אשר עליהם (ראה הערתי צד 190 לשיר י״ט שורה 1—2), ועליהם נאמר לית דִּכְוָתֵהּ (תרגום לש״א י׳ כ״ד), ואיש אשר אלה לו הוא מלך היופי, הוא לבדו ואין זולתו. — ד״י (שורה 8), בכ״ב: ד׳. — כפר (שורה 9), בכ״א: כ פ ר ו.

שורה 13—17: זאת תורתי, תורת האהבה אשר בחרתי בה (ראה הערתי בכרך א׳ צד 218 לשיר ק׳ שורה 34—40), לא אתחלפה ממנה (לא אֲחָלֵיף ממנה, לשון חלף הלך לו, שה״ש ב׳ י״א; ואם נפרשהו מלשון חלפו תורות, ישעי׳ כ״ד ה׳, טעם לא אתחלפה: לא אעשה את עצמי כחולף תורה) כי היא נשבה בי נשמת מֹר, רוח מחיה לבבות, אשר לה שאפתי באות נפשי מימי נֹעַר, ועל כן לא אַרְפֶּה ממנה ואת מימיה אשאב בין תֶּמֶר ובין תמתיק בפי, והיא תהיה נחמתי ביום צרתי: יום יקד בצלעי שביב היגון ואשו הגדולה תלהט בקרבי, אין לי מעמד (תהלים ס״ט ג׳) ואין מחזיק בידי זולתי יין ואהבה, אהבת ידידי נדיב הלב, אשר הוא מחמד ללבי. — אם תמר (שורה 15), בכ״ב: י ו ם תמר. — ת מ ת י ק (שם), הפעיל עה״כ איוב כ׳ י״ב, ובכ״א: ת מ ת ק, קל. — ל ה (שם), כ״ה לנכון בכ״ג, ובכ״א וכ״ב: ז א ת. — ב ו ל ל ב (שורה 17), בכ״א ללב בו.

קיב.

כ״א ח״ב מחלקה ב׳ ס׳ ס״ה, וממעל לו כתוב: מושח גוליה (,מושח, וה״א שיר עפרה׳); כ״ב ח״ב ס׳ ט״ז, וממעל לו: ולה מושח איצא (,ולו מושח עורי׳); כ״י ברלין 4^0 ס׳ 576 דף קכ״ב ע״ב (= כ״ג). שורה 1—15 נדפסו ע״י ר״א מארמארשטיין עפ״י אחד השרידים מהגניזה שבאלקהירא (כעת כ״י קאמברידגא) במה״ע Monatsschr. für d. Geschichte u. Wissensch. d. J. לשנת 1907 צד 736 (= מ״ש), והוא שם מלא שבושים אשר מקורם בחסרון ידיעה ואין כדאי להזכירם ולטפל בהם. — משורה 18 (אב המון) נראה, שהיה שם המהלל א ב ר ה ם. — שורה 6 הובאה בספר הגלוי לר״י קמחי שהו״ל החכם רב״ו באכער, צד 57.

שורה 1—2: אתם, המוכיחים אותי בריב, רב לכם! עד מתי תוכיחו אותי, אשר כבדה אזני לשמוע לכם, ועד כמה תריבוני ע״ד אהבתי את הצבי (או הצביה), אשר קומתו דומה לנציב כֹּפֶר, אבל היא (קומתו) מתנוספת כבד לרב דקותה ורבותה (ראה הערתי צד 54 לשיר ג׳ שורה 1—4).— נ צ י ב כ פ ר, בכ״א: נ ת י ב כפר, ובכ״ב, כ״ג, מ״ש: נציב ע פ ר, והנכון כמו שכתבתי, ונציב הוא מלשון נציב מלח (בראשית י״ט כ״ו) וכפר הוא מלשון אשכל הכֹּפֶר (שה״ש א׳ י״ד), ונראה שהוא גם ע״ד ר״יה כ א פ ו ר (ראה ר׳ יונה שרש כפר), והוא זך וצלול, וענין ,נציב כפרי כענין ,שרביט ברולח לחי (כרך א׳ שיר קל״ז שורה 19, ראה שם הערות צד 311), ,סעיף חן מבדולחי (בכרך שלפנינו צד 13 שיר ח׳ שורה 5) והדומים לזה.

שורה 3: ש״ב י״ח ה׳, ושם כתוב ל נ ע ר, ואולי שנה המשורר את הלשון בכונָה, כי הוא ר״ל: אתה, הזמן, הסב נא את לב הנער למען יתנהל הוא לאט אתי, הרפה אפו (תהלים ל״ז ח׳) ממני לבל אבדה.

שורה 4: הנוסח שלפנינו הוא נוסח כ״ג, ובשאר כה״י: כי ה ו א על רוחות נאמן.

שורה 5: פניו כמן, אשר היה כזרע גד לבן (שמות ט״ז ל״א).

הלבבות לְקֶרֶב, כי ילחמו בם ויוכלו למו. לְקֶרֶב, נסמך למלת לבבות, ובא על משקל שְׁאָר, יְקַר ודומיהם, אשר הנפרד והנסמך תאר אחד להם. ועיד ע לבבות נושא המאמר, ור״ל הלבבות הקְרֵבים אליך קרבים לְקֶרֶב, ר״ל למלחמת השחר והערב (הפנים והשער). — ראה הערתי צד 55 לשיר נ׳ שורה 17—20. — שחור (שורה 6), שחרו (שורה 8), שחרים (שורה 9), לשון נע״ל, וכן לקרב, קרבים (שורה 9). — כי תניפם וכו׳ (שורה 7), בכיב״ר: כי אניפם את צְלָעַי מניפות, ועיד ע אולי צ״ל: כי תְנִיפִים. — השחרים (שורה 9), שם: צָהֳרַיִם.

שורה 10—13: ועליהם (על פניך ושערותיך) שמת את חיי תלאים (דברים כ״ח ס״ו), כי מהם לחיים ולמות תוצאות (בהאירך לי פנים וחיתה נפשי ובזעם אפך תמיתני), וכל זה יען עדית עדי את החן, והוא לך כמו חלאים עשויים מפניני פטדת כוש (איוב כ״ח י״ט), או כאלו הם גנובים מצבא רום, כי יפים הם כמאורי אור בשמים, והיופי הזה לקח את לבבי שבי והנני מסור בירך אם לשבט אם לחסד.

שורה 14—17: וְאַתְּ זה ימים רבים עִניתִני בנדודך, ועתה די ללבי מנשוא אותו, כי לא יוכל לכלכל יותר, ודי גם לך מנטות את חרבך על ידידך! רחמי נא את נפשי הפקודה בירך (תהלים ל״א ו׳) ועודדיני בדברים ערבים וטובים, ואף אם יהיו מְכזבים ולא יהיו לבך ופיך שָׁוִים. — ללבי (שורה 14), בכי״א: לבבי. — וַעֲדִי (שורה 17), נראה בעיני שהוא מלשון יעודד (תהלים קמ״ו ט׳), מעודד (שם קמ״ז ו׳), אעפ״י שזה מנחי ע״ו (או מן הכפולים לרעת קצת); ובכיב״ר: יַעֲדִי, וכתב ב: „אולי הוא מגזרת ועד בטעם הפעל הערבי ועד, ואפשר שהנוסחא יַעֲדִי נכונה וטעם הפעל כטעם הפעיל מי יועידני (ירמי׳ מ״ט י״ט), וענינו: שימי לי מועד וקראיני״. ועיד ע אולי יתכן לקרוא: עוֹדְדִי. — טובים (שם), בכיב״ר: טובה.

שורה 18—21: הרעיה משיבה לאהובה, כי באמת תאהבהו ובתֹם לבב קראה לו לאמר: בא ידידי וכו׳. — מתנואות (שורה 19), במדבר י״ד ל״ד, איוב ל״ג י׳. — נדיבים, בכי״א: אהבים, ועל הגליון הנוסח שלפנינו.

שורה 15—20: מעתה ידבר המשורר לידידו בלשון נוכח ויאמר לו: רק את שלומיך אני שואל ולא כסף וזהב, רק במכתבך יש לי חפץ ולא בגביש וראמות (איוב כ״ח י״ח)! כשאני לעצמי אינני דורש עוד מזמני דבר, אחר אשר לקח ממני את נשמת רוח אפי, ורב לי רב אם אשמע כי שלום לך ואדע כי עז בידך ונעימות בימינך (תהלים ט״ז י״א). — ורב אתי ורב, בכ״י: ורב אתי ורם.

קיא.

כ״יא ח״ב מחלקה א׳ סי׳ מ״ד; כ״י ברלין 4° סי׳ 576 דף קי״ל ע״ב (= כיב״ר). — בראשי הבתים נרשם שם המחבר: יהודה.

שורה 1: הרעיה קוראה לידידה אהבה ואמרת לו: בא ידידי בא לביתי, בית בת נדיבים (שה״ש ז׳ ב׳), ושם נתעלסה באהבים (משלי ז׳ י״ח). ובשורה 2—17 משיב הידיד על הקריאה של חבה הזאת.

שורה 2—5: אמנם אהובתי, יעלת החן, בך רפאות תעלה להשק וחיי בשרים (משלי י״ד ל׳) לכל אשר ישק על פיך, ונשק פניך גם הוא בשמים ינשק ותחי רוחו, אבל הן ישמת שרפי כרובים לשמר את עדן גנך, והם מושכים קשתות כרובה קשת לירות חצים לכל הקרב הקרב אליו ונוגע בבשמיו (הכונה על תלתלי השער; ראה הערתי צר 5 לשיר ג׳ שורה 1—5). — להשק (שורה 2), בכ״יא: חושק. — ינשק (שורה 4), בכיב״ר: ונשק, ואולי נכון יותר, כי או לא יבא שרש אחד פעמים בהוראה אחת וגם מלת „כי״ הבאה אח״ז תתכן יותר. — כי לשמרם (שורה 5), שם: ולשמרם.

שורה 6—9: שחור מחלפות ראשך האביד את נצחי (איכה ג׳ י״ח), כי יצאה נפשי בראותי אותן, וכי תניפי אותן הן מניפות ומניעות ומחרידות את לבבי, ומחלפותיך אלה שח״ו, יען הן שזופות בשמשך (שה״ש א׳ ו׳, והכונה על מאור פניה וזהרם). והנה אספו (תהלים מ׳ י״ג) על פניך אשר כשחר נרמה נרמו בשביל אור זהרם) ערבים (שערות ראשך השחורות כערב), והם קרבים אל

קט.

כ״ב ח״א ס׳ קס״ט, וכתוב ממעל לו: ולה פי אלמעני („ולו על הענין הזה״), ולפניו השיר „חיי יפה״, אצלנו צר 290 ס׳ ס״ד. — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צר 217). — שורה 1: נטעי יקר, הם החתן והכלה, וברשימת נייבואיר: חופה עלי שער, והיא טעות. — שורה 2: עדה״כ שה״ש ה׳ ה׳. שחריה, הבאים אל תוכה. — שורה 4: אני כוללת בקרבי שמש וירח (חתן וכלה). — שורה 5—6: שה״ש א׳ ו׳. בין העם, ר״ל העם הנאספים לכבוד החתן והכלה. — שורה 7: שְׁתוֹ, כן נ״ל, ובכ״י מנֻקד: שְׁתג.

קי.

כ״א ח״א ס׳ נ״ז, וממעל לו כתוב: וקאל איצא („ואמר עוד״).— משקלו כמשקל שיר א׳ (צר 215).

שורה 1—4: בני הימים הבטיחוני חלומות, דברים שלא היו ולא באו, ויגחמוני נחמות סתֻמות וחתֻמות (דניאל י״ב ט׳), ומכל היעודים וההבטחות לא השיגני מאומה, רק חלי לבב ורקב בעצמות (משלי י״ב ד׳ ועוד), כי תוחלת ממֻשכה מחלת לב. — יעידוני, כ״ה בכ״י, והעיר ב שציל יְעָדוּנִי, ראה הערתי בכרך א׳ צר 13 לשיר ז׳ שורה 15, וברשימת נייבואיר בטעות: יעירוני.

שורה 5—6: עדה״כ בראשית מ״א כ״ב, כ״ג, ור״ל: רואה אני אנשים אחרים וכל טוב הזמן בידם, ואני חלקי בטובות הזמן דל ושפל. — טובות, בכ״י: טובים.

שורה 9—12: ותהי נחמתי בעניי ושעשועי נפשי בצרתי ראותי אגרות ידידי, אשר ידידותו תמשכני ותעלני מתהומות, בעוד אשר ידידי האחרים יבגדו בי וישליכוני מאגרא רמא לבירא עמיקתא.

שורה 13—14: אולם גם ידידי זה אשר נשאר לי נאמן באהבתו גם הוא הבטיחני ולא קִיֵּם הבטחתו, אמר לקרוא לי לשלום (לכתוב לי אגרת שלומים) ולא שמר מוצא שפתיו.

ועל דעת ב מלח לבבות היא רבים מן לֶבַת אש. אולם בעיני נראה שיש בזה ט״ס וצ״ל ל ה ב ו ת, ר״ל להבות איש האהבה (ערה״כ תהלים כ״ט ז׳), וטעם להבות בשורה 2 הוא כטעם ולהב חרב וברק חנית (נחום ג׳ ג׳), ומלת ב ר ק תוכית.

קו.

כ״י ח״ג, וממעל לו כתוב: על השיבה. — נדפס ע״י דוקס עפ״י כ״י זה במה״ע Litbl. d. Orient לשנת 1849 עמוד 709 ואחריו ע״י קעמפף בספרו Nichtand. Poesie ח״ב צד 236. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1: י ח י ד י, כ״ה בכ״י וכן תקן קעמפף מדעתו, ובאָריענט בטעות: י ח י ד ה.

קז.

כ״י ח״ג, ואין כתבת עליו. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — דברי המשורר סתומים כחידה סתומה, וכתב ע׳: „אולי זה פרוש הדברים: אתה (איש פלוני) שלחת אל ר׳ יצחק תשורה כלי עם שיר, והכלי נועד לתת אל תוכו יין, ואני דמיתי היותו מלא יין, והנה הוא רֵק (בגמטריא כשמך חסר פ), והמשורר השתמש בשם שלחים בהוראת מִשְׁלוֹחַ, ואולי הקריאה הנכונה היא שְׁלֻחֶיךָ״. — כ ל י, בכ״י: כ ל ו.

קח.

כ״״ב ח״א ס״י קפ״ה, וממעל לו כתוב: ולה פי אלמעני („ולו על הענין הזה״). ולפניו השיר „שאו כנפי שחרים״, אצלנו צד 27 ס״י כ״ד. — משקלו כמשקל שיר ג׳ (צד 216). — שורה 4: תהלים י״ט ו׳.

קד.

כ״ב ח״א ס׳ קס״ו, וממעל לו כתוב: ולה פי אלמעני („ולו בענין הזה״). ולפניו השיר „בכל אף״, אצלנו צד 56 ס׳ נ״ה. — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צד 217). — שורה 1—4: מקוננת, כ״ה בכ״י, ובעיני נראה שצ״ל מְקַנֶּנֶת, וכמו שהוא אומר בשיר ל״ו שורה 5: יונה אשר קננה בין ההדס, ועוד כאלה רבות אתו, והחתן מדבר לרעיתו ויאמר: אַת יונתי תמתי המקננת ומתלוננת בין ההדסים (ראה הערתי צד 18 לשיר ט״ו שורה 1—6) ושם הוגה (ישעי׳ ל״ח י״ד, נ״ט י״א) ומתלוננת (לשון תְלֻנָה). התבונני ודעי כי יערב קולך (שה״ש ב׳ י״ד) לי אני דודך, אשר בנשיקות פיך יבקש ושם ימצא את מנו, לא בפי צנצנת (שמות ט״ז ל״ג). וע קורא מְקֻנֶּנֶת עפ״י ירמיה כ״ב כ״ג, ומִתלוננת לרעתו לשון לינה (תהלים צ״א א׳). — שורה 7—8: עדה״כ תהלים ל״א ו׳; מלאכי ב׳ ט״ו; ש״א א׳ כ״ג. רוחי, בכ״י: רות.

קה.

כ״ב ח״א ס׳ קס״ז, וממעל לו כתוב: ולה פי אלמעני („ולו בענין הזה״). ולפניו השיר ההולך לפניו גם אצלנו. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — שורה 1—4: צאי לך, יפתי השוכנת בלבבי, צאי מתוך חדרך אשר נחבית שם, ושלחי להכות אש מברק אורך; האירי באור פניך מבעד לצמתך השחורה, כמו השמש, אשר תפיץ אור אף כשהיא מכֻסה בעבים (תהלים קמ״ז ח׳). — שורה 6: שה״ש ב׳ ז׳ ועוד. — שורה 7—8: ויחצוב משפתיך האֻדמות פנינים לחים (נשיקות), כמו שפלחת אַת ובקעת בחציך את לבבי לשנים גזרים. פרשתי את הנוסח כמו שהוא לפנינו ובארתי מלת „לבבות״ = גזרי לבב. וע באר מלת לבבות כפשוטה ור״ל: „כאשר עשית אַתְּ וקנית ע״י לבבו שני לבבות, עד כאן היה לך לב אחד ועכשיו יש לך לִבֵּךְ ולבו גם יחד״.

קא.

כ״א ח״א ס״ תי״ט, וממעל לו כתוב: ולה פי אלמעני („ולו, על הענין הזה״), ולפניו „ראו שחים״, אצלנו ס״ ק׳. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 3: בעת יומם, ר״ל ביום המשכם בחבה, כי כשיעבר עליהם היום יבאשו ויש באכילתם סכנה. — שורה 4: וגורה, בכ״י: ונודה. ור״ל כי שתית המים אחר אכילת הדגים מביאה לידי חולי.

קב.

כ״א ח״א ס״ ת״כ, וממעל לו כתוב: ולה פי אלצחון ארא פיהא מרי, ותרגמתי את הדברים בפנים. — ברפוס נשמטו בטעות סימני המשקל שהוא כמשקל שיר ד׳ (צד 216). — משורה 3—4 נראה שהיה מנהגם לאכל עם כל אכילתם בימי הקיץ כותח ובימי החרף חרדל.

קג.

כ״א ח״א ס״ תכ״א, וממעל לו כתוב: ולה פי דם אלזמאן, ותרגמתי הדברים בפנים. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1: ראה חבקוק א׳ ה׳. — שורה 2: נוכל, בכ״י: נבל, ואולי צ״ל נֵכֶל (במדבר כ״ה י״ח) ואין צרך לשנות״(ע). — שורה 3—4: הכסיל לכסיל, לשון נע״ל (ראה הערתי צד 171 לשיר י״ב שורה 49—52), וכן סכל — שכל.

צח.

כ״א ח״א ס׳ תט״ז, וממעל לו כתוב: ופי אלמעני („ועל הענין הזה״), ולפניו שיר צ״ז ההולך לפניו אצלנו, ראה שם הערתי. — השיר מיוחס לרמב״ע בריואן כ״י שלו (אוקספורד ס׳ 1972) ס׳ מ״ד, ושם כתוב ממעל לו: וממא רסם עלי צחאף מרהבה. — משקלו כמשקל שיר א׳ (ס׳ 215). — שורה 1: ראה את, בריואן רמב״ע: ותראה. — שורה 2: שְׁמָן, כ״ה בכ׳ כה״י (שומן). לנגדך, בריואן רמב״ע: לצדך (ט״ס).

צט.

כ״א ח״א ס׳ תי״ז, וממעל לו כתוב: ופי מתל דלך („עוד דומה לזה״), ולפניו „יפה מראה״, אצלנו ס׳ צ״ח. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1: לפלך, ראה הערתי בכרך א׳ צד 253 (לשיר ק״א שורה 5), וקרא כן את השלחן שהיה עגול כגלגל. — בתוכו, בכ״י: בתוכה, ראה הערתי צד 293 לשיר צ״ז שורה 3. — שורה 3: ישלחו, בכ״י: ישלמו.

ק.

כ״א ח״א ס׳ תי״ח, וממעל לו כתוב: ופי אלמעני („ועל הענין הזה״), ולפניו „ראו שֻׁלחן״, אצלנו ס׳ צ״ט. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1—2: שחִים, קרא כן את הדגים שעלו בקערה והם היו שחִים במים ומשם באו לאש (כי נצלו או נתבשלו); ראה צד 264 שיר ל״ז שורה 23—24 והערתי שם. — שורה 4: עדה״כ תהלים י״ט י״א.

עלינו לשמוע לעצת המשורר וללכת בדרך ישרה בכל מעשינו, אף אם לא יבוא דברו ולא ימלאו כל חפצינו. ראה הערתי צד 203 לשיר כ״ב שורה 63—64.

צו.

כ״א ח״א ס׳ תי״ד, וממעל לו כתוב: ופי אלמעני („ועל הענין הזה׳). ולפניו השיר „שמח בפני חבריך״ ההולך לפניו גם אצלנו ואשר באמת אין ענינו כענין השיר שלפנינו. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — שורה 1—2: בך דודי (ואולי הדוד הוא הקב״ה) בלבד אשמח, כי רק את לבבך מצאתי נאמן לפני, ושאר רֵעַי נהפכו לי לְצרים (שופטים ב׳ ג׳). לפי = יען בלשון חכמים, והמלה זרה בפי רי״ה ולא היה לו הכרח להשתמש בה. — שורה 3—4: כלומר: אינני שמח ביסורים. וע כתב בבאור השיר כֻּלו: „מבלעדי שמחתי בך אין לי שמחה, כי אין לי רעים זולתך, ומלבד זה צרות רבות סבבוני, ואיך אשמח ואני נְכֵּיתִי, ואיך אגיל בעת אמוט?״

צז.

כ״א ח״א ס׳ תט״ו, וממעל לו כתוב: ולה ממא רסם עלי צחון; ראה הערתי צד 192 לשיר כ״א. — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216). — שורה 3: תוכו, בכ״י: תוכה, ועיד ע יש לְקַיֵּם נוסח הכ״י ולנקד תוֹכָה (בה״א רפויה) כלומר: בְּתוֹכָהּ, או שיש לנקד תּוֹכֹה עפ״י הכתיב ביחזקאל מ״ח ט״ז, כ״א. וכן הדין במלת „בתוכו״ שיר צ״ט שורה 2.

בכ״י: לך (במדבר כ״ג י״ג ועוד). — שורה 5—6: משלי ט״ו א׳; תהלים כ״ח ב׳. בחסדך, בכ״י: בחסדיך. — שורה 7—8: מדון, כ״ה בכ״י, ואינני יודע על מה רמז המשורר. וע כתב: „נראה שכתב המשורר עשרה מכתבים למען ישלחם אל רעיו אחד אחד, ואין מְדוֹן זה לשון ריב אלא לשון מִדָּה (ש״ב כ״א כ׳). — שורה 9: הבין, בכ״י: הבן. — שורה 11: שְׁאֵלַנִי, בקש ממני, פָּעַל משרש שאל (ש״ב כ׳ י״ח; תהלים קי״ט י׳). — שורה 13—14: השיבני מכתבי ויאמר: אם כה תדבר ותגיד כי בקש רב שמואל שתשלחני אליו, הנני שלחני! אני אלך אליו בענוה, בקומה כפופה, עד אשר יגעו פני וראשי בארץ ויֵרָאה כאלו אני הולך עלי ראשי ופני. — שורה 16: יהראני = יראני, ובכ״י היו״ד האחרונה איננה ברורה ואולי כתוב שם יְהַרְאֶנּוּ, והענין אחד. — שורה 17—18: עדה״כ ש״א ג׳ כ׳.

צה.

כ״א ח״א סי׳ ת״ג, וממעל לוכתוב: ולה וציה(„ולו, צָוָּאָה״). — נדפס בדיואן שד״ל דף כ״ב ע״ב סי׳ ס״ב (פיליב צד 44); הרכבי ח״ב צד 73 סי׳ ב׳. — משקלו כמשקל שיר ע״ט (צד 298). — שורה 3—4: עדה״כ מוליך יועצים שולל (איוב י״ב י״ז). — שורה 5—6: עדה״כ קהלת ז׳ ט״ז. — שורה 7—8: כתב שד״ל: „ואם לא ימלאו חפציך, אל תתמה על החפץ, כי המשורר דבר כאן לפי החכמה המדומה, ולא זכר כי כל חכמה שמגמתה להנאת עצמנו, הבל וריק תעזור, והחכמה האמתית אין מגמתה להיטיב לעצמנו, רק להיטיב לזולתנו״. ור״נ קעללער העיר על זה (בכורים ח״ב צד 180): „ואף גם זאת לא ידענו מדוע פירש את עצת המחבר בשם החכמה? ולפי דעתנו הקלה כונת המשורר על מעשים שיעשה אותם האדם וחי בהם חיים טובים וכו׳״. ולדעתי לא הבין רנ״ק את דברי שד״ל על בֻּרְיָן וכונתו לאמר: לפי החכמה המדומה עלינו לעשות רק את הטוב והמועיל לנו, אולם החכמה האמתית תצוה אותנו לעשות את הטוב והמועיל יען הוא טוב ומועיל ובשביל שיש בו תועלת לאחרים. אשר על כן

למספר השנים׳. ולדעתי גם קעמפף הבין את דברי המשורר כפשוטם, כנראה מתוך העתקתו האשכנזית (בספרו הנ״ל ח״א צד 250) וממה שֶׁשָׂם שני קַוִּים על מלת כ ד בסוגר ולא בדלת החרוז, ומה שכתב בהערתו שייך למלת כ ד שבסוגר ובא ברפוס הציון שלא במקומו.

צג.

כ״י א ח״א ס״ שצ״ד (חסר); כ״י ב ח״א ס״ קנ״ט, וממעל לו כתוב: „וקאל פי אלוזיר אבי אסחק בן אזהר נ״ע״, ונראה שכתב ריה״ל את השירה הזאת כאשר חוק ר׳ נחמן את ברקי בית הכנסת ויבן מגדל בתוכו (ראה שיר ס״ז ומה שהעירותי שם). — משקלו כמשקל שיר ג׳ (צד 216). — שורה 3—4: במגדל העץ אשר עשה פעל חסר, אשר יעמד לעד ודור אחרון יראהו. — שורה 6: הטה לפנות, כלומר: אשר נטה לערוב. — שורה 7—8: בעת נמסר התם חנם, כי דורש ומבקש אין לו, הוסיף הוא את ידו לקנותו (עדה״כ ישעי׳ י״א י״א) ולקנות לו עי״ז יד ושם טוב. — שורה 9—10: עדה״כ עזרא א׳ ה׳. קַו, ר״ל קו המדה. — שורה 13—14: עדה״כ ישעי׳ נ״ו ה׳.

צד.

כ״י א ח״א ס״ ת״י, וכתוב ממעל לו: וממא נסב אליה („ומהמיוחס לו״).— משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — שורה 1—4: שעור הדברים: ביום קראתי למכתבי זה (ואולי שלח לו לר״ש את שירו עם מכתב כתוב במליצה פשוטה, ראה את המכתב הנדפס אצלנו בכרך א׳ צד 213) ואומר אליו: לכה נא ואשלחך (בראשית ל״ז י״ג) ליד אדוני תחכמוני רב שמואל, ראיתיו (את המכתב) והוא בא חרד בחרד להחבא (מ״א כ״ב כ״ה ועוד) ובקראי אותו קם לפני ויבכה. למכתב יה, בן אני מגיה, ובכ״י: מכתב ליד. לכה.

ראה הערותי צד 191 (לשיר י״ט שורה 3—4 ולשיר כ׳ שורה 3—4) וצד 269 לשיר ס״ג. שטר חרות, ר״ל שטר שחרור.

צב.

כ״י א ח״א סי׳ שצ״ב; כ״י ב ח״א סי׳ קנ״א; כ״י אוקספורד סי׳ 2000 ח״א סי׳ l (= כ״י ג); כ״י שוח״ה הנ״ל צד 211 בהערתי הראשונה לשיר כ״ד (דף נ״ז ע״ב = כ״י ד). — נדפס ע״י דוקס עפ״י כ״י ב במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 398, ותקונים עפ״י כ״י א הוא כ״י שד״ל הדפיס גֵינר בספרו על ריה״ה צד 126; קעמפף, Nichtand. Poesie ח״ב צד 225; גרעץ, לקט שושנים צד 82 סי׳ י״נ; הרכבי ח״א צד 130 סי׳ מ׳. — וכתוב עליו בכ״י א וכ״י ב: „וקאל מתגולא״ („ואמר, שיר עפרה״), וכבר העיר הרכבי, שהיא טעות, וכי ברור הוא שהשיר ערוך לאוהב ששלח לו למשוררנו כד יין, וכן דעת גֵינר וגרעץ. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — שורה 2: ובעסיסך, קעמפף מנקד וּבַעֲסִיסֵךְ, כי לדעתו מדבר המשורר לרעיתו (והעסים לפ״ז כנוי לנשיקה). — שורה 3: ואחי, באָריענט נדפס בטעות: ואתי, וקעמפף נמשך אחר הטעות הזאת ומנקד וְאִתִּי, וגרעץ מנקד וְאֶחִי (vivat!), וכבר העיר הרכבי לנכון, כי לא קלע בזה אל המטרה. שלחתו, באָריענט נדפס בטעות: שלחתי, וכן הוא אצל קעמפף, והוא הרגיש שיש בזה טעות ורצה לתקן: שְׁלֻחוֹת, אבל הוסיף בעצמו סימן השאלה לתקונו אשר אין לו שחר. — שורה 4: טוב, בכ״ד: כל. — שורה 5: רעי, כ״ה בכ״ד, ובשאר הנוסחאות שבכ״י (ואחריהם בדפוס): רעים. לסבא, בכ״ד: כסובא. — שורה 6: ראה ש״א א׳ י״ד. — שורה 7—8: לנגדי, בכ״ד: לנגעי. מחלותי, באָריענט נדפס בטעות: מחלתי. ראה הערתי צד 177 לשיר ט״ו שורה 15—16. — שורה 9—10: כתב הרכבי: „כוונת הבית פשוטה: איך אמאס את כד היין ששלח לי האוהב בעוד אני בילדותי (ושמח בחור בילדותך) ושנותי לא הגיעו למספר כ״ד. וקעמפף שטעה בהוראת כל השיר הלך גם פה בדרך רחוקה לחשוב את המלה בכד בדלת גם כן

פתיחה משמשת את המעינות ומקור מים (ישעיה מ״א י״ח, זכריה י״ג א׳).

שורה 11—12: „היא תולה עצמה על יתד (החכמה, לבלתי הפרד ממנה), והיא נשבעת שלא לעזוב החכמה. תלתה הוא כאן פעל עומד, כמו שהוא ותלו עליו כל כבוד בית אביו (ישעי׳ כ״ב כ״ד) לדעת רבים, ולא לדעתי״ (שד״ל). — עלי, באו״ג: על, והיא טעות. — יתד, בכי״ג: יָתֵר (מנוקד), בטעות. — ואסר אסרה, עפ״י לשה״כ במדבר ל׳ ד׳ ועוד, ופיליב העיר: „ואסרה אסרי לנכון (!) בדיואן אקספורד״, ולא היו דברים מעולם.

צ.

כי״א ח״א סי׳ שפ״ד; כי״ב ח״א סי׳ שב״ד. — נדפס בדיואן שד״ל דף כ״ב ע״ב סי׳ ס״א (פיליב צד 43); הרכבי ח״א צד 72 סי׳ י״ט. — בכה״י לא נמצאה כתבת ממעל לו, ואולי הוא מאורה, כי כן נראה מתכנו. — משקלו כמשקל שיר י״ט (צד 235). — שורה 1—4: ראה ירמי׳ ל״א ל״ד, ל״ה; ראה גם רש״י לדברים א׳ י׳ ודבריו מיוסדים על מה שאמרו שם בספרי במקומו. — שורה 5: בכי״א רוחם תחת דוחם (ט״ס). והדברים נאמרים ע״ד שאמרו חכמז״ל (סוטה מ״ז ע״א): לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. — שורה 8: עדה״כ בראשית ח׳ כ״ב.

צא.

כי״א ח״א סי׳ שפ״ט. — ממעל לו כתוב: „וקאל הין טל עלאריה״, ותרגמתי הדברים בפנים. — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216). — שורה 2: עדה״כ ישעי׳ נ׳ ג׳, ואמר כן על השֵׂער אשר צמח על לחייו. — שורה 4: מימי, יו״ד דגושה (בשביל המשקל), כמו מְיַּשְּׁנֵי בדניאל י״ב ב׳, מִיְּרֻשָּׁתְךָ בדה״ב כ׳ י״א. — שורה 5—6:

מקור חיי אתן מגמתי הנדפס בדיואן שד״ל דף כ״א ס״ נ״ו. ובכ״ב השיר שובי יחירה, הנדפס אצלנו צד 217 ס״ ה׳ ואשר משקלו הוא משקל השיר שלפנינו. — ויש להעיר עוד, כי כל בית מתחיל במלה אשר בסוף הבית שלפניו; ראה צד 115 שיר כ״ב.

שורה 1—4: .החלום לא ירפא מי שהוא חולה בהקיץ, ואם יחלום החסיד והנה עומד בעולם המלאכים ונהנה מזיו השכינה, לא יספיק זה לרוות צמאו ולרפוא מחלת נפשו אשר היא חולת אהבה לאלהיה״ (שד״ל). — נפשי, בכ״א: נפש. — לבית אל, שם: לבית א ב, ורשד״ל בחר בנוסח זה, מפני שלא ידע נוסח טוב ממנו, ולא מפני „שהוא שיריי ביותר״ כהשערת הרכבי, אולם הנוסח העקרי הוא זה שלפנינו, שהוא מיוסד על לשה״כ תהלים פ״ד ג׳: נכספה... לחצרות ד׳ . . . אֶל אֵל חי. — בחלומות לחזותו, בכ״ג: לחזותו בחלומות.

שורה 5—6: „הנפש חולה וכואבת ביום שלא תוכל להתפלל לבוראה, אשר לולי זיו פניו היקרים וההדורים, כבגד תבלה באהבתה אותו. המשל לקוח משירי החשקי (שד״ל).

שורה 7—8: ואם בלתה (ביום לא חִלתה פניו) לא בלתה כי אם להתחדש אח״כ ולשוב עוד לעדנה, כי על כן היא יְגֵעָה לעלות במעלות גבוהים ולא תשכח אף רגע, כי לא לתהו (ישעי׳ מ״ה י״ח) גלתה ממעונה בשמי מעל וכי ירדה עלי תבל להשתלם בתורה ובחכמה. בארתי את דברי המשורר עפ״י הנוסח שלפנינו, הוא נוסח כ״ב (או״נ), אבל נוסח כ״א וכ״ג הוא: ויגעה לעלוז, ועפ״ז מפרש שד״ל: „הנפש תבלה בחולי אהבתה, אך לא למות ולהכרת, אלא להתחדש בהפרדה מהגוף, והיא יגעה (בעבודת האל) לעלוז אח״כ (בעוה״ב), כי כשגלתה (מבית אביה ובאה בגוף) לא גלתה להבל וריק (אלא כדי שתוכה למעלה רמה במעשיה הטובים)״.

שורה 9—10: „כשגלתה (ובאה לעוה״ז) פתחה דלתות מעין (החכמה), ועיניה תלויות תמיד לדלות מים עמוקים (במצפוני החכמה)״, כן באר שד״ל עפ״י הנוסח שלפנינו, הוא נוסח כ״א וכ״ג, ובכ״ב (או״נ) כתוב ודלתה תחת ודלתי, והנוסח הזה פרשו ע עפ״י משלי כ׳ ה׳ לאמר: גלתה ודלתה מעין אשר פתחה לה, ולשון

גם בשרש „קרבי" עתיד יִקְרַב וצווי קִרְבָה (תהלים ס״ט י״ט); ושד״ל (והבאים אחריו) מנקר הָדְלָה עים אֶסְפָּה (במדבר י״א ט״ו). עָרְכָה (איוב ל״ג ה׳).

שורה 41—42: ראה משלי ט׳ ה׳; איוב כ״ג י״ג. „אותם גורי אריות הם הלוחמים לחמה ועוסקים בתורה להלחם באפיקורסים הנלחמים בה, אשר בהפקירא ניחא להו, שיעשה כל אדם מה שלבו חפץ" (שד״ל). — לְלַהֵם, פִּעֵל, ולפי שאין לשרש לחם פִּעֵל בתנ״ך, ע״כ דעת ב שצ״ל אולי לְלָחֶם והוא שֵׁם (כמו שפטים ה׳ ח׳) וטעמו כמו למלחמת לוחמים לה, כלומר למלחמה על הלוחמים לה. — לְחֻמִּים לה, כ״ה בכ׳ כה״י, ונראה שפרש רי״ה לחמים לי שבתהלים נ״ו ג׳ כמו ונלחמו אליך שבירמי׳ א׳ י״ט, ולא הסכים למש״כ ראב״ע (בתהלים שם) „כי מלת מלחמה ואחריה למד היא לעזר", ואין הכרח להגיה בה ת׳ לה כהגהת שד״ל.

שורה 43—46: „ילך כל איש בדרך שיבור לו, כי סוף סוף האוכל הבוסר תקהינה שניו, ועוזבי התורה יאכלו מפרי דרכם, אבל אני (ארבק) [אחזיק] בה בכל לבבי ובכל נפשי" (שד״ל). ראה ירמי׳ ל״א ל׳; ישעי׳ נ״ו ב׳; תהלים קי״ל ה׳. — אחזיק, כ״ה בכ״ב, ובכ״א נשמטה המלה הזאת בשגגת הסופר ושד״ל העמיד תחתיה מלת ארבק מדעתו.

שורה 47—50: עדה״כ משלי ז׳ ד׳; בראשית י״ב י״ג.

פט.

כ״א ח״א סי׳ ש״פ; כ״ב ח״א סי׳ רפ״ב; כ״י שוח״ה הנ״ל צד 211 בהערתי הראשונה לשיר כ״ד (דף מ״ה ע״ב, = כ״ג). — נדפס עפ״י כ״ב ע״י דוקס באוצר נחמד ח״ב צד 83; עפ״י כ״א בדיואן שד״ל דף כ״א ע״א סי׳ נ״ז (פיל״ב צד 41, והערותיו והשגותיו על שד״ל הם דברי הבאי כדרכו); הרכבי ח״ב צד 151 סי׳ י״ד; בספרי שער השיר צד 98 סי׳ 85. — כתוב ממעל לו בכ״א וכ״ב: ולה פי מתל ולך איצֿא („ולו עוד דומה לזה") ולפניו בכ״א השיר לקראת

מסכמת לזה, ואין מעצור בעד המשורר להעמיד את היוצא. ועי"ד ב ר"ל מדחות אותה הדוחים. עֲלֻתָה, טה"ד וצ"ל עֲלְתָה.

שורה 19—20: און = הון (הושע י"ב ט'). והדברים נאמרים עדה"כ משלי ח' י"ח. אשר על כן אולי צ"ל גם לפנינו: לי הון. — ראה הערתי כרך א' צד 54 לשיר כ' שורה 9—10.

שורה 21—22: משלי ח' י"ד ט"ו; דהי"א כ"ט י"א. ולא שוו בפז, הרי זה לשון הפוך ור"ל: פז לא ישוה בהם (משלי ג' ט"ו, ח' י"א; תהלים י"ט י"א).

שורה 23—24: עדה"כ משלי ב' ז'; דניאל י"א ל"ט.

שורה 26: תהלים פ"ד ג'.

שורה 27: תהלים קכ"ז ב'.

שורה 28: עדה"כ ישעיה נ"ח י"א.

שורה 29—30: ראה איוב ט' י"ג. ור' יונה כתב בשרש רהב: „ויש שקורין העברים לחוקים בממשלה או ברע ובעברות רהב". ור"ל תומכי הגאוה, הגֵאים העושים מעשים אשר לא יֵעָשׂוּ עפ"י התורה בגאותם.

שורה 31—32: עדה"כ שה"ש א' ח'; תהלים ע"ג ב'. והרֹעים הם רֹעֵי ישראל גדולי התורה ומוריה. — משכנות, בכ"י א: משכבות, וכבר תקן רשד"ל את הטעות מדעתו.

שורה 33—34: זאת התורה לא העלימו יודעים וחכמי הלב את עינם ממנה ולא כחדו אמרי קדוש, אבל היא יְרֻשת נחלה בידם מדור לדור.

שורה 35—36: עדה"כ ירמי' מ"ח י"א; ויקרא י"ג ה', ל"ז; דברים ל"ד ז'.

שורה 37—38: אל נא תהי כשועלים המחבלים כרם ד' צבאות, אשר עותה דרכם על המלך (עדה"כ אסתר א' ט"ז), מלך ד' צבאות, ודתו. — בכ"י ב הבית הזה מאוחר לבית „חדלה" (שורה 39—40).

שורה 39—40: „חדל להיות ראש לשועלים" (שד"ל), והדברים נאמרים עפ"י מ"ש באבות (פ"ד מט"ו) ועדה"כ יחזקאל י"ט ב'. — חֲדָלָה, נקדתיו על משקל השלמים, כי כן הדין ברב השרשים אשר פ"א הפעל שלהם אות גרונית. ואולם מאחר שבא העתיד בפתח (יחדל) אולי הי' מן הראוי לנקד את הצווי בחירק (חִדְלָה), אעפ"י שמצאנו

שורה 11—12: עדה״כ בראשית מ״ט כ׳; ישעי׳ ל״ב ד׳.

שורה 13—14: אנשים צדיקים יחוקקו כי צדק (משלי ח׳ ט״ו), ואשר בחשך ילכו תפקחנה עיניהם ויראו כי מאורים, כי נר מצוה ותורה אור.

שורה 15—16: הנפ״ש אשר תישחר את פני (משלי ז׳ ט״ו) תמצא בי נֹעַם, ועל ידי תפנה (הנפש) את כל עקלקלות נתיבה. הנה כתיתי בנוסח „כי כל עקלקלות וכו׳״, כמו שהוא בכ״א ובכ״ב. ושד״ל הגיה „מכל עקלקלות״ ובאר לאמר: „הנפש הנזכרת תפנה דרכה מכל עקלקלות״. וכבר תפס רמה״כ רייכערסאהן על שד״ל בעט־ות לדיבון צד 45 ויאמר: „הרשד״ל דמה כי המלה נתיבה היא הפעול של פנתה, והמלה עקלקלות הוא שם צדרי, ולפ״ז לא יתכן לומר: כי פנתה (הנפש) את נתיבה כל עקלקלות, ע״כ הוסיף שד״ל מ״ם על המלה כָּל [והשמיט מלת בִּי בשביל המשקל — חכ״ר] לומר: כי פנתה את נתיבה מכל עקלקלות. אבל באמת הנה המלה עקלקלות הִיא הפעול בהחרוז הזה, והשם נתיבה הוא שם צדרי, ור״ל: כי פנתה (הנפש) את כל עקלקלות של נתיבה, והשם עקלקלות הוא נסמך אל נתיבה, ולא נפרד. ונ״ל כי הכריחו לרשד״ל לשבש הנוסחא הדיוואנית לפי שלרוב מוסב פעולת הפִּנוי על המקום ולא על הדבר הנפנה משם כמו פִּנִּיתִי הבית (בראשית כ״ד ל״א), וּפִנָּה דרך לפני (מלאכי ג׳ א׳) ודומיהן, אבל הלא נמצא ג״כ פִּנָּה אויבך (צפניה ג׳ ט״ו) הנה הסב קבלת פְּעֻלת הפינוי על האויב שהוא הנפנה מהארץ, וכן מצינו במשנה (שבת פי״ח מ״א) מפנין אפילו ארבע וחמש קופות . . . הרי לנו שהשתמשו בפעל זה ובבנין זה גם על הדבר בעצמו הנפנה מהמקום ההוא״, ועוד הרבה להאריך בדבר (עיי״ש דבריו במקומם) ולבסוף הוא מעיר אל נכון, כי ט״ו הטורים בשיר שלפנינו המתחילים במלת בי ובמלת לי הם עדה״כ במשלי ח׳ י״ד, ט״ו, ט״ז: לי עצה, לי גבורה, בי מלכים ימלוכו, בי שרים יָשׂרוּ.

שורה 17—18: עדה״כ תהלים נ״ו י״ד, קט״ז ח׳ (ראה גם קי״ט קל״ג); זכרי׳ י״ד י״ג. — מדחות, כ״ה בכ׳ כה״י, וכתב שד״ל: „מדחות, הוא כאן פעל עומד, רגל מבקשי היא נסערת ונתמכת בי לבלתי תהיה נדחית. אך לא מצאנו שרש דחה בבנין הקל אלא פעל יוצא, ונ״ל כי הסופר טעה, וצ״ל מִדְּחִי, כמו רגלי מדחי״. ואין דעתי

פח.

כ״א ח״א ס׳ שע״ח; כ״ב ח״א ס׳ רע״ח. נדפס בדיואן שד״ל דף כ׳ ע״א ס׳ נ״ה (פיליב צר 38); הרכבי ח״ב צר 94 ס׳ ט״ז. — משקלו כמשקל שיר י״ט (צר 235). — כתוב ממעל לו: ולה ממא כתב עלי שרח אלתורה („ולו, מה שכתב על פרוש התורה״). ועל זה העיר שד״ל: „וזה יתכן על שני פנים, אם שהוא — רי״ה — עצמו עשה פרוש לתורה וכתב השיר הזה בראשו, אך לא ראינו ולא שמענו שעשה הוא ז״ל פרוש לתורה; ואם שאדם אחר עשה פרוש לתורה, והוא ז״ל כתב שיר בראשו, אך יקשה כי אין בשיר הזה שום תהלה לאותו הפרוש . . . ואולי הנכון הוא שהיה בלב הצדיק לפרש את התורה, ואולי ג״כ החל מלאכתו, ואח״כ נִחַם ועשה תחתיו ספר הכוזרי . . . והיותר קרוב בעיני הוא כי מאסף הדיואן טעה, והשיר נעשה בשבח התורה, ולא בשביל שום פרוש״. וההשערה הזאת היא המקֻבלת על הלב והסכים לה גם הרכבי שכתב: „ואולי צ״ל עלי מדח אלתורה (בשבח התורה) או עלי נסכה אלתורה (על העתק התורה בכתב)״; ועי״ד ב יתכן להגיה שרף (شرف) תחת שרח, ר״ל כבוד או הוד (ראה שורה 19 ושורה 21).

שורה 1—2: ראה איוב מ״א ה׳. — פני, כ״ה בכ״ב, ור״ל מפני; ובכ״א: לפני, וזה נגד המשקל, אשר על כן הגיה שד״ל וכתב למול (וכן הדפיסו פיליב והרכבי).

שורה 3—4: „על שם ואהיה אצלו אמון (משלי ח׳ ל׳), והמשורר הרכיב המליצה ההיא עם מה שכתוב באסתר (ב׳ ז׳) ויהי אומן את הדסה, לקחה מרדכי לו לבת״ (שד״ל). והחכמה אשר שָׂם החכם במשלי שָׂם דברים בפיה היא התורה. — לשורה 4 ראה בראשית י״ח י״ב.

שורה 5—6: עדה״כ תהלים קי״ט מ״ו; משלי י״ד ל״ג; הושע י״ג ח׳.

שורה 7—8: עדה״כ משלי ח׳ כ״ב; תהלים ע״ח נ״ד.

שורה 9—10: עדה״כ משלי ט׳ ב׳. „ולחם עשתה, הכוונה עשתה סעורה, כמו לשחוק עושים לחם (קהלת י׳ י״ט), עבר לחם רב (דניאל ה׳ א׳)״, שד״ל.

הנוסח המשֻבש הזה כי אם במה״ע Orient, כי כן הדפיס דוקס בטעות. — ויכלו, בכ״א וכ״ב: ועִרבו, מלשון ערבה כל שמחה (ישעי׳ כ״ד י״א), ובחרתי בנוסח כ״ג מפני שיש בו כעין לשון נע״ל: ויכלו כל. — ותאניות, טעה דוקס והעתיק: ותושיות, ואמר שהוא משרש תשש.

שורה 5—6: ירמי׳ ל׳ י״ח; דניאל י״א כ׳, כ״א. ופרוש הדברים: הוקם . . . לעיני האנשים והנשים הבאים לביה״כ, וכלם מסתכלים בארון המחודש הזה, לרוב יפיו׳ (שד״ל), ואי״כ ענין מגדל כענינו בלשון חכמים: שידה תיבה ומגדל (ערובין דף ל״ב ע״ב), ואולי אין הכונה על ארון שספר התורה מונח בו (כדעת מי שכתב הכתבת שעל השיר) אבל על שֻלחן הקריאה, והוא מלשון המקרא: מגדל עץ, נחמי׳ ח׳ ד׳. — כמשפטו, בכ״א: במשפטו. — הוקם, בכ״ג: והוקם.

שורה 7—8: המגדל תאוה הוא לעינים (בראשית ג׳ ו׳). ויש עליו ציורים כעין תִמֹרות וכו׳, מ״א ו׳ י״ח, כ״ט והלאה. — בתמֹרות. בלא דגש באות מים; ראה ר״ש בער ליחזקאל מ׳ כ״ב. בכ״א וכ״ב: לתימורות. — הנו, דוקס: הנה (טעות). — עליו, חסר בכ״ג. — ומקלעת, שם: ומקלעות. — ומשכיות, כ״ה בכ״ב וכ״ג, כמו ששער שד״ל, ובכ״א יש כאן מקום פנוי.

שורה 9—10: נודה לד׳ גומל עלינו, אעפ״י שנדע מראש, כי לא נוכל להשמיע כל תהלתו, כי קצרו הלשונות והפיות מלספר את חסדו. — לשונות, דוקס: לשוננו (בטעות). — חסדו, בכ״ב: חסדיו, וכן היה כתוב בתחלה גם בכ״ג, ואחד הקוראים הגיה: חסדו, והענין אחד והמשקל אינו מכריע במקום הזה. — פִיוֹת, נקדתי כן עפ״י משלי ה׳ ד׳, שכן תמצא בכל השיר חירק לפני הברת היציאה שהיא ביוד דגושה (־יּוֹת), ושד״ל (ואחריו הרכבי) מנקד פֵּיוֹת (שפטים ג׳ ט״ז).

שורה 11—12: אחר התורה והתהלה הוא מספר לדור בקצרה לאמר: חֻדש הבית הזה וכו׳ ואז הוצב לתוכו גם מגדל בנוי לתלפיות (ערכי״ה שה״ש ד׳ ד׳). — חֳדש שנת, דוקס שנה ברואה וקרא גם הדפים: חודש טבת.

(ומתֻקן שם עמוד 354), וכן הדפיסו דוקס וההולכים בעקבותיו. נ ג פ ך א ל (שורה 17), בכ״ב: נ ג ע ך ה א ל, ובהשרון: נ ג ע ך א ל. מ ח ת (שם), בהשרון: מ ח א. לשורה 18 ראה גם איוב מ״א ג׳.

פז.

כ״א ח״א סי׳ שע״ה; כ״ב ח״א סי׳ רנ״ו; דיואן רמב״ע כ״י אקספורד (נייבואיר סי׳ 1972) סי׳ פ״ט (= כ״ג). — נדפס ע״י דוקס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 647; דיואן שד״ל דף י״ט ע״ב סי׳ נ״ד (פיליב צד 37); הרכבי ח״ב צד 93 סי׳ ט״ו. — כתוב ממעל לו בכ״א וכ״ב: „ולה ממא רסם עלי תיבה״. וכ״ה גם בכ״ג בשנוי קל, ופיליב העתיק את הכתובות שעל גבי השירים מתוך רשימת נייבואיר ולא מתוך כה״י, וטעה בקריאה והרכיב את הכתבת שעל גב השיר שלפנינו עם הכתבת שעל גב השיר שלאחריו בכ״ב („עצל הלא תבושי״, אצלנו צד 272 סי׳ נ׳), והחכם ר״א שמיעדל העיר אותו על הטעות ולא שת לבו גם לזאת ויעשה (בהערה א׳) את סופר הכ״י טועה! — משקלו כמשקל שיר ח׳, וכבר העירותי (צד 122), כי מדרך המשוררים במשקל הזה להקדים לפעמים שו״א נע לפני הרגל مستفعلن, וכן עשה רי״ה בשיר שלפנינו שורה 4, 8, 10, 11.

שורה 1—2: עדה״כ ישעי׳ כ״ח כ״ט, ור״ל הפליא עצה הגדיל תושיה לעשות עמהם אות לטובה.

שורה 3—4: בהתחדש הבית — בית הכנסת — חִדֵּש האל שמחה לכל נפש, ואז פסקו וכלו כל האנחות. — ב ה ת ח ד ש, בכ״ב (דוקס) וכ״ג: כ ה ת ח ד ש. — ב י ת, כ״ה בכ״ג ונכון, ובכ״א וכ״ב: ש מ ח ו, וכבר העיר שד״ל על הנוסח הזה שהוא קשה ההבנה. ועי״ד הרכבי אפשר לקַיֵּם את הנוסח הזה „רק צריך לנקד שִׂמְּחוֹ (מן שִׂמַּח כלשון הפייטנים וכדרכם לעשות ל״ו מל״ג), ור״ל בהתחדש שמחת ד׳ החפץ בכבוד תורתו״, אבל עתה שזכינו לנוסח כ״ג אין צורך לפרוש רחוק כזה. ופיליב „תקן״ ש מ ח ה „עפ״י כ״י אקס״״, ולא בכ״י ראה את

אללה ענה („ואמר, ירצהו האלי), ושד"ל העיר בשולי הגליון בכ"י א: „נ"ל שחברו על מלכות ישמעאל", וכן הרפים בדיואן שלו, ואחריו כל אדם ימשוך, וכן יצא מפורש משורה 5—6 (ראה שם הערתי). — נדפס ע"י דוקס במה"ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 399 (עפ"י כ"י ב, וטעיותיו של דוקס תקן גייגר בספרו ע"ד ריה"ה צד 159 עפ"י כ"י א); קאמפף, Nichtand. Poesie ח"ב צד 232 (עפ"י דוקס וגייגר); ע"י רש"י פין בהשרון אשר על יד הכרמל השבועי לשנת תרכ"ב (היא השנה השניה) עמוד 249 בשמו של חריזי (עפ"י כ"י פירקאוויטין); גרעץ, לקט שושנים צד 89 סי' י"ט (עפ"י דוקס ותקן רק שנים משבושיו עפ"י גייגר, והוסיף עליהם אחד שהוא משלש, כי הרפים „אתהי תחת „האת" בשורה 11, 13, 15); דיואן שד"ל דף י"ט ע"א סי' נ"ג (פיליב צד 36); הרכבי ח"ב צד 61 סי' כ"א (עפ"י גראין) וצד 150 סי' י"ג (עפ"י שד"ל). בהערותי אשים את לבי רק לנוסחאות שבכ"י (ונוסחאות „השרון" שהוא אצלי ככ"י), ולא לשבושים אשר מקרוב באו מחסרון ידיעת המעתיקים והמדפיסים או מפחזותם. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — את הבית הראשון (שורה 1—2) לקח חריזי וישימהו לחרוז החוזר (Refrain) לפיוטו „ישן בחיק תאוה" הנדפס „בהשרון" שם עמוד 241, ורי"י סאזוסקאן העיר שם (עמוד 354) שהי' הרעיון הזה לעיני רוחו של חריזי בכתבו את שירו „בן איש למתי הנמצא בתחכמוני שער ט'. — שורה 2: בראשית ל"ז, י'. — שורה 4: וכי שְׁפֵל, נקדתי כן עפ"י ישעי' ב' י"א ועוד, ושד"ל מנקד שָׁפָל. בהשרון: וגם שפל. — שורה 5—6: בן־הגר, ישמעאל (ראה צונץ, Synag. Poesie צד 444 והלאה); מבן־גברתך, ישראל (בני שרה), בראשית ט"ז ח'. קאמפף מנקד: גְּבִירָתְךָ. תחת אמרו נדפס בהשרון אמור. — שורה 7: נוסח השרון: שומם ראיתיך ונבזה בחלום. — שורה 9: תְּתַּיִן, קאמפף מנקד תְּתַּיִן בקל ונכון גי"כ; נוסח השרון: ושנת תתוין לך עלי כל גאוה, ומספר השנים (תתיין) חסר. — שורה 10: ותחפר, בהשרון: ותחסר; קאמפף מנקד וְתַחְפֹּר. — שורה 11—12: ראה בראשית ט"ז י"ב; דניאל ח' כ"ד. — שורה 13—18: ראה דניאל פרשה ב', ז', ח'. מְמַלֵּל (שורה 13), יש גורסים בדניאל מְמַלֵּל, וכן נקד שד"ל, ולא כן דעת המסורה. בקדישי (שורה 14), בהשרון: בקדושי

וחדריו נשאו אותי. ומדוע זה ולמה לא יוכלו חדרי לבבך לשאת אותי עתה? כאשר פגשתיך אמרתי, אתה — אשר הסבות את מחלתי, כי נחליתי מיום עזבתני — אתה תהיה רפאי, כי אוסיף ראותך ולהשתעשע בחברתך ושב ורפא לי, וכבר שמחתי לְהִתָּמֵךְ בחבלי ידידותך (עדה״כ משלי ה׳ כ״ב). אף קראתי אליך — ואתה לא עניתני! אולם אין ספק כי פנית לי ערף בשביל איזה חטא אשר חטאתי נגדך ואנכי לא ידעתי, ואם חטאתי וישר העותי (איוב ל״ג כ״ז). דע לך כי לא עשיתי כזאת בזדון רק כאיש שגה ופתי (עדה״כ יחזקאל מ״ה כ׳). — וקראתי (שורה 6), בכי״א: ונקראתי.

פה.

כי״א ח״א סי׳ שס״ח; כי״ב ח״א סי׳ רמ״ז, וממעל לו כתוב: ולה פי אלמעני („ולו בענין הזה עוד״, ולפניו השיר „כנדה היתה תבל״, אצלנו צד 292 סי׳ ס״ח). נדפס בס׳ המבקש לרש״ט פאלקירה (דפוס האג תקל״ב דף ו׳ ע״א, ולא נזכר עליו שֵׁם מחברו) ומשם לקחו דוקס והדפיסו בספרו על רמב״ע צד 59, Rabb. Blumenlese צד 139, במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1851 עמוד 378 (ואת השורה הראשונה הדפיס שם שנת 1850 עמוד 475) ולא חש מלשבשו; גם אני הדפסתיו במה״ע Israel. Monatsschrift לשנת 1896 גליון ב׳ עמוד 7. — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צד 217). — שורה 3—4: טוב הזמן הוא כאברה אשר היתה בתחלה כנף לבן נשר ואח״כ נעשתה אברה לחץ יָעוּף (כן יֵרָאֶה לך טוב הזמן יפה ומועיל ובסוף תכשל בו). טובו כאברה, בהמבקש: כֻּלּוֹ באברה (קרי: כאברה), ומוסב על הזמן, והנוסח שלפנינו יתכן יותר. והיא אברה עלי, בהמבקש: והוא אברה על.

פו.

כי״א ח״א סי׳ שע״ד; כי״ב ח״א סי׳ רנ״ד. וכתוב ממעל לו בכי״א: וקאל פי מא ינאם („ואמר על מה שראה בחלומו״) ובכי״ב: וקאל רצ̇י

מה „תקן". אמת, פיליב הדפיס אֹמֶן, ואמר „שתקן" כן עפ"י כ"י אקספרד, ולא עפ"י כ"י „תקן" כן, כי בכ' כה"י נמצא אמת, אבל דוקס טעה בקריאה והדפיס אֹמֶן ופיליב נמשך אחריו ולא הרגיש, כי „תקונו" הוא נגד המשקל. — שורה 2: ע"ר מאמרם באבות פ"ב מט"ז. — שורה 3: לבלתי, בכ"יב: אשר לא, ודוקס השמיט מלת „אשרי" ונמשך אחריו פיליב. — שורה 4: שמר, המלה הזאת השמיטה דוקס בשגגה ונעלם מעיני פיליב לטעות אחריו. — שורה 5—6: „וכשיזדמן לארם לחטוא, אז יאמר שהכל בגזרהי (שד"ל). יְצוּר, יֵצֶר, יֹצֵר, לשון נע"ל.

פג.

כ"יא ח"א ס' שמ"ד, וממעל לו כתוב: וקאל פי אלמעני („ואמר על הענין הזה", ולפניו השיר: „עבד אשר יעירי, דיואן שד"ל דף י"ז ע"ב ס' מ"ט). נדפס בספר עומר השכחה (הוא פרוש משלי לגבישון) דף ק"ח ע"א ומשם ע"י דוקס במה"ע Ltbl. d. Orient לשנת 1851 עמוד 369 ובספרו נחל קדומים צד 52; דיואן שד"ל דף י"ח ע"א ס' נ' (פיליב צד 34); הרכבי ח"ב צד 90 ס' י"ג; החרוז הראשון נמצא גם בספר הישר לר"ז היוני (שער י"ג). — משקלו כמשקל שיר ד' (צד 216). — שורה 1—2: בעומר השכחה נשכחה מלת עבדי (לפני מלת עבדים), ומלת הוא, וכן הדפיס דוקס. — שורה 3: על כן, בעוה"ש (וכן דוקס): אכן. — שורה 4: איכה ג' כ"ד. ראה את השיר „עת כל אנוש" לר"י חריזי בתחכמוני שער ט'.

פד.

כ"יא ח"א ס' שס"ה; כ"יב ח"א ס' ק"ט. וכתוב ממעל לו: ולה אעתראף בדנב (בכ"יב: ען דנב, ור"ל: „ולו, הודאת עון"). — משקלו כמשקל שיר א' (צד 215). — יאמר: לפנים אהבתני ואשכון תוך לבך

שחרות לשערי, אבל הם — החשיכו את תארי עוד יותר, הנה כי כן לילה ויום חונים עלי כשתי מחנות אשר אין מנוס מהם, והנני גם מזה לזה כאשר ינוס איש ממלתעות דוב לארי (ראה עמוס ה׳ י״ט). — ילבן (שורה 1), הרכבי: ולבן. — שתי מחנות (שורה 5), מחנה משמש לשון נקבה בבראשית ל״ב ט׳ ובתהלים כ״ז ג׳; ונוסח הרכבי הוא: שתי חיית, ונראה שהיא טה״ד וצ״ל חיות. — לארי (שם), הרכבי: אל ארי.

פא.

כ״י א ח״א סי׳ שב״א; כ״י ב ח״א סי׳ ק״ס. — ממעל לו כתובה בכ״י א רק מלת „וקאל", ובכ״י ב: „וקאל איצא רצי אללה ענה" („ואמר עוד, ירצהו האל"). — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — המשורר ראה את הים עת ישטף ויעבֹר על שפתו, יזעף וירעש וירומם את גליו, ובבוא הגלים עד שפת הים ישברו ויתפזרו חיש והים ישוב לאיתנו, וזה דומה בעיניו לצבא עת יִפָּקֵד (ישעי׳ י״ג ד׳): אנשי הצבא הולכים רצוא ושוב לנשק את ידי מלכם, ואחר כן יחזֹר הצבא וישוב למקומו. — מעללו (שורה 1), בכ״י: מעלליו.

פב.

כ״י א ח״א סי׳ של״ז; כ״י ב ח״א סי׳ רמ״ה, ונדפס עפ״י כ״י זה ע״י דוקס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 507, ועפ״י כ״י א בדיואן שד״ל דף י״ז ע״א סי׳ מ״ו (פיליב צד 24); הרכבי ח״ב צד 149 סי׳ י״א. — ממעל לו כתוב: ולה פי אלמעני („ועוד לו בענין הזה", ולפניו בכ״י א השיר „כל כוכבי בקר", דיואן שד״ל דף י״ז ע״א סי׳ מ״ה, ובכ״י ב השיר „הה אל שמועה", אצלנו צד 291 סי׳ ס״ו). — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צד 217). — שורה 1: מה תאמין, המשורר מדבר אל לבו, כמו שהעיר שד״ל, ובכ״י ב (דוקס) כתוב: מה אאמין, ועפ״ז „תקן" פיליב והדפיס כן, ואנחנו לא נדע

עט.

כ״א ח״א סי׳ שט״ו, וממעל לו כתוב: וקאל באלסנד אלמדכור (לפניו נמצא השיר „הי הידידי, אצלנו כרך א׳ סי׳ קי״ג). — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 195). — שורה 1: תהלים ע״ב י״ג. — שורה 2: ערה״כ איוב ל״ז י״א, וטעם אור = מטר לדעת המפרשים הקדמונים שם, ור״ל: אשר עיניו מורידות מטר (דמעות). — שורה 3—4: מיום נדת ונפרדת ממנו נדדה גם שנתו והוא ער כל הלילה עד הבקר ורֹאֶה את צבא. המרום (את הכוכבים) ואת השמש ואת הירח (ראה צד 257 הערתי לשיר נ״ו שורה 1—8). ירעה, בכ״י: ידעה. וצר ואור, ישעי׳ ה׳ ל׳, ורס״ג תרגם שם: ואלקמר ואלשמס, וכבר העיר ר׳ יונה בשרש צרר: „ורוב המפרשים משימים צר ואור שני כנויין לשמש ולירח״. שורה 5—8: שעור הדברים: עזוב גאוה וכו׳ לבלתי יחרה אַף לבי ולבלתי אמֵר למחשבותי אורו. כי אז יקללו כל טמא נפש ואת הדגה אשר ביאור (שמות ז׳ י״ח, כ״א). ונראה שאמר ר״יה את הדבר הזה כאדם התולה קללתו בדבר אשר לא יחוש לו והוא קל ונבזה בעיניו. אור (שורה 6), לשון קללה (שפטים ה׳ כ״ג).

פ.

כ״א ח״א סי׳ שי״ט; כ״ב ח״א סי׳ ר״ן, ונדפס על ידי בספרי ע״ד המשקל צד 33 בתור דוגמא למשקלו, הוא הנקרא בל״ע رجز בתמונתו העקרית, והרכבי הדפיסו בהאסיף הששי חלק „אוצר הספרות״ צד 152 עפ״י כ״י פטרסבורג. ממעל לו כתוב בנ׳ כה״י: „ולה (בכ״י פט״ב: ולה איצא) פי אלשיב״. — יאמר: אני אמרתי אל לבי, כי מאור ימים ילבן בלבנת זהרו את תֹאַר פני ויהיו כפני העלם גם בעת השחרות (ראה צד 246 שיר כ״ד שורה 69—70 ומש״כ ע״ז בהערות צד 216). אולם מאור ימים פעל להפך כי לִבֵּן את שערי (כי שער לבן ברֹב ימים יִמָּצֵא), ואחשב בלבי כי ישיבו הלילות השחורים

עו.

כי"א ח"א סי' רצ"ב, וממעל לו כתוב: וקאל מתעבדא, והעיר ב: ענין מלת „מתעבד" הוא: „מקדיש עצמו לעבודת האל", אבל לא ידעתי פה טעמו, ואולי ר"ל כי לא יאמר המשורר שירדוף שכר ממש, כי זה דבר מגונה, אבל כונתו שלא ירצה לראות כסיל וטוב לו וחכם ורע לו, ואם ישתה וישכר לא יראה זאת, ובאמרו זה הוא אומרו כעובד את השם. — משקלו כמשקל שיר ג' (צד 216). — שורה 1—2: בראשית ל' ל'; איוב ט"ז י"ד, ושעור הדבור האחרון: ולחכם אראה כי יִפְרֹץ. — שורה 3 — 4: ישעי' ה' י"א; בראשית ל"ה ט"ז.

עז.

כי"א ח"א סי' רצ"ז, וכתוב ממעל לו: ולה יצף תפאחא (ולו, מתאר את התפוח), ואני כבר הדפסתי את השיר הזה בהערתי כרך א' צד 142 לשיר ס' שורה 11—14, ראה שם. — משקלו כמשקל שיר א' (צד 215).

עח.

כי"א ח"א סי' ש"ד; כי"ב ח"א סי' קפ"ו. ממעל לו כתוב בכ' כה"י: ולה ממא רסם עלי זבדיה; ראה הערתי צד 192 לשיר כ"א. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 3: לְכֵן = לָכֵן, ראה שד"ל, דיואן דף כ"ו ע"ב (הערה ז' לשיר ס"ו) והרכבי, זכרון לראשונים ח"א (ר"ש הנגיד) צד 186 בהערתו לעמוד 98 שורה 3; ראה גם למעלה צד 4 בהערתי לשיר ב' שורה 21—24. כפי אל, ככל אשר יש לאל ידכם, כפי כחכם. סוגר הבית הוא עדה"כ דהי"ב ל"א י'.

עד.

כ״א ח״א ס׳ ר״צ; כ״ב ח״א ס׳ צ״ה. וכתוב ממעל לו בכ״י כה״י: וקאל וקד אנפל ען אלאהצ׳אר פי ולימה. — נדפס בס׳ ציצים ופרחים לגֵייגר צד 11. — משקלו כמשקל שיר ג׳ (צד 216). — שורה 1: נקראתי, הראשון משרש קרא (אסתר ד׳ י״א), והשני משרש קרה (= נקריתי, ש״ב א׳ ו׳). ויש בזה תנִנים שלם. — שורה 3: אפקד, הראשון לשון ולא נפקד ממנו איש (במדבר ל״א מ״ט), והשני מלשון ונפקדת (ש״א כ׳ י״ח), ור״ל: אם לא אהיה שם לא אחסר לכם ולא תבקשו אחרי, ויש גם בזה לשון נע״ל.

עה.

כ״א ח״א ס׳ רצ״א; כ״ב ח״א ס׳ רפ״ה. — נדפס בגנזי אקספרד צד 32, דיואן שד״ל דף ט״ו ע״ב ס׳ ל״ט (פיליב צד 29); הרכבי ח״ב צד 88 ס׳ י׳. — משקלו כמשקל שיר ח׳ (צד 217). — שורה 1: מקור חיים, כנוי להקב״ה, ירמי׳ ב׳ י״ג, י״ז י״ג. — שורה 4: „ולא אעריצה, ביו״ד, כן הוא בגנזי אקספרד (כ״ב), והכוונה לא אערוץ ולא אירא מזולתו, ולא אייחס לזולתו כח וגבורה, כמו ואת מוראו לא תיראו ולא תעריצו (ישעי׳ ח׳ י״ב); ובדיואן (כ״א): ולא אערוצה בוי״ו״, כן כתב שד״ל, אף גם מצאנו במקרא שרש ערץ בבנין הקל בצרוף יחס הפעול באיוב ל״א ל״ד: כי אערץ המון רבה, ופרשו שם הראב״ע: אֶפְחַד, ואפשר לאמר שהיא גם דעת רי״ה, אבל רב המפרשים פרשוהו שם מלשון הכנעה ושבירה ורציצה, אשר על כן בוחר ע לקרוא: לא אַעֲרִיץ בלתו ולא אֶעְרוֹצָה, ר״ל רק את תקפו אביר ולא אֵחַת ולא אגור. — שורה 6: עדה״כ ירמי׳ נ״א ל״ט, נ״ז. — שורה 8: להביט, בנ״א: לצאת (בטעות).

פט״ב, ובכ״ב (גנזי והרכבי): הלך. ממסבי, הרכבי מנקד מְמְסַבַּי. — מהיות וכו׳, ר״ל בגד בי ויברח ממני לבלתי אהיה נושק שפתותיו שני (שה״ש ד׳ ג׳), אשר בם צופי, והוא כנוי לנשיקה כמו שהעירותי במה פעמים.

עג.

כ״א ח״א סי׳ רפ״ז; כ״ב ח״א סי׳ קצ״ט, וממעל לו כתוב: „ולה פי אלמדכור אביאת בעת בהא (כ״ב: בעתהא) אליה ללמדיחי („ולו על הנזכר — לפניו נמצא השיר „נאם אסף״. אצלנו כרך א׳ סי׳ י״ז — בתים שלח אותם אליו לשבחו״). — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215).

שורה 1—6: הנחם גבירי חלפון על אשר חלף (שה״ש ב׳ י״א) הלך לו ממני, וע״י נדודו חלף (שפטים ה׳ כ״ו) וימחץ מחלפו (עזרא א׳ ט׳, ור״ל שַׁכִּינוֹ) את לבבי. אף גם חִלֵּף (בראשית מ״א י״ד, והוא פִּעֵל) וישנה את מחלפות (שפטים ט״ז י״ג, י״ט) ראשי השחורות כליל בשיבה, כי שָׁבוּ וְשָׁבוּ להיות לבנות, ואת אור יומי החליף (בראשית ל״א ז׳, והוא הפעיל, וענינו כענין הַפִּעֵל) בקדרות וישימהו שחור, ובני קשתו חליפות (מ״א ה׳ כ״ח) חלפו (איוב כ״ט כ׳) בי, חדשים לבקרים, עד כי קרע את סגור לבי אשר רדף אחריו וידבק בו לאהבה אותו. המשורר השתמש פה בשרש חלף, אשר ממנו נגזר השם חלפון, להוראותיו ולבניניו השונים. לשורה 3—4 ראה צד 299 שיר פ׳ שורה 1—4.

שורה 7—12: הנחם על לבבי כי עשק אותו וירדה בו בפרך, או נחם לגופי אשר נגפו (לשון נע״ל) כל כך, עד אשר לא יכירו קרבי עוד את לבי והם מתנכרים אליו, ומאז יצא (לבי) ממני בצאת ידידי מעל פני, לא שאלו עוד (קרבי) איה איפה הוא, ואלו חזר כעת לבי לתוך גופי יאמרו לו צלעי מה לך פה (ישעי׳ כ״ב ט״ז), כי כבר שכחו אשר גם הוא אבר מאברי וחלק מגופי. — נחם (שורה 8), כ״א: נקם. — לגבי, ר״ל לגופי, ראה כרך א׳ הערות צד 313 לשיר קל״ח שורה 9—12.

בשביל שאני בוכה. מְרֵעַ֫י (משלי י״ט ז׳ לפי הנקוד בספרים מדויקים, ראה מנחת שי במקומו), מְרֵעִים (ישעי׳ א׳ ד׳ ועוד), וְרֵעִים, לשון נע״ל.

עא.

כ״א ח״א סי׳ רע״ה; כ״ב ח״א סי׳ רע״ג. — נדפס בדיואן שד״ל דף ט״ו ע״א סי׳ ל״ו (פיליב צד 28); גֵיגר בספרו על ר״ה צד 130; הרכבי ח״ב צד 87 סי׳ ט׳. — ממעל לו כתוב בכ״י: וקאל וקד (בכ״א: וקאל פי) שרב דוא (ואמר כאשר שתה משקה של רפואה). — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216). — שורה 1: ירמי׳ י״ז י״ד. — שורה 3—6: „הסם שאני שותה הוא שלך, בין שהוא טוב בין שהוא רע, כי אני לא אדע מה הוא הסם המועיל לי, אבל אני מניח הענין לבחירתך, שתבחר לי מה שהוא טוב לי, כלומר שתתן בלבי לבחור לי הסם המועיל ולא המזיק. כי אתה הוא היודע מה יפה לי ומה רע לי. ואמר אתה (הוא) אשר תבחר ולא אני, ולא אמר ולא הרופא, מפני שהוא עצמו היה רופא״ (שד״ל).

עב.

כ״א ח״א סי׳ רפ״ג; כ״ב ח״א סי׳ פ״ח. — נדפס בגנזי אקספרד צד 25; הרכבי ח״א צד 133 סי׳ מ״ו, והוא הי׳ לפניו גם כ״י פטרסבורג. — וכתוב ממעל לו בכ״א: וקאל פי אלמעני („ואמר על הענין הזה עוד״) ובכ״י פט״ב: וקאל פי מתל דלך („ואמר עוד כזה״). ולפניו נמצא בכ״א השיר „אלוף החן״ אצלנו כרך א׳ סי׳ קכ״ז, ובכ״י פט״ב השיר „עפרי צבי בית״, אצלנו צד 31 סי׳ כ״ז; ובכ״ב כתוב ממעל לו: וקאל מתגזלא („ואמר, שיר עפרה״). — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צד 217). — שורה 1: נגיד, כ״ה בכ״א וכ״י פט״ב, ובכ״ב (גנזי והרכבי): גביר. — שורה 2: בחשקו, ר״ל באהבתו, ובכ״ב (גנזי והרכבי): בחושקו, ואינו נכון. — שורה 3—4: בגד, כ״ה בכ״א וכ״י

והשתמש משוררנו ברמיון זה ביחס לתבל גם בכרך א׳ צד 129 שיר פ״ט שורה 7—8. חלצה, כ״ה בב׳ כה״י וגם פה טעה דוקס והעתיק: חולצת.

סט.

כ״א ח״א ס׳ ר״ע; כ״ב ח״א ס׳ קמ״ט. וכתוב ממעל לו בב׳ כה״י: „וואפאה כתאב צדיק והו פי אלחמאם פקאל״ ותרגמתי הדברים בפנים; ראה הערתי לשיר שלאח״ז. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1—2: איוב ט׳ י״ז; ירמי׳ ט״ו י״ח. — שורה 3: לחבשם. לשון ומחבש לעצבותם (תהלים קמ״ז ג׳) ומוסב על נגעי בשורה שלפ״ז. — שורה 5—6: נוסח כ״ב: ודודי יחשבו וכו׳ ולא ידעו הכי המה דמעי.

ע.

כ״א ח״א ס׳ רע״א, ובינו ובין השיר שלפניו כתוב לאמר: ליס קאם עדׄרה ברכול אלחמאם לאנה ליס מן אסבאב אלבכא בל כאן יקום עדׄרה לו דכל לגיר תנעם בל לכתמאן סרה בוגודה מע בכאיה לבכא דלׄך פי [א]לחמאם ויקול כמא קלת עלי מן פקדת (ר״ל לפי העתקת ב: „לא תקום התנצלותו על בואו למרחץ כי אינו מסבות הבכיה, אבל התנצלותו היתה קמה לו׳ בא [אל המרחץ] לא למצוא נחת כי אם להסתיר סודו במצאו עם בכיתו הבכיה הזאת במרחץ, ואומר כמו שאמרתי . . .״; סוף הדברים אינו מבואר). היוצא לנו מזה, כי בשיר שלפנינו תקן רי״ה את לשונו וישנה לטוב את הרעיון אשר בשיר שלפ״ז, ותחת שאמר שם, כי נכנס למרחץ במחשבה תחלה לבכות שם, הוא אומר עתה כי נכנס שמה יען בכה ולא רצה שירגישו בו רעים ומרעים. — משקלו כמשקל השיר שלפ״ז. — ונעים, מלשון כי נעים (משלי כ״ב י״ח) שהוא שֵׁם לדעת ר׳ יונה בשרשיו. — שורה 3—4: לֵרֵד, לשון חכמים הוא (לירד ממנה, מנחות ק״ט ע״ב) = לרדת בלשון מקרא, ור״ל בשביל ירידת דמעי.

סז.

כ״א ח״א ס׳ רנ״ט; כ״ב ח״א ס׳ רע״ה, ונדפס עפ״י כ״ י זה ע״י דוקס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 507. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — יאמר: ביום טוב, כשתאיר לך ההצלחה את פניה, לבך דשן ושמן (דברים ל״א כ׳), והי׳ כי ירום לבבך ושכחת את ד׳ אלהיך, וביום רע וחלי לבך בע״ר ועשן מרוב הכעס והקצף, והעניות מעבירת אותך על דעת קונך, ובין כך ובין כך אינך מוכשר לתשובה ולעבודת הבורא, אולם מתי תהיה נקי ליוצרך (עדה״כ שם כ״ד ה׳) לעבדו בלב שלם אם לבך הולך אחר בצעו (עדה״כ יחזקאל ל״ג ל״א) בכל עת ובכל שעה, בין כשהוא ער בין כשהוא ישן (עדה״כ שה״ש ה׳ ב׳), ולא יחדל כרגע מלתור אחרי עיניו (במדבר ט״ו ל״ט), מלשלוח ברעה (תהלים נ׳ י״ט) היד והרגל והשן (אבות נזיקין, ב״ק דף ב׳ ע״ב, והזכיר היד שאינה בשור והשמיט הקרן שאינה באדם).

סח.

כ״א ח״א ס׳ רס״ב; כ״ב ח״א ס׳ רמ״ז. — נדפס עפ״י כ״ב ע״י דוקס במה״ע Ltbt. d. Orient לשנת 1850 עמוד 507, ועפ״י כ״א בדיואן שד״ל דף י״ג ע״ב ס׳ ל״ב (פיליב צד 24); הרכבי ח״א צד 58 ס׳ ז׳. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1—2: יחזקאל ל״ו י״ז; ש״א כ״ו כ״א. — שורה 3—4: ישעי׳ מ״ב ח׳, מ״ח י״א; איכה ג׳ כ״ד. חלקה, כ״ה בכ׳ כה״י, ודוקס העתיק בטעות: חשקה. — שורה 5—6: והיא מכשול עוני (עדה״כ יחזקאל ז׳ י״ט ועוד שם בכ״מ), כונתו, כי תענוגי העוה״ז מסירים את לב האדם מאחרי ד׳. ופיליב העיר על מה ששר רשב״ג: ותבל בחלה נפשי | ונפשי בחלה מומה, ובאמת אחרת דבר רשב״ג, ראה באור דבריו בשיר השירים לר״ש זקש צד ט׳. — שורה 7—8: ראה דברים כ״ה ח׳, ט׳,

סד.

כ״יא ח״א סי׳ רמ״ח (חסר); כ״יב ח״א סי׳ קס״ח, וכתוב עליו: „ופי אלמעני״ („עוד בענין הזה״, ולפניו נמצא השיר „צאי יפה״, אצלנו צד 316 סי׳ קי״ה). — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — שורה 1—2: שה״ש ו׳ י׳; איוב ג׳ ה׳. — שורה 3—4: ראה צד 18 הערתי לשיר ט״ו שורה 1—6 וצד 19 הערתי הכללת לשיר ט״ז. — שורה 5—6: ריחך הנעים ילך רכיל ויגלה את מקומך גם לרחוקים אשר לא יראו את תמונתך (דברים ד׳ ט״ו).

סה.

כ״יא ח״א סי׳ רנ״ג (חסר); כ״יב ח״א סי׳ קס״ד, וכתוב עליו: „ולה פי אלמעני״ („ולו בענין הזה״, ולפניו השיר „שלומות נקבצו״, אצלנו צד 42 סי׳ מ״ב). — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1—2: איוב ל״ט י״ג; ש״ב כ״ג ד׳. — שורה 3—4: משלי ז׳ ט״ז; שה״ש א׳ ט״ז.

סו

כ״יא ח״א סי׳ רנ״ח (חסר); כ״יב ח״א סי׳ רמ״ח, ועליו כתוב: „ולה פי אלמעני״ („ולו בענין הזה״, ולפניו השיר „אם הזמן״, אצלנו צד 301 סי׳ פ״ה). — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צד 217). — יאמר: אהה לשמועה אשר כל שומעה תצלנה אזניו (עדה״כ ש״א ג׳ י״א, מ״ב כ״א י״ב, ירמי׳ י״ט ג׳), והיא: כי אין לצדקה כף מאזנים בתבל, ר״ל כי לא תתנהג תבל עם בני האדם בצדקה, אבל תהפוכות בקרבה וברוחה רמיה, ואם תֵראה פעם פנים שׂחקות לאיש וכבר יחשב לחיות בה חיי ענג, חיש תהפך לו לאויבת ותמאס בו ותלך ותזנה תחתיו (עדה״כ ירמי׳ ג׳ ח׳; יחזקאל כ״ג ה׳). ראה דברי רש״ז בשיורי ברכה (קב״ץ ע״י לחברת מק״נ כרך ה׳ לשנת תרנ״ג) צד 18.

שורה 5—6: נפשותינו קשורות ומְדֻבקות יחד. לו יש חלק בנפשי ולי — בנפשו, ואמנם אני נסיתיו טרם בחרתיו לאהֹב דבק מאח, והוא לא עשה כזאת, כי האמין כי בלא נסיון. כן אני מפרש את הנוסח שלפנינו, אולם לדעתי מלת ,ולא' משֻׁבשת היא וצ״ל ,והוא'.

שורה 7—8: אני עושה את כל אשר יחפץ ויאמר הוא, ולא אשאל ולא אנסה עוד, וכן עושה גם הוא את חפצי, כי אני מאמין לכל דבריו וגם הוא לא ימרה את פי.

שורה 9—10: הוא יקר מאד ונכבד בעיני יותר ממני בעצמי, ועל כן שמתיו בתוך לבי עלי נפשי (קודם לנפשי במעלה ובחשיבות), וכן עשה לי גם הוא.

שורה 11—12: ראה הערתי צד 179 לשיר ט״ז שורה 49—54.

סג.

כ״א ח״א סי׳ רמ״ד (חסר); כ״ב ח״א סי׳ קכ״ד, ועפ״י כ״י זה נדפס ע״י דוקס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1851 עמוד 386; גנזי אקספרד צד 27: פיליב צד 95 (והכנים בו שלשה שבושים ושנים מהם גסים); איגרס בספר היובל לכבוד גראֶץ בחלק הלועזי צד 118: הרכבי ח״א צד 133 סי׳ מ״ח, והמבארים (דוקס והרכבי) לא כִּוְּנוּ לדעת המשורר עד שבא איגרס ובאר את דבריו, ואני בעקבותיו אני הולך ואומר: הצבי הנזכר בשורה א׳ הוא — צביה, אהובתו של המשורר, והיה מדרך המשוררים הערביים והעברים ליחס גם לנקבה שער לְחָיַיִם, וכוָּנת המשורר להזהיר את ילדי היום (פגעי הזמן) מלנגוע באהובתו לרעה, והוא אומר להם: הִיָּסְרוּ, ילדי זמן, בפני הצביה, וראו את השער הדומה לרסן על שני לחייה והוא כאלו כתב עליהן לאמר, דעו כי לא לעולם חסן (משלי כ״ז כ״ד), גם תִקְּפוּ חסנכם יֻקח, אשר על כן הזהרו מלהרבות עָוֶל בכֹּה הזרוע. ועל דבר דמיון שער הלחיים לכתב סופר כבר מלתי אמורה למעלה צד 191 והלאה בהערותי לשיר י״ט ושיר כ׳. — משקל שירנו כמשקל השיר שלפניו.

גם במקרא שרש מלא משמש בבי״ת אחריו (מ״ב ט׳ כ״ד; משלי כ״ד ד׳; שה״ש ה׳ י״ד), ומשוררנו המשקל הכריחו לעשות כן. וע מפרש ובגיל לשונם רן = ולשונם [מלאה] רן בגיל.

שורה 11—12: עדה״כ זכרי׳ ט׳ י״ב.

שורה 13—14: טורי אהבי יהיו על לבך תמיד לזכרון, כטורי החשן על לב אהרן הכהן (שמות כ״ח כ״ט).

שורה 15—16: וטורי האהבה האלה יהיו מצפים מבית ומחוץ בהוד ותם, כמו שהיה הארון מצֻפה זהב (שמות כ״ה י״א). — בהוד, כן נ״ל, ובכ״י: כבוד, והוא מתנגד למשקל השיר.

סא.

כ״א ח״א סי׳ ש״מ; כ״ב ח״א סי׳ רמ״ד. — נדפס בדיואן שד״ל דף י״ז ע״ב סי׳ מ״ח (פיליב צד 33); הרכבי ח״ב צד 150 סי׳ י״ב.— משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — שורה 2: משלי ח׳ ח׳. — שורה 3—4: ראה הערתי צד 212 לשיר כ״ד שורה 15—22. — שורה 5—6: ירמי׳ מ״ה ה. וְרַע, בכ״ב: ודע כי.

סב.

כ״א ח״א סי׳ רמ״א (חסר); כ״ב ח״א סי׳ שנ״ג, וממעל לו כתוב: ומן קולה צביאה (ומשירי העפר — הידירות — אשר לו). — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צד 217).

שורה 1—2: את נפשי אתן פדות וכפר בעד רעי, אשר אמצא בפיהו את כל משאלות לבי, כי גם הוא מוכן לפדות אותי בזאת, ר״ל בנפשו.

שורה 3—4: לבכו מקיף את כל סודותי ויודע את כלם, ואף אני יודע אני את כל מחשבותיו. ראה הרכבי, זכרון לראשונים ח״א (זכרון ר״ש הנגיד) צד 124 הערה 3 שהעיר על המליצות „סָבַב בלב" או „הקיף בשכל" בהוראת ידיעה שלמה, שהן לקוחות מן הערביים (יחיט בעלמה).

נט.

כ״א ח״א ס׳ רכ״ט (חסר); כ״ב ח״א ס׳ ע״ו, וממעל לו כתוב: ולה פי אלמדכור אי׳צא בעד ספרה מן אסכנדריה, והנזכר הוא ר׳ אהרן החבר, אשר לכבודו כתב ריה״ה את השיר אשר לפני זה בכ״י (הוא השיר „אלהים העלני מתהומות׳, אצלנו צד 262 ס׳ ל״ו). — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216).

שורה 1—2: מיום צאתך ממני בהסוון (דברים ט״ז ג׳) שלח הנרד רוון במשמני (עדה״כ ישעי׳ י׳ ט״ז), כי מ־ב כאבי על פרודך ונרודך כחש בשרי משמן. — שורה 3: לבי, בכ״י: לפי. — שורה 5—6: ראה איכה ב׳ ט׳, וענין רעיוני אבדו בענין אבדו עשתנותיו (תהלים קמ״ו ד׳). וטעם ממך = בשבילך ועל ידך (כטעם מקול הקורא, ישעי׳ ו׳ ד׳, והדומים).

ס.

כ״א ח״א ס׳ רל״ג (חסר); כ״ב ח״א ס׳ פ״ז, וכתוב ממעל לו: ולה פי הרון בן בטיכה נ״ע. — משקלו כמשקל השיר שלפניו.

שורה 2: שה״ש ב׳ א׳.

שורה 3—6: אם חבש אהרן פאר כבוד (עדה״כ יחזקאל כ״ד י״ז), את המצנפת אשר על ראשו (שמות כ״ט ו׳). הנה יש עוד יתרון לחבושך, כי המצנפת אשר על ראש אהרן היתה עשויה מפתילי שש (שם כ״ח ל״ט), וצניפך אתה הוא כליל יופי. — צניפך, בכ״י: צנפך. — פתילים, כן הוא לפי השערתי ובכ״י לא תוכל המלה הזאת להקרא בברור.

שורה 7—10: ואם נשא אהרן הכהן משבצות זהב על לבו (שמות כ״ח י״א והלאה), הנה עד דור אחרון ישאו בני ימים את משבצות הודך ושמך הטוב יהיה חקוק על לבם, ועל ידך ימלא פיהם שחוק וגיל ולשונם רנה (עדה״כ תהלים קכ״ו ב׳). — ובגיל, כבר מצאנו

264 והלאה)! ואני חשבתי כרגע לענות כסיל כאולתו, אולם נחמתי ואמר אל לבי, מי יוכל לדין עם דור תהפוכות, אשר למדו אל דרך הגוים לעשות כמקולקלים שבהם ולא כמתֻקנים שבהם? שבקי׳ לרויא דמנפשי׳ נפיל! אולם עלובה היא הלאֻמיות, אשר נושאי דגלה שופכים בוז וקלון על גבורי הלאום וגדוליו ומבטלים אותם כְּהֶבֶל פיהם ואין מכלים דבר! צאו וראו אם יֵעָשֶׂה כן במחנה לאֻמיים מאה״ע! — רחק, כענין הרחק לא תרחיקו ללכת (שמות ח׳ כ״ד) שפרש בו הראב״ע „שלא תרחיקו ללכת יותר מהשלשה ימים״. ועפ״ז אני מפרשו: הוסף גם הלאה; וכבר ראינו למשוררנו שהשתמש בשרש רחק בענין זה גם למעלה צד 255 שיר ל׳ שורה 93, ראה שם את הערתי. ועי״ד ע ר״ל: רחק — היה רחוק — ככל אשר תחפץ או ככל אשר יכריחו אותך קורות הזמן, אבל תן לנו ממקומך את שירך. עוד הוסיף ע לאמר: „ואם ירחק הדבר בעיני איש, אולי יבחר ויקרב לקרוא וחֹק תחת רָחֵק, לשון על כפים חקתיך (ישעיה מ״ט ט״ז), ועל ספר חֻקָּהּ (שם ל׳ ח׳).״ וב כתב אולי צ״ל רְחַשׁ, כמו רחש לבי דבר טוב (תהלים מ״ה ב׳), ר״ל הגה מלבך משליך ותן לנו. — וּנְתֹן, מקור במקום הצווי כדרך המקראות בהרבה מקומות (שמות י״ג ג׳; כ׳ ח׳; ויקרא ב׳ ו׳, ועוד כאלה רבות), וטעם נתן משליך כטעם הנתן אמרי שפר (בראשית מ״ט כ״א). ויען שאין משתמשים במקור תחת הצווי רק במשקל פָּעל (Infin. absol.) ולא במשקל פְּעל (אולם ראה יחזקאל כ״א ל״א), אשר על כן לדעת ב נְתֹן הוא צווי נבנה על דרך הפעלים השלמים, כמו נשא תחת שא, ואולי יש לנקד נָתֵן או נְתַן.

שורה 49—50: הרבה להאריך את חבלי חרוזיך ואל תוסף להשמיט חרוזים, כאשר עשית בשירך, כי באמת אין מעצור לך, אם תרצה, לכבוש גם החרוזים העזים (אשר קשה מאד להשתמש בהם) ולהביא אותם בכפל רסנך. — עזוזן, על הגליון: נ״א ארזין (וצ״ל ארזן), ונוסח שלפנינו הוא הנכון; ראה את הערותי שרמותי עליהן בהערתי לשורה 23—30.

שורה 36: רמזן, ר״ל הזכירם ברמז, לרמז לך כי שכחת את כל אלה.

שורה 37—38: ספר ספרד, לשון נע״ל, וראה הערתי צד 178 לשיר ט״ו שורה 49—54. — בני שעיר, כנוי לנוצרים אשר היה חבל הארץ ההוא תחת ממשלתם. — ופרזן, מלשון על ארץ פרזות (יחזקאל ל״ח י״א).

שורה 39—42: יְכַל, לשון ותכל דוד (ש״ב י״ג ל״ט), ור״ל נכספה וגם כלתה נפשי לרדות דבש מיערת הבינה והחכמה, ולמצוא פרי בערמון ולוז (בראשית ל׳ ל״ז) שלהן, אשר על כן השתדלתי לִכָּנֵס לפני ולפנים ולבוא עד מחקרי סודות החכמה הצפונים ואלמד להכיר ולהבדיל בין הישרה והנכוחה (ישעי׳ נ״ט י״ד) ובין כל עקש ונלוז (משלי ב׳ ט״ו) בהן. — יכל, כן נראה בעיני להגיה, ובכ״י: יוכל.

שורה 43—44: ראה הערתי צד 179 לשיר ט״ז שורה 63—68 (ויש להוסיף שם: צונץ, Ritus צד 241). — וגזן מלשון גֵז צאנך (דברים י״ח ד׳).

שורה 45—46: עדה״כ תהלים ע״ב ג׳. — ומזן, מלשון מזה בן מזה (ברכות דף כ״ח ע״א).

שורה 47—48: הוסף גם הלאה תת את שיריך, ואנכי אשר בקרתי הפעם את שירך, אנכי מגן לך ואשסף את כל אשר יהין לדבר בשיריך ולתת בהם דפי. — ואתה אל תתמה על רי״ה שהפליג לשבח את ידידו בשורה 15 והלאה ולאמר עליו שהוא נביא השיר ואין עוד זולתו, ועוד בשורה שלפ״ז (46) הוא מכנה אותו בשם „בחיר כל כהני השיר״, ופתאם מַצריך אותו לאיש שיגן עליו מפני בוזי שירו. כי אמנם יש בכל דור ודור אנשים, אשר זה דרכם כסל למו לחפש אחרי מומי אנשי השם ולהקטין את ערכם בעיני הבריות, ולזה הם קוראים „בקרת״, אף על פי שאין בדבריהם אפילו ריח של בקרת אמתית. ואנחנו בדורנו זה ראינו את אחד מן החכמים בעיניהם, שהרחיב פה והאריך לשון על רי״ה, על המשורר הנעלה הזה, אשר לא קם לנו בכל ימי גלותנו עד ימינו אלה — ועד בכלל — משורר יהודי כמוהו, „והוכיח״ לקהל קוראיו שלא היה רי״ה משורר כלל! ולא עוד אלא שמצא הסופר הזה איש כלבבו, אשר לא בוש מלהרים פטפוטי מלין כאלה על נס (האשכול כרך ו׳ צד

שורה 19—20: עדה״כ זכרי׳ י׳ א׳, וראה מה שהעירותי בכרך א׳ צד 48 לשיר י״ז שורה 15—18.

שורה 21—22: עדה״כ יחזקאל כ״ז כ״ד.

שורה 23—30: בני שירי פתחו לפני את גנזי אוצרותיהם ואמצא שם חמֻדות (מלים ערבות, רעיונות נעלים ונשגבים וחרוזים יפים ומשֻבחים), כאלו גולו את צבא המרום ויתנום באוצרותיהם וכאלו לקחו חרוזי פנינים מעל צוארי שָרוֹת וישימום בכליהם, ואם אשאל לנפשי, איכה נהיה כדבר הזה, כי נתעשרו בני שירי הפעם עֹשֶר רב (ר״ל כי עלה שירי יפה כל כך), הנה סבת הדבר, כי שמעו את שמע ר׳ יצחק ותחי רוחם, בזכרו לבשו מכלֻל רקמות, ובפזום נגדו — רק בשמו פזזו (ראה הערתי בכרך א׳ צד 3 לשיר א׳ שורה 3—6 וצד 115 לשיר מ״ט שורה 43—44), ובידיהם ברק חרב מנצץ בראשי בעלי השיר, כלומר: ממעל להם, למען התיז אותם (כי כל שיר כאין וכאפס נגדם), ובכל זאת אירא לנפשי לשיר לפניו עד אקח רשות ממנו, כי מה שירי ביחס לשיריו הוא, ופן חִיְּבוּ חרזי את ראשי (עדה״כ דניאל א׳ י׳) למלך המשוררים בחסום. — ח ר ו ז ן (שורה 24), לשון צוארך בחרוזים (שה״ש א׳ י׳), ורמז המשורר גם לחרוזי שיר. — מַכְלֻל (שורה 25), נקרתי כן עפ״י יחזקאל כ״ז כ״ד, פסוק שהשתמש בו המשורר בשורה 21—22, ואולי יתכן לנקד מִ כְ ל וֹ ל עפ״י יחזקאל כ״ג י״ב, ל״ח ד׳. — ב פ ז ז ן (שורה 26), קל משרש פזז (בראשית מ״ט כ״ד) ונקרתי כן ולא בְפַעֵל (ש״ב ו׳ ט״ז), בשביל המשקל, אשר רק בקשוי יסבול פה דגש חזק. — ל ה ת י ז ן (שורה 28), מלשון הסיר הֵתַז (ישעי׳ י״ח ה׳) ששרשו ת ו ז לדעת קצת המדקדקים, ולדעת האומרים ששרשו תזז צריכים אנו לנקד לַהֲתִזָּן.

שורה 31—34: ולכן (למען לא ירע בעיניו אם ישאני לבי לשיר ולשים לפניו את שירי) אם ישאלכם לאמר למי אלה החרוזים (כלה״כ בראשית ל״ב י״ח, אלא שבא ישאלכם בְפַעֵל בשביל המשקל) וגרזן מי חצב אותם (מהררי השיר), השיבו אותו לאמר: משורר מבני אסף הלוי אסף אותם הביתה ומאבדי עדריך — החרוזים אשר נעלמו ממך — גזום. — גַרְזֶן גְּרָזֶן (מלשון נגרזתי, תהלים ל״א כ״ג), לשון נע״ל, וכן א ס ף א ס פ ן (שורה 33). — ג ז ז ן (שורה 34), מלשון גֹּזֲזֵי צאנו (בראשית ל״ח י״ב).

שורה 7—8: ר׳ יצחק אשר המטיר מי הבין וַיַּצְמַח עצי החכמה אף נשאו פרי ויאכל את שקדן ואגוזן (שה״ש ו׳ י״א).

שורה 9—10: מתוך הרמזים הדקים יפענח ויגלה את סודות החכמה ותעלֻמותיה. — יפענח, בראשית מ״א מ״ה. ועניָנו מְגַלֶּה לדעת הראשונים מתרגום אונקלוס והלאה, וכבר העיר ר׳ יונה בשרשיו (צד 419), שהלכו כל הפיטנין על העגין הזה׳; ראה ריטל צונץ, Synag. Poesie צד 429 והלאה. — רמזן, לשון חכמים הוא (חולין דף צ״ב ע״א ועוד בכ״מ).

שורה 11—12: הוא הסיר את החלודה אשר עלתה על לבב הפתי, כלומר: הסיר את טפשותו והחכימו. וכיום קהו חרודי (איוב מ״א כ״ב) הלב — חריפותו בחכמה — הוא לטש אותם מחדש והשיבם לקדמותם. — חלד = חלודה. וכן דרשו חכמו״ל ע״הים ממתים מחלד (תהלים י״ז י״ד), הנחבאים מפני הצוררים עד שעלתה גופם הלודה וכו׳ (מדרש״ט במקומו, וראה שם הערותיו של ר״ש באבר). וכן באר ר׳ משה הכהן (ואולי גם רה״ג, ראה פאזנאנסקי בספרו על רמה״כ צד 182) ומצהרים יקום חלד (איוב י״א י״ז) מענין חלודה. וכן דעת המתרגם לפי הנוסח המובא בערוך השלם ח״ג עמוד 397. — שחזן, לטש אותם, והוא לשון תרגום ולשון חכמים, ולא נמצא בבנין הקל.

שורה 13—14: נראה בעיני שהשתמש המשורר במלת קרח במקום „הבדולח׳ שהוא מכנה בו במ״א את דברי החכמה (ראה הערתי צד 237 לשיר ל״ז שורה 3—10). כי עין הקרח כעין הבדולח (וראה פרושי של הרד״ק ליחזקאל א׳ כ״ב). ויאמר: אם ר׳ יצחק משליך קרחו כפתים בארץ ספרד, ארץ מלאה חכמים וסופרים, מי יעמד לפני קרתו בגוזן, אשר אין שם לא תורה ולא חכמה, כי הוא מקום נשכח מני רגל, והדברים נאמרים עדה״כ תהלים קמ״ז י״ז.

שורה 15—18: אחרי שהלל רי״ה את ידידו בתור חכם הוא מוסיף לשבחו בתור משורר ואומר: אמרו לנביאים אל תנבאו ולחוזים אל תחזו, תנו את חזון השירים לחזן, נביאם ר׳ יצחק, וירכם אל תהי בו, שלחו את עדרי החרוזים לרֹעָם, אשר ינהל אותם וישניה אליהם, ואת גדיי השיר שלחו לְעֹזָם, אשר ילך לפניהם. — לְחֹזָן, מלשון חֹזֶה ונביא. — לְעֹזָן, לשון עֹז.

נח.

כ״א ח״א סי׳ רכ״ח (חסר); כ״ב ח״א סי׳ מ״ב, ולפניו (סי׳ מ״א, וברשימת כ״א ח״א סי׳ רכ״ז) נמצא שיר לר׳ יצחק בן אלשאמי, תחלתו „אבי מוסר וגבר רב פעלים״, וממעל לו כתוב: „וכתב ר׳ יצחק בן אלשאמי בהדא אלקטעה אלי חזן ולי באלגיזרה אלכצ׳רה וקד זעם אנה חצר אלקפ׳ה אלתי צמנהא״, והדברים האלה משֻׁבשים כנראה, אבל היוצא מהם מפורש הוא, כי כתב רי״צ את שירו לכבוד אחד החזנים ובחר בחרוז ־זן. ואחרי תם השיר, לפני השיר שלפנינו, העיר המאסף: „ואעתדר ען כלמה גוזן אלד׳י לם יד׳כרהא באנה לם ינתט׳ם לה פיהא מעני פלמא וצל אלקציד אלי ר׳ יהודה ז״ל ראי אנה קד פאתה מן הדא אלקאפ׳ה כת׳יר פאסתדרכהא פי קציד וקאל״, ר״ל: „ובקש (רי״צ) מחילה על מלת גוזן שלא הזכירה בעבור שלא נסתדר לו בה ענין, ואחרי שהגיע השיר אל ר׳ יהודה ז״ל ראה שכבר עבר (ר״ל נעלם) ממנו הרבה מהחרוז הזה (חרוז ־זן), והיה ממלא את חסרונו בשיר ואמר״, וההערה הזאת חשובה מאד ונחוצה להבנת השיר. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215).

שורה 1—6: האמנם אפשר לאיש לכבוש (אסתר ז׳ ח׳) גם ארי שְׂדַי וזיזן (תהלים נ׳ י״א, פ׳ י״ד), ר״ל את העִזים שבחיות, ולהתענג מטובן וזיזן (ישעי׳ ס״ו י״א)? האפשר כי יבחר לו איש מכל מאורי אור את השמש למשול בו, ומכל עצי היער את הארזים החשובים מכֻּלם לשלוט בהם? האפשר לאיש להשיג את כל הדברים הגדולים, העזים והחשובים, כר׳ יצחק אשר עלה בידו כדבר הזה וכבש ומשל ושלט כחפצו בתעלומות חכמה וברזיה?! — ז י ז ן, הראשון (שורה 1) מין חיה, והשני (שורה 2) או שפרשו רי״ה כתרגומו: ותתרוו מחמד יקרה, או שפרשו לפי ענינו מלשון זיו, כדעת הרד״ק, או דשן כדעת ר״ש פרחון, בכל אופן הבדיל רי״ה בין שניהם, ויש בוה לשון נע״ל. — כ מ ו ר, תאר הכבוד, ובלשון חכמים מ ר. — ב ע ל ו ם חכמות, מלשון עֲלֻמנו למאור פניך (תהלים צ׳ ח׳) לדעת ר׳ יונה, ראב״ע ואחרים.— ו ר ז ן, סודן, דניאל ד׳ ו׳, ובעברית ישעי׳ כ״ד ט״ז לדעת קצת המפרשים.

שורה 5—6: החלי אשר נסבלהו נאסף הוא מכל חלי רע: דלות, גלות, חרפה ובוז. מ כ ל, כבי׳: מ ע ל, ותקוני הוא לפי ענין החרוז.

שורה 7—8: הננו נקלים נמאסים ונבזים (תהלים ט״ו ד׳), יותר מכלי נמאס אשר אין חפץ בו, ואיך לא נמאס חיינו (איוב ט׳ כ״א)? נ מ א ס י ם, נ מ א ס, שניהם מענין בוז וקלון, נמאסה, הפך הבחירה (כמו ישעי׳ מ״א ט׳ ועוד) ויש בזה לשון נע״ל. מכלי, בכי׳: מבלי.

שורה 9: תהלים ו׳ ד׳; ש״א ג׳ י״א ועוד.

שורה 11: תהלים ע״ב ג׳.

שורה 13: ראה ישעי׳ כ״ח ד׳.

שורה 15—16: הגזרה הרעה אשר נגזרה מאת ד׳, היא מיתת בנך, לא נגזרה עליך לבד, כי אם על שאר גוֵינו, על עם ישראל כלו המשתתף בצערך ובצרתך לו צר, כי אבדתך היא גם אבדתו שאינה חוזרת.

שורה 17—20: ועתה אתה עבד ד׳, אל יבהל הזמן הרע את לבך, כי לא לכבוד יהיה זה לך, ואם לא תתחזק בד׳ אלהיך ותֵחַת למקרי הזמן, יהיה זה מום בך, הדר צבינו ותפארתנו, ורע לך כי אתה בעינינו מקור לכל חכמה ואת מימיך נשאב, אשר על כן השמר לך מלעשות כדבר הזה, אשר לא יאות לאיש נבון וחכם לעשותו, כי אז הלא יעלה דליֵנו ריקם (ראה ירמי׳ י״ד ג׳), כלומר: לא נלמד ממך את החכמה העמוקה — תמצית כל חכמה — להתרומם על הזמן ופגעיו הרעים.

שורה 21—24: כנַת המשורר: כשם שלא חרבו מקורי ידידותי ואהבתי, כן לא הרבה דמעתי מעל לחיי להנָחך, וכשם שלמדו האבנים מבחך (ראה איוב ו׳ י״ב) וקשי רוחך היה סמל לְקְשְׁיִם, כן למדו העננים מבכיי להוריד גשם בשפע.

שורה 25—28: והגזרה הרעה אשר יצאה מאת ד׳ לא בחטאיך היתה זאת לנו כי אם בעונינו אנו נתפס הצדיק הזה, ובחר ד׳ בבנך כדי לנסותך, והוא ישיב לך את אבדתך ואת השבי אשר לקח מאתנו.

לגאל את חניתן בדם אדם. ופלא בעיני כי השתמש רי״ה בשרש גאל, שענינו טנוף ולכלוך, ביחס לידיו של ידידו, אף הוסיף להשתמש בשרש זה שנית במובן הנ״ל בעצמו גם בסוגר הבית ביחס לחניתן של בנות הימים.

שורה 65—66: וידיו אלה ימי נדבות הם (ראה הערתי כרך א׳ צד 115 לשיר מ״ט שורה 37—40), אבל תחת החול אשר על שפת ימים אחרים הנה על שפתם פנינים. וכדברים האלה אמר רי״ה גם בכרך א׳ צד 109 (שיר ע״ה שורה 11—12) על ידידו ר״ש בן אלמעלם, אשר כנה אותו בשם „ים מזמות״: אשר הושם סביב כל ים גבול חול | והושם לו גבול גביש וראמות.

שורה 67—70: הוא הגביר, אשר על ידו יגברו מעינות שירי — כי ישאני רוחי לשיר תהלתו והחרוזים כמו מאליהם יבואו לידי — אמנם התרבה הגותן למען השיג הוד שמו? האם באמת יעלה בידי לספר כל שבחו? הלא אין יכלת להגיע עד קצות תהלותיו, ר״ל עד תחלתן, ואיך יבטח איש בכחו להגיע עד קצתן, ר״ל עד סופן?— גביר — יגברו, לשון נע״ל, וכן קצותן — קצותן.

שורה 71—72: אשר על כן אשים יד למו פי ואחדל מלשיר תהלתו, אבל אתפלל לד׳ ואשאל ממנו להרבות את חייו וכו׳ עדה״כ במדבר כ״ד כ״א.

נז.

כ״א ח״א סי׳ רכ״ה (חסר); כ״ב ח״א סי׳ ל״א, וכתוב ממעל לו: וכתב אלי אבו אל אלחסן בן אלדיין ענד מא אתצל בה מא נדי עלי אבנה. — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צד 217). — השיר כלו הוא קל ההבנה, ואעיר רק על פרטים אחדים.

שורה 1—2: לרפאות, באלף נחה (כמו במ״ב ב׳ כ״א ועוד) בשביל המשקל. הרעיון שבחרוזנו נמצא למשוררנו גם למעלה צד 233 שיר י״ח שורה 1—2.

שורה 3—4: הנפש אשר נשאה תלאות כבר אמרה די, וכמעט חכתה כי יקל עָלֶהָ, אבל התלאות לא אמרו עוד די והן מוסיפות לבא.

(לשון כי רוח ד' נשבה בו, ישעי' מ' ז') וְאָשֵׁב (הפעיל משרש שוב, יהושע י"ד ז'), לשון נע"ל.

שורה 45—46: פה מתחיל המשורר בשבח ר' נתן ואומר: הוא נתן אשר וכו'.

שורה 47—48: הזמן יתגאה בו, השחר יקנא את הערב, כי רב נתן חי בו ונותן מהודו עליו (וכן מקנא הערב את השחר) וימיו (של ר' נתן) מאשרים קצתם את קצתם (כלומר: היום החולף יאשר את היום הבא, אשר יראה את ר' נתן בהודו ותפארתו). — לו, כלומר: בעבורו.

שורה 49—50: מחלצות הבין חֻדשו אחרי בלותן (ע"ד הכ' בראשית י"ח י"ב) בהלביש אותן הזמן את ר' נתן חליפות (ר"ל בגדי כבוד), ור"ל כי הגדיל תורה והאדירה והרחיב גבולות הבין, וכמו שהוא מבאר בחרוז הבא.

שורה 51—52: הוא מקור חיים אשר יגבר מעינות החכמה, עד כי גברו מימי (בראשית ז' י"ט, כ') תעלתן מני ים. תעלתן, כינוי לר' נתן, אשר אסף אל תוכו מימי החכמה.

שורה 53—54: והתעלה הזאת — ר' נתן — תעלה ממנה רפאות תעלה לרפאות כל נגע ומחלה. — תְּעָלָה (מ"א י"ח ל"ב) תַּעֲלָה — תְּעָלָה (ירמי' ל' י"ג), לשון נע"ל.

שורה 55—56: והנה הוא העביר, ר"ל הסיר, מבני האדם את מחלתם ובכן העביר (לשון העביר המועד, ירמי' מ"ו י"ז) את זְקֵני בנות הימים והשיב להן את שחרותן, ר"ל כי שב הזמן להיות טוב בעיני הבריות והם חפצים בו, תחת אשר ראו בו עד עתה רק רעות ומגרעות, נגעים ופגעים.

שורה 57—58: שמו רכל ורקח לימים, כי הוא ממלא אותם ריח בשמים ומיטיב ומשביח את טעמם, ולכן הזמן עמו כחתן, מלאים ששון ושמחה (ראה משי"כ בהערתי צד 44 לשיר מ' שורה 1—2). — רֹכֵל וְרַקָּח, ראה הערתי בכרך א' צד 55 לשיר כ' שורה 13—14, ואולי יש מזה ראיה להנוסח שהבאתי שם.

שורה 59—64: לידיו, כלומר על ידיו, ע"י נֹעַם פעלן ומתנותן, רמו חסדים על זמן, כי גדלו מאד, ועוד לא נלחם אדם במות ויוכל לו, עד אשר ערכו ידיו מלחמה נגדו, כי הן מגאלות ומלוכלכות בסם חיים, והיה כל אשר תגענה בו וחיה, ובכן הן מונעות את בנות הימים

שורה 21—22: מכרוני אחי ויבגדו בי וישכחו את אהבתי, אהבת אמת, אשר אהבתם נפשי, כאלו האמת שלא כמנהגם; ראה הערתי כרך א' צד 224 לשיר ק' שורה 21—24.

שורה 23—24: ועתה כי בגדו בי ויפרדו מעלי, בעל כרחי אני מסתפק במעוט ואקח תמורת פניהם המאירים את קרני אור השמש הזורח לי מפאתן, ר״ל מן המקום אשר הם שם.

שורה 25—28: נראה שממשיך המשורר את דבורו ואומר: וכן מסתפק אני ברוח הבאה אלי ממרחקים, מפאת ים, מקום משכן ידידַי, ותעבור על פני בחליי, חלי האהבה — ואשר אחשב כי חָלתה (ישעי׳ י״ד י׳) גם היא מאהבת ידידי, (כי רפה היא וחלשה, וכן הוא אומר בשורה 29: לאט התנהלה וכו׳) — וברוחה הזאת עוררה פאת ים את ריחה הטוב ותשב אלי את רוחי — נשמתי — אשר יצאה בצאת ידידי מעל פני (ראה הערתי צד 169 לשיר י״ב שורה 17—20). — תחלה — בחליי — הָלתה, לשון נע״ל, וכן ריחה ברוחה ורוחות.

שורה 29—44: יתאר את הרוח אשר דבר עליה בחרוזים שלפ״ז ואת פעֻלותיה ויאמר: הרוח הזאת התנהלה לאט (בראשית ל״ג י״ד) בעלות פני היום, ר״ל בבקר השכם, ועוד הוסיפה לרחף בגן גם עת פנות פני היום, ר״ל בערב, ותעבר על ערוגות אשר שמחו על יגון עבים וכו׳ ואשר לבשו רקמת שש, צמחים ופרחים שונים למיניהם, אחר אשר נתנו העבים את כסותם שק וילבשו קדרות ויורידו גשם נדבות (ראה הערותי צד 168 לשיר י״ב שורה 3—8 וצד 188 לשיר י״ח שורה 11—24), ובהיות הרוח בדרך סחבה את מעילה על הררי מר ותגע בם בכנפיו ותשא אלי את עב תימרותם, את ריחם הנעים, ויהי בעברה על פני ותרפה מעט את כנפיה (עדה״כ יחזקאל א׳ כ״ד, כ״ה) ותעמד כרגע לענות על שאלתי, כי כה שאלתיה: העברת במחתת אהרן (ראה הערתי צד 169 לשיר י״ב שורה 17—20), או בבשן הר אלהים (תהלים ס״ח ט״ז) נגעת או — בנתן ידידי פגעת, כי הבאת אתך את הריח הטוב הזה? ואף היא תשיב אמריה לי מענה על שאלתי — ומור עבר עלי כְּרֹקַח (שמות ל׳ ל״ה) בדברה אתי — לאמר: בשם נתן לבך אֶשַּׁב ואשיב למחצית נפשך הנשארת את מחציתה אשר עזבתך! — רָחֲפָה (שורה 30), קרי: רִחֲפָה. — שורה 43: אֶשַּׁב

משנתן אשר נדדה מהן! הנה אתן נותנות לִפְנֵי צבאות רום חלף צְבָאַי, הם ידידי אשר נפרדו מעלי — האמנם דמיתן את דמות ידידי לדמות צבא המרום במרום? הלא בהיות צבאי אני — ידידַי — אתי, אשכח את המאורות הגדולים ולא אשאל ולא אבקש עלות אורם, אשר על כן לא יביאו לי צבאות מרום תמורה בעד ידידַי, אף אם אוסיף לרצותם ולחבבם, ומה יועיל אם אביט בהם וארעה אותם? ראה הערתי בכרך א׳ צד 205 לשיר פ״ז שורה 21—22. — אשר ליל עמיתן (שורה 1), פרשתי ענינו לפי הנוסח שלפנינו. אולם ברשימת כ״י א נמצא הנוסח: אשר לבי עמיתן, וא״כ הכונה: אשר לבי להן עמית וָרֵעַ, כי שחור הוא כמוהן; ראה הערתי בכרך א׳ צד 81 לשיר ל״ז שורה 7—8 וצד 247 לשיר ק׳ שורה 17—20. — בצבאות — צבאי (שורה 3) לשון נע״ל, וכן הדמיתן דמותם אל דמותן (שורה 4), ומלת צבאי היא מלשון צבי, ר״ל ידיד, וכן מלת הצבאים בשורה 5, שנפלה טעות בנקודו וצ״ל הַצְּבָאִים (דה״א י״ב ח׳). — בכל ארצם (שורה 8), ר״ל בכל אשר ארצם, בכל רצותי אותם, ומצאנו כזאת גם במ״א, ראה למשל ר״י חריזי בתחכמוני סוף שער ל״ז (דפוס אמ״ד דף נ״ו ע״ב): וכל אשר ירצה לברוח, לא יעצר כח. וכן יש לפרש מ״ש בכרך א׳ צד 42 שיר ל״ב שורה 11: בכל ארחיק שלשתם ידבקו בי.

שורה 9—10: הדברים קרובים בענינם לדברי משוררנו צד 279 שיר נ״ה שורה 21—24, וטעם קצתן = אחריתן וסופן.

שורה 13—14: אז בינקו שדי נֹעַר, חלפו שנותיו כרגע, ועתה בימים אשר אין לו בהם חפץ, יארכו רגעיו כשנים.

שורה 15—16: והימים ההם, ימי הנֹעַר אשר חלפו, נעמו לו כל כך, עד כי מוכן היה להקריב בעדם את נפשו — לולי אבדה ממנו — ולתת כפרם את חייו. — וחיי הם, כן נראה בעיני, ובכ״י: וחייכם.

שורה 17—18: ערה״כ ישעי׳ נ״א י״ז.

שורה 19—20: בראשית ל״ז י״ז, ור״ל אחרי אשר מכרו אחי יוסף אותו ונפרד מהם, וכן הוא הולך ומבאר בחרוז שלאח״ז: מכרוני וכו׳.

על שמו (צפניה), ועי"ד שדרשו בב"ר ריש פ"א: ואהיה אצלו אמון... אמון מכוסה אמון מוצנע.

שורה 31—32: עדה"כ ישעי' מ"ו ח', ט'.

שורה 33—38: אני אעשה לזכר שמם ושמעם צלצלי שמע (תהלים ק"נ ה') כדרך שיעשו פעמונים לשולי מעיל הכה"ג (שמות כ"ח ל"ג והלאה) למען יִשָּׁמַע קולו בבואו אל הקדש, ור"ל: אני אגיד תהלתם בקהל רב, אולם אם אוסיף להגיד כהנה וכהנה לא אגיד חדשות (ישעי' מ"ב ט'), כי קול פעמוניהם נשמע עד למרחוק כקול המון (דניאל י' ו'), מעשיהם הטובים יכריזו עליהם ואל אשר יסעו יסעו וילכו לפניהם רוחות נושאות עם זכר שמם ריח מֹר וקנמון (משלי ז' י"ז) ההולך רכיל ומגלה סוד גְדֻלת תפארתם.

שורה 39—46: המה רחפו עלי בכנפי הידידות — ורק על זה לבי דוי כי נסעו מזה ויעקרו את לבי כאשר יעקר איש את האגמון (ישעי' ט' י"ג) — ובכנפיהם אלה הביאו לי מרפא (עדה"כ מלאכי ג' כ') לכאבי, ובאהבתם אשתה עסים רמון (שה"ש ח' ב') אשר בו תרופתי, בהם אגבר על הזמן המעביד אותי וארדף שלמונים (ישעי' א' כ"ג, ור"ל אשלם לו מרה כנגד מדה) להעבידו, ואני יודע כי לא יצלח בידי דבר זה והזמן לא יכרע ולא ישתחוה לי ולא יכנע לפני עד השתחויתי בבית רמון (מ"ב ה' י"ח). ר"ל עד אם באתי לחסות בצל ידידי היושבים בבית רמון היא העיר גרנאטה (ראה כרך א' שיר ק' שורה 57—60); ראה הערתי בס' שיר השירים לרשב"ג צד ט' לשיר ב' שורה 19—20.

נו.

כי"א ה"א סי' רכ"ד (חסר); כי"ב ח"א סי' ז'. — כתוב ממעל לו: וקאל ימדח ר' נתן בן אלורק רחמאה אללה. — משקלו כמשקל שיר א' (צד 215).

שורה 1—8: אתן בנות ליל — לילית וכל כת דילה, שֹרות הליל — אשר ליל עמיתכן ורק את החשך תתרענה, השֻבנה לעיני מעט

אשר תקנא בי לרב דמעי (ראה צד 242 הערתי לשיר מ״א שורה 1 —2). ובקנאה בי תשאלני: איך לא תַצמח פרי בישימון עי׳ מי עיניך אשר תוריד? ואף אני אשיב אמרי לה: לא ממעט בכיי, כי אין בכל המון כהמונו (המון, לשון רבוי, הפך המעט. תהלים ל״ז ט״ז; כהמונו, לשון המון הגשם, מ״א י״ח מ״א, המון מים, ירמי׳ י׳ י״ג, נ״א ט״ז. ויש בזה לשון נע״ל). ולולי הרתיה יקיר לבי את מי אגם בכיי כמי אגמון (איוב מ״א י״ב, והוא דוד גדול לדעת רש״י ורלב״ג, ולדעה אחת הובאה במחברת הערוך לר״ש פרחון יש״ש אגם: הבל העולה מן הקדירה, ור׳ יונה בשרש אגם כתב שיש מפרשים אותו על קיטור הגמא הנשרף, וד״ה מפרשי כרש״י ורלב״ג. ויש בדבריו לשון נע״ל: אגם — אגמון), כי או כאמת הרוה חררים (ירמי׳ י״ז ו׳) והצמיח בם ארז שטה וערמון (ישעי׳ מ״א י״ט; בראשית ל׳ ל״ז). ורק בהיות המים רותחים לא יוכל לרות את הארץ ולהולידה ולהצמיחה.

שורה 19—22: בראשית כ״ד כ״א; יחזקאל ד׳ ט״ז, י״ב י״ט.— אם יש לי וכו׳, ר״ל אם יפול גם בחבלי איזה מטמון, איזו טובה מן הטובות הצפונות בחיק הזמן ליהנות מהן בני ארם לפעמים. — הנדד, נ״א על גליון הכ״י, ובפנים: הזמן, והראשון נ״ל יותר. — אשתה — ואשתאה, לשון נע״ל.

שורה 23—24: אעתר ואבקש ועוד אינני יודע אם יעתר לי (ערה״ב בראשית כ״ה כ״א) ומני ויואיל להטיב עמדי, או ישאר הכל רע כבתחלה ויומי האחרון יהיה כימי הקדמונים. — ימי, על הגליון: נ״א יהיה.

שורה 25—26: לא אוכל לבנות ארמון (להוציא את מחשבותי לפועל ולהשיג את חפץ לבבי) עם הזמן הרע הזה, כי את אשר אבנה הוא הורס (מלאכי א׳ ד׳) וישים לְאַל את מחשבותי ואת מעשי.

שורה 27—28: עד אשר פגעתי בשני בני היקר, אשר רחפו עלי בכנפי ידידות ויביאו לי מרפא בכנפיהם וכו׳, ועל ידם אגבר על הזמן וכו׳ (שורה 39 והלאה), ושורה 29—38 הם מאמרים מוסגרים מדברים בשבח בני עורא.

שורה 29—30: לא קם כמוהם עוד איש, ומדברות פיהם כנבואת משה בן עמרם וכנבואת צפניה, והמשורר קורא אותו בן אמון

שורה 43—44: איוב מ״ב ז׳, ח׳, ור״ל אשר מצא את לבב ידידו זה נאמן לפניו יותר מלב שאר ידידיו.

שורה 46: עדה״כ ש״א י״א י״ד, ור״ל כי יקים ד׳ בימיו ועל ידו את סֻכת דוד הנופלת.

נה.

כ״א ח״א סי׳ רכ״ג (חסר); כ״ב ח״א סי׳ ו׳ (רק חרוז א׳) ושם ח״ג דף י״ז ע״א, וממעל לו כתוב: וקאל פי אבני עזרה רצ׳י אללה ען גמיעהם (.ואמר על בני עזרא רצון האל על כֻלהם׳). וקרוב לזה לשון הכתבת גם בח״א. — שורה 1—4, 25—32 נדפסו בגנזי אקספורד צד VIII בהערה. — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216).

שורה 1—4: למה זה ואיככה נהיה הדבר, כי דמעי אשר היה זך כטל חרמון (תהלים קל״ג ג׳) נהפך והיה כמי דימון אשר מלאו דם (ישעי׳ ט״ו ט׳)? והמשורר כאלו משיב: דמעי זה היה בימי האהבה הראשונים צח (צד 263 שיר ל״ז שורה 5), אבל הנדוד פלח את כבדי והוא שׂם את דמעי אדמון (בראשית כ״ה כ״ה); ראה הערתי צד 213 לשיר כ״ד שורה 37—38. — בגנזי אקספורד נשמטה מלת למה בשורה 2.

שורה 5—6: ואמנם זה הוא פרי הידידות! אין לך דוד אשר אין עמו נדוד (לשון נע״ל), והוא, הנדוד, יהפוך את שירי בפי למספד הדדרמון (זכרי׳ י״ב י״א).

שורה 7—8: הנדד יגזור את לבבי לגזרים רבים, עד כי זורק אני את הגזרים האלה כמו כמון (ישעי׳ כ״ח כ״ה), חלק חלק לכל אחד מידידי. ענין ההפלגה הזאת הוא ע״ד שאמר בכרך א׳ שיר מ׳ שורה 5—6: נדָדים ירבֶין ברבות ידידים | וגזרי לב עלי כֻלם אצולים וכו׳, וראה שם הערתי צד 108 לשיר מ״ו שורה 29—34.

שורה 9—18: ואני במדבר, במקום לא תראני שם עין אדם, אגלה את כל אשר אטמון בחֻבי, את אהבתי העזה לידידי (ראה הערתי צד 249 לשיר נ״ג שורה 9—10), ושם אשא בכי ונהי, ואכעים עב

שורה 11—12: גם אלה אני רואה סביבו המשרה וכו׳, וכלם סדורים באיפן הראוי, בתבונה ובדעת. — א פ ן, מלשון דבר דָבֻר על אפניו (משלי כ״ה י״א).

שורה 13—14: עדה״כ שה״ש ה׳ ב׳. — העבירוני, בכ״י גאסטר: העבירני, ואי״כ יש לנקד: חֲלוֹמִי.

שורה 15—16: בראשית ל״ג י״ח; כ״ג י״ח.

שורה 17—18: עדה״כ ישעי׳ נ״א ג׳; בראשית י״ח י״ב. ראה כרך א׳ שיר ע״ח שורה 13—14. — עדן — עדנה, לשון נע״ל.

שורה 19—20: משלי א׳ ט׳, ד׳ ט׳. אבן אסחק זה לוי היה, וכן אמר עליו משוררנו בכרך א׳ שיר ק״ב שורה 1: צבי צבאות בני יצהר. — לוית — לויה, לשון נע״ל.

שורה 21—22: ישבי קְצוֹת (תהלים ס״ה ט׳) ילכו לאורו (ישעי׳ ס׳ ג׳) והוא במקומו יעמד ולא ילך אנה ואנה (מ״ב ה׳ כ״ה), ובזה נעלה הוא על השמש, אשר תתגלגל סביב לארץ (ע״ד הקדמונים) למען הָאירה מכבודה.

שורה 26: לא נשארה לך תלֻנה על הזמן, אחרי אשר מלא את כל חפציך.— נשאר לשון זכר, הלֻנה לשון נקבה, וכן דרך המקראות כשיקדם הפעל לפועלו, כגון ישעי׳ כ״ד י״ב.

שורה 27—30: כונת המשורר על הכלה אשר היא מגן לו (לבלתי יְפֻתֶּה לבו ולבלתי תִּשְׂטְ רגלו מני דרך) ולמקנאיו תתן מגנת לב (עדה״כ איכה ג׳ ס״ה), ומבטי עיניה, אשר מצאו אותם אחרים כחצים שנונים מפלחים כליות ולב, הם לו כצנה וסוחרה (תהלים צ״א ד׳). ראה הערתי צד 13 לשיר י׳ שורה 7—8. — מגן — מגנה, לשון נע״ל.

שורה 31—32: שה״ש ב׳ ז׳; ז׳ ו׳; א׳ ט״ו.

שורה 33—34: השושנים אשר על לחיי הכלה, אשר זרע אותם ברמעה (עדה״כ תהלים קכ״ו ה׳), כי רבת שבעה לה נפשו יגון על אדותם בימי הפרוד, יקטפם היום ברנה. רְעֵם, מלשון הרֹעֶה בשושנים (שה״ש ב׳ ט״ז, ו׳ ג׳).

שורה 35—36: עדה״כ במדבר י״ב ח׳.

שורה 37—38: ראה הערתי צד 55 לשיר נ׳ שורה 17—20. — מִשְׂעָרָה = מִשְׂעָרָה או מִשַּׂעֲרָתָהּ.

שורה 42: עדה״כ אסתר ב׳ כ׳.

שולח לרמב״ע, ויאמר: אולי ימהר ויבוא היום אשר בו תשלם לי גמול שיר חלף שירי. ואי״ב יש בזה לשון נע״ל (ג מ ל ו — ג מ ל).

שורה 56: דהי״א כ״ט י״ד, והכונה כי קצרה רוחו וכמעט לא יוכל לחכות עד אשר יראה את ידידו פנים אל פנים.

שורה 57—58: ערה״כ תהלים נ״ה ז׳. לא דלקה וכו׳, כי אז היה הוא ממהר לעוף עד שלא תוכל הצפור להשיגו.

שורה 59—60: ומרב מהירותו יחשבוהו הברקים כאחיהם ואף הם יקראו אחריו: עמוד מעט אתנו עד אשר נבוא עדיך!

נד.

כ״י א ח״א סי׳ רכ״ב (חסר); כ״י ב ח״א סי׳ י״ח, וכתוב שם ממעל לו: וכתב אלי אלמדכור (הוא אבי אסחק בן אלרביב) מהניא לה באלערס; ראה כרך א׳ שיר ק״כ. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — אחד מגנבי השיר לקח חרוזים משירו של הלוי וישנה בהם והוסיף עליהם כרצונו, והחי׳ ר״מ גאסטר הדפיס את הדברים עפ״י שריד מהגניזה שבאלקהירא בספר הזכרון להח׳ ר״ד קויפמאנן ז״ל (בחלק הלועזי צד 243), וראה מה שהעירותי ע״ז במה״ע Zeitschrift für hebr. Bibliogr. לשנת 1900 צד VIII, ואין כאן המקום להאריך.

שורה 2: שה״ש ד׳ ו׳, וכונת המשורר על החתן והכלה, וכן אמר עליהם בכרך א׳ שיר ק״כ שורה 5: גבעת לבונה היא והוא הר מר; ראה גם למעלה צד 30 שיר כ״ו שורה 23 ועוד בכ״מ.

שורה 3—4: איוב כ״ט ג׳, והרי זה דמיון אחר לחתן ולכלה: שמש ולבנה; ראה צד 21 שיר כ״א שורה 1.

שורה 5: י צ א, כן נ״ל, ובכ״י נמחק ולא יוכל להקרא בברור.

שורה 7—8: שבעת כוכבי שחק הם שצ״ם חנכ״ל, וכונת המשורר ע״ד שביארתי לעיל בהערתי צד 236 לשיר ל״ז שורה 1—2.

שורה 9—10: ל ג ב ו, ר״ל אצלו, המשורר משתעשע (כמראה החלום) בכל היופי והיקר אשר סביב החתן, נחום ב׳ י׳.

שורה 35—38: הלבבות (שורה 33) עוד הם מדברים ואומרים: מי זה האיש יאבה וישים אותנו בגליון הכתב ומי יכתוב את הגותנו ואת רחשנו עלי ספר וישלחנו — אותנו ואת דברינו — אליך, או אז תמצא בכפלנו אהבה כמוסה, אף את תשובתך תחק שם על לוחנו (לוח הלבבות). — כפלנו (שורה 37), כענין „כפל מגלתי" בכרך א' שיר ק' שורה 48 (ועיי"ש הערתי צד 250), אבל הכונה על הקמטים שבלב. — אף (שורה 38), בכ"י: אך.

שורה 39—40: ציר נאמן, הוא משה, ראה הערותי בכרך א' צד 121 לשיר נ"ב שורה 29—30 וצד 224 לשיר צ"ג שורה 25—30. — בשם, כ"י: כשם. — פקח־קוחנו, ישעי' ס"א א'; ראה צונץ, synag. Poesie צד 34. ובכ"י: פקח כחנו (בטעות).

שורה 41—42: שמות ט"ו כ"ה; שה"ש ח' ב'. — במה"ג הנוסח: המתיק את מרה בזעקתו . . . תשית, וכ"ה בגנזי אקספורד.

שורה 43—44: המשך החרוז שלפ"ז: אתה תשים ים ומרה כיין הרקח בשיר אשר וכו'. דברים ל"ב י"ג; תהלים כ"ב ט"ז.

שורה 45—46: ממערבך, ר"ל מצד המערב אשר אתה יושב שם, ירד טל עננינו עלינו — טל אורות — כמן אשר הוריד משה בשעתו, ורוחנו, הרוח אשר יבוא אלינו מאתך, תנהג שַׁלְוִים כמו בימי משה (שמות ט"ז י"ג והלאה). — טל עננינו, בגנזי אקספורד: על עננו.

שורה 47: חרוזי, במה"ג: חרוזים.

שורה 50: דברים א' י"ב.

שורה 51—52: ש"ב י"ט כ'. במדוחינו, נראה שהוא מלשון משאות שוא ומדוחים (איכה ב' י"ד) וכפרוש המתרגם: ומילי טעוותא, וע"ד שאמר למעלה צד 230 שיר ט"ו שורה 63—64: אל תפחדי משאת חרזיך | כי הוא יכפר לך ואם תעוי (ראה שם הערתי).

שורה 53—54: גמלו, מלשון ויגמל שקדים (במדבר י"ח כ"ג), ור"ל כי שירו זה אמנם לא נגמר עוד בשולו ולא הגיע לשלמות, אבל עוד יבוא יום ויהיו גם שיריו שלמים בלי מום ודופי. ואולי יש לפרש גְּמֹל מלשון גמול ותשלום ופִרְחֵנוּ הכונה בו הפרח (השיר) אשר הוא

שורה 13—14: עדה״כ מ״א י״ז י״ז; ישעי׳ י״א י״ב. ודברים דומים לאלה אמר רי״ה לרמב״ע גם בכרך א׳ צד 92 שיר ס״ו שורה 2—3: לולי לבבות יחלו יום שוכך | אז יום פרידה תמנו לִגְוֹעַ.

שורה 15—16: האם ינחני וינהגני רכב הנדוד מעיר לעיר, למען השקות את כל הא״צות במטר עיני?

שורה 17—18: כמעט סַבּוֹתי אני לְיָאֵשׁ את לבי (עדה״כ קהלת ב׳ כ׳) בגלותי מכל יקר, לולי היה לנגד עיני שר היקר (הוא ידידו). — יקר, הראשון הוא מלשון חסן ויקר יקחו (יחזקאל כ״ב כ״ה) והדומים לו, ר״ל דברים נחמדים משמחים לב ונפש, והשני מלשון ואת יקר תפארת גדולתו (אסתר א׳ ד׳) והדומים לו, ר״ל כבוד וחשיבות, ויש בזה לשון נע״ל.

שורה 19—20: רכבי עננים אאסור (כלשה״כ שמות י״ד ו׳) ועל עב קל ארכב עד אשר אבוא אל אהל ביתו, אם לא יעמד הזמן לשטן לי ולא ירפה את מוחי (כלשה״כ איוב י״ב כ״א).

שורה 21—22: דברים דומים לאלה אמר רי״ה לרמב״ע גם בכרך א׳ צד 93 שיר ס״ו שורה 7—8: נר מערבי שוב למערבך היה | חותם עלי כל לב וכל אזרוע. — ע ל י, בנ״א: על (בטעות).

שורה 23 - 24: ראה הערתי צד 166 לשיר י״א שורה 5—6; כרך א׳ צד 196 שיר קל״ג שורה 23.

שורה 26: א י ך, חסר בכי״ב.

שורה 27: א ת ח ר ו ז י ו, ר״ל חרוזי שירו. הנוסח שלפנינו הוא הנוסח אשר במה״נ, ונוסח כי״ב: או אם חרוזיו יתנו, ובכי״ג: או אם חרוזיו יחזו. — חוטי, בכי״ב על הגליון: נ״א טורי.

שורה 29—30: עדה״כ שה״ש ב׳ ה׳, והכנוי במלת שַׁמְּנוּם מוסב על חרוזיו בשורה 27.

שורה 31—34: אם יענה עזות (משלי י״ח כ״ג), ר״ל דברים מחֻכמים מלאי ענין, והיו לו דבריו אלה כחנית ושלח לגבורים ביום קרב (ראה הערותי בכרך א׳ צד 89 לשיר ל״ח שורה 51—54 וצד 128 לשיר נ״ו שורה 11—12) ואם יענה רכות (איוב מ׳ כ״ז) יעביר את הלבבות במתק שפתיו, עד אשר יאמרו לו: קחנו ונהיה לך לעבדים (ראה הערתי צד 167 לשיר י״א שורה 13—14). — גְּדוּד (שורה 32), קרי: גְדוּד.

21—28, 39—46 נדפסו בגנזי אקספורד צד VII הערה ח׳. — וכתוב ממעל לו בכ״ב: מא כאטב בה אבו הרון ן׳ עזרא מע קצאיד אלה. — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צד 217).

שורה 1—2: המשורר משתמש בלה״כ (נחום ב׳ ט׳) והוא מדבר על עצמו ועל ידידו בלשון רבים, כדרך המשוררים, ויאמר: עמוד מעט אחי עד אם ברכתי (ברכת הפרידה) אותך ואת רוחי ההולך אתך בנסעך מזה. ראה הערתי צד 166 לשיר י״א שורה 3. — ו נ ב ר כ ה, מה״נ: ו נ ש ל ח ה.

שורה 3—4: המעט לך כי שלחת אש בעצמותי (איכה א׳ י״ג), אש הנדוד השורף ומכלה בי, כי תשלח ידך לקחת גם את מלקוחי, לשבות את נפשי שבי? ש ל ח ת ם — ת ש ל ח ו, לשון נע״ל. — י ו ם, מה״נ וכ״ג: כ י. — ב מ ל ק ו ח נ ו, לשון שבי (במדבר ל״א י״א, ישעיה מ״ט כ״ד).

שורה 5—6: ראה הערתי כרך א׳ צד 248 לשיר ק׳ שורה 34—40.

שורה 7—8: לשון הבית הזה שוה בשלשת כה״י אין ביניהם שנוי (רק כי במה״נ ובכ״ג כתוב א ח ר כ ם חסר יו״ד), והוא קשה ההבנה ואין בידי לפרשו רק ברוחק: איך מצאת את הנדוד אחרי פנותי ממך ואיזה דרך עבר עליך רוח גבורה לעשות דרכך הלאה, והרי אני נשארתי אחריך, בהפרדך מעלי, חסר אונים, כי האביד הנדוד נצחי (איכה ג׳ י״ח).

שורה 9—10: אני הנני גלוי ס״ד, לא אסתיר את אהבתי העזה מעיניך, ולו חפצתי להעלימה לא יעלה הדבר בידי, כי אתה ידעת אותי ואת שיחי (עדה״כ מ״ב ט׳ י״א) והגות לבי אליך גלויה. ראה הערתי בכרך א׳ צד 287 לשיר ק״כ שורה 9—20.

שורה 11—12: אני חפצתי שיארך ליל הפרידה עד אין סוף ולא שאלתי שְׁיֵאוֹר הבקר אחריו (בקר יום הנסיעה), אבל הוא בא בעל כרחי. — ל י ל ה פ ר י ד ה, הוא הלילה שלפני הנסיעה, וכבר בארתי את הדבר במ״א, ראה הערתי בכרך א׳ צד 260 לשיר כ״ד; ובמה״נ ובכ״ג הנוסח: ליל יום פרידה, ונראה שהוא שנוי מי שלא הבין את הענין אל נכון. — ש א ל נ ו ה ו מ א ו ר ב ק ר, שני פעולים לפעל שאל כמו בדברים י״ד כ״ו, תהלים קל״ז ג׳.

לאל הרחוק ממני ורחמיו קרובים אלי העלתה בלבי להבות אש. העלו, מלשון בהעלתך את הנרות (במדבר ח׳ ב׳). לרחוק, בכ״י: לרחק. — שורה 3—4: ואם כניתיו בשם רחוק הנה באמת קרוב הוא לי, ואין למצוא זולתו קרבת אלהים קרובים (תהלים ע״ג כ״ח; ישעי׳ נ״ח ב׳; דברים ד׳ ז׳) ללבי כיוצר הקרבים (תהלים קי״ג א׳). ואנה, בכ״י: ואני. קרבת, קרבים, קְרָבים, לשון נע״ל. — שורה 5 (בטעות נרשם 10): רוחי (נשמתי), ברוח פיו (במאמרו, תהלים ל״ג ו׳), לשון נע״ל. — שורה 7—8: שמות ל״ב ט״ו, וכונת המשורר על אהבתו ויראתו את ה׳ ותודתו לו החקוקות על לוח לבו.

נב.

כ״א ח״א סי׳ רי״ט (חסר); כ״ב ח״א סי׳ קכ״ו. ממעל לו כתוב רק „ולה איצא״ („ולו עורי״), ודברי השיר מוסבים על טלית מצויצת, אשר אולי שלח אותה במתנה לאחד מידידיו גדולי הדור, וכבר ראינו כי שלח לו כזאת ר׳ דוד אלדיין למשוררנו (כרך א׳ שיר קכ״ב). — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1—2: לך, ידידי, מעטה אשר בשפתותיו גדילים לשר (כלומר לך השר) אשר גדל פלאים (איכה א׳ ט׳) על כל שר. בשפתותיו, ברשימת כ״א: בכנפותיו. גדילים — גדל, לשון נע״ל. — שורה 3—4: נדרים דף כ״ה ע״א; לאיש שקול וכו׳ ע״ד שאמרו (ברכות דף ו׳ ע״ב): שקול זה כנגד כל העולם כלו. — שורה 5: ימינו, כ״ה על גליון הכ״י ומוסב על לאיש בשורה שלפ״ז, ובפנים הכ״י: למינו. — שורה 7—8: ישעי׳ ס״א ג׳; במדבר ג׳ ל״ב.

נג.

כ״א ח״א סי׳ רי״ב (חסר); כ״ב ח״א סי׳ א׳; עוד שם בח״ג הוא „המתנה הנשאר״ דף י״ד ע״א (= מה״נ); כ״י שוחיה הנ״ל (צד 211 בהערתי הראשונה לשיר כ״ד) דף נ״ה ע״א (= כי״ג). — שורה 1—2,

שורה 5—6: תהלך, בחרתי בנוסח זה, כי הוא העתיד לנקבה משרש הלך (שמות ט׳ כ״ג, תהלים ע״ג ט׳), ובכ״י ב וכ״י ברלין (אינרס): תהלוך. — אצולת — אצילים, לשון נע״ל.

שורה 7—8: שעור הדברים: לשמש — היא הכלה — אשר תחנה באהָלִים, ר״ל בחֻפתה, כחנות השמש בְּהִלָּהּ נרה (ראה איוב כ״ט ג׳), כלומר שהיא (הכלה) מאירה ומזהירה כמוה. — בהלה, כ״ה בכ״י ב, ובכ״י א ואינרס: בצלה, והנוסח הזה לא יתכן לדעתי.— אהָלִים — אֲהָלִים (במדבר כ״ד ו׳), לשון נע״ל והשתמש בו משוררנו גם למעלה צד 223 (שיר י״ב שורה 16).

נ.

כ״י א ח״א סי׳ ר״י (חסר); כ״י ב ח״א סי׳ רנ״ז. — נדפס עפ״י כ״י ב ע״י דוקס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 507, והכנים בו שלשה שבושים, ואחריו הדפיסו פיליב (צד 90) והוסיף על שבושיו שלשה, ואחריו הדפיסו הרכבי (ח״ב צד 157 סי׳ ט״ז) עם כל השבושים, ואני לא אשים להם לב, כי הכ״י לפני וראה אני את השבושים מי אביהם. — ממעל לו כתוב בכ״י ב: יעט̇ ויובך נפסה וקד סמע אלמורנין עלי אלמוארן לילא יעט̇ון ויסבחון והו פי פראשה נאים, סקאל. — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216). — שורה 1—2: ראה משלי ו׳ ט׳; במדבר י״ב י״ד. — שורה 3: ירמיה כ״ה ל״ו. — שורה 5—6: ש״ב כ״ב מ״ד (תהלים י״ח מ״ד); דברים כ״ב ג׳. — עבדוהו, הגהתי כן בשביל המשקל, ובכ״י יעבדוהו, וכן הדפיסו דוקס והנמשכים אחריו. — שורה 7—8: יונה א׳ ו׳; דה״י ב ז׳ ו׳.

נא.

כ״י א ח״א סי׳ רט״ו (חסר); כ״י ב ח״א סי׳ ש״ו, ואין כתבת ממעל לו. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — שורה 1—2: אהבתי

עפרה; ראה הערתי צד 12 לשיר ח׳), אשר היה גֵעוֹר בלילה וכו׳ ובראותו בידי כוס אמר אלי שתה נא יין מבין שפתי (כנוי לנשיקה, ראה הערתי בכרך א׳ צד 26 לשיר י״ג שורה 13—16), ואין רואה זולתי הירח הדומה בעלות השחר על פני השחק כיוד נכתבה במי זהב (והשוה את הירח ליוד כתובה, שהיא כנקודה עגולה).— מטיבים (שורה 2), לשון מיטיב נגן, ש״א ט״ז י״ז.

מח.

כי״א ח״א סי׳ קצ״ו. — ממעל לו כתוב: וקאל וכתב לרגל דעאה מע שג׳ץ אכ׳ר פי ארסה תם גפל ענהמא מעאתבה. מן כט ר׳ דוד (את עִקר הכתבת תרגמתי בפנים, ומלות „מן כט ר׳ דוד״ ר״ל: „מתוך העתקו של ר׳ דוד״, אחד ממאספי הדיואן). — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — ראה במדבר י״א כ״ו.

מט.

כי״א ח״א סי׳ קצ״ז; כי״ב ח״א סי׳ קס״ב; כ״י ברלין 4° סי׳ 576 דף קכ״ז ע״ב, ונדפס עפ״י כ״י זה וכי״ב ע״י איגרם במה״ע .Hebr Bibliogr. כרך כ׳ (לשנת 1880) צד 26. — כתוב ממעל לו בכי״א: וקאל פי אלהנא בזואג, ובכי״ב: ומן מקטעאת אקואלה פי אלחתונה. — משקלו כמשקל השיר שלפניו.

שורה 1—2: השחקים נקרעו למען היות מעיל תפארה לַכַּלָּה וצבא השמים קִצצו להם — למעילים — את הפתילים אשר נארגו מהם. — ק צ צ ו, כ״ה בב׳ כה״י והוא הנכון ע״פ שמות ל״ט ג׳ וכמו שפרשתיו, ובכ״י ברלין (איגרם): קוצצו. — פתילים, כ״ה בכל שלשת כה״י, וב״ג העתיק לאיגרם בטעות: פ ת ו ל י ם. —

שורה 3—4: ס ה ר — שׂ ה ר ו ן (שפטים ח׳ כ״א, כ״ו, ישעי׳ ג׳ י״ח), לשון נעיל. — ע ג י ל י ם, כ״ה בב׳ כה״י, וגם פה טעה ב״ג והעתיק: ע ג ו ל י ם.

ثَقُلَتْ زُجَاجَاتٌ أَتَتْنَا فُرَّغًا   حَتَّى إِذَا مُلِئَتْ بِصِرْفِ ٱلرَّاحِ

خَفَّتْ فَكَادَتْ أَنْ تَطِيرَ بِمَا حَوَتْ   وَكَذَا ٱلْجُسُومُ تَخِفُّ بِٱلْأَرْوَاحِ

ובמה״ע הנ״ל שם הראיתי לדעת, שהיו הבתים האלה לעיני רמב״ע באמרו בשירו „אש קדחו אוריו׳ על כוסות היין:

כבדו והם ריקים והעת מלאו   קלו ואל פיהם כעוף פרחו

כן הפגרים בנפשים נמצאו   קלים ובלחם ארצה צנחו

וכן באמרו בשירו „השמש בגביעים׳ (הדפסתיו בספר היובל לרמש״ש בחלק העברי צד 40): יליד שורק בתוכמו כרוח | לחיותם והמה כקרבים. ור״י גאלדענטהאל יש לו בכוכבי יצחק שם מכתב ארוך ובו הוא מבקר את העתקתו של ר״יה שלא ישרה בעיניו. — שורה 2: ישעי׳ מ״ה ט׳. והם, בקצת נוסחאות: והן. — שורה 3: נוסח ר״ש פרחון הוא: ויקלו בעת יהיו מלאים, וכן הדפים הרכבי; באָריענט: ואמנם המלאות הן נקלות, ובכ״י פט״ב הנוסח כמו שהוא לפנינו, הוא נוסח כ״יא.

מו.

כ״יא ח״א סי׳ ק״צ. — ממעל לו כתוב: ולה פי מן תשכי ברמד, וכן תרגמתי. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1—2: וְאֹמֵר, לכל האומר (השואל) מה לעפעפי וכו׳ עניתי הם כלי הרג וכו׳. — עין עיניו, מראה עיניו. — שורה 3: כלי הרג, מוחצים והורגים במבטם. — שורה 4: מ״א י״ח כ״ח.

מז.

כ״יא ח״א סי׳ קצ״ב. — וכתוב ממעל לו: וממא נסב אליה מן אוראק („ומהמיוחס לו בספרים׳). — משקלו כמשקל השיר שלפניו. יאמר: גופי ונפשי נתונים פרות וכפר העפר (ועפר זה נראה שהיא

שורה 1—2: יאחז ראשי דברים, כלומר שאינו נכנס לפני ולפנים להבין את הדברים על בוריָם. משכיל, כ״ה בכ״ב, ובחרתי בנוסח זה מפני שמצאנו שרש שׂכל בבנין הפעיל והוא עומד (ישעי׳ מ״ד י״ח ועוד), ובכ״א: מחכים, הפעיל שלא נמצא במקרא רק פעם אחת (תהלים י״ט ח׳) והוא יוצא לשני. — שורה 4: והלכה כאחרים, ברכות מ״ז ע״ב ועוד בכמה מקומות בש״ס.

מד.

כ״א ח״א ס״י קפ״ה; כ״ב ח״א ס״י צ״ז. — כתוב ממעל לו בב׳ כה״י: וקאל וקד וצלה סלאם בעץ̇ אצ̇ואנה פי כתאב ג̇ירה („ואמר כאשר הגיעוהו שלומות ממקצת ידידיו — ר״ל מאחר מידידיו — במכתב כתוב ביד איש אחר״). — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1: משמותם, כלומר: דברי שלום אמורים בשמם. — שורה 4: יבמות דף ל״א ע״ב ועוד בכ״מ בש״ס.

מה.

כ״א ח״א ס״י קפ״ח; כ״ב ח״א ס״י קט״ז ועוד שם בח״ג; כ״י אקספורד ס״י 2000 ברשימת נייבואיר, ח״א אות s. — נדפס ע״י דוקס בנחל קדומים צד 43; במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1843 עמוד 822; אוצר נחמד ח״ב צד 40; כוכבי יצחק מחברת כ״ד צד 28; קאמפף, Nichtand. Poesie ח״ב צד 236; הרכבי ח״א צד 165 (והי׳ לפניו גם כ״י פט״ב); ואני הדפסתיו במה״ע Monatsschrift לשנת 1896 צד 166 הערה 3, ונמצא במחברת הערוך לר״ש פרחון בשרש גיד בשם ריה״ה. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שני הבתים הם תרגום בתים ערביים, והם נמצאים בכ״א ח״א ס״י קפ״ז ובכ״ב ח״א ס״י קט״ו, וכבר נדפסו באו״נ וכוכבי יצחק שם ובספרו של גיגר על ריה״ה צד 125 ואני הדפסתים במה״ע הנ״ל, והם:

עניתיהו היתכן | לשום חרס בתוך חרס (שירי שלמה צד 52, ראה שם הערה 2 ותמצא שלא הבין דוקס את הדברים, והעיר ע״ז גיגר במה״ע ZDMG כרך XIII צד 514). — בתוך חרש, בכ״ב: בתוך חרס. — גשם, שם: לשם.

שורה 5—6: מוסיף בשבח המהֻלל ויאמר לו: אתה הוא מאור עינים משמח לב כל איש ומעיר ומעורר אהבה, אתה הנך מצהיל פני אנוש (ערה״כ תהלים ק״ד ט״ו) ומגדיל גשם (ישעי׳ מ״ד י״ד), וטעם גשם — גוף, כדעת יש אומרים שהביא רד״ק, וכן מפורש על גליון כ״א: גֶסם, ונוסח כ״ב: יגדל גשם, וטעות היא.

מב.

כ״א ח״א סי׳ קע״ח; כ״ב ח״א סי׳ של״ד. — נדפס ע״י דוקס (עפ״י כ״ב) בכוכבי יצחק מחברת כ״ד צד 25; פיליב צד 72; הרכבי ח״ב צד 31 סי׳ כ׳. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — נרשם בראשי החרוזים: יהו . ., ואולי חסרים ב׳ בתים והיה בתחלה שמו של רי״ה נרשם כלו ברה״ח. — שורה 1—2: ישעי׳ נ׳ י׳. בך, ר״ל בגללך. הנִסְכים, בינוני פעול משרש נסך (ישעי׳ מ׳ י״ט ועוד), ופיליב מנקד: הנְסָכים! — שורה 3: הטוב = הלא טוב (ש״א ב׳ כ״ז, איוב כ׳ ד׳, מ״א א׳). — שורה 6: וברצונו, דוקס קרא והדפיס: ועת רצונו, נגד המשקל, ופיליב והרכבי נמשכים אחריו.

מג.

כ״א ח״א סי׳ קע״ט; כ״ב ח״א סי׳ קנ״ה. — נדפס ע״י דוקס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 782 (עפ״י כ״ב). כתוב ממעל לו בכ״א „וקאל״, ובכ״ב: „וקאל יהגו אנסאנא אסמה שלמה לכונה מדעיא מא לא יחסן״ (.ואמר, לועג לאיש שמו שלמה, יען הוא מתפאר במה שאינו יודע היטב״). — משקלו כמשקל השיר שלפניו.

לו בכ״א: וממא רסם על זבריה, ובכ״ב רק מלת „וקאל״ („ואמר״); ראה הערתי צד 157 לשיר כ׳ וצד 192 לשיר כ״א.

שורה 1—2: שעור הדברים: לכל עופות ואפרוחים אשר עפו וכו׳.

שורה 3—4: ר״ל: מה נעמו העופות לחיך יום שסעו (ויקרא א׳ י״ז) אותם ידי אהביו ופיות אחיו (של בעה״ב).

מא.

כ״א ח״א ס׳ קע״ז; כ״ב ח״א ס׳ ק״נ. — ממעל לו כתוב בכ״א „וקאל״ ובכ״ב „וקאל איצׄא ז״ל״ („ואמר עוד ז״ל״). — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צד 217).

שורה 1—2: אם לך, אב המון, קנא המון הגשם, יען גדלה שפעת גשמך — גשם נדבות — משפעת מימיו הוא. הנה לי קנאו העבים בשביל דמעי כי רבו ממים הצרורים בתוכם. — ו א ם, חסר בכ״ב. — א ב ה מ ו ן, כנוי לאברהם (בראשית י״ז ד׳, ה׳). ונראה שהיה זה שם המְהֻלל; ה מ ו ן ה ג ש ם, מ״א י״ח מ״א. ויש בזה לשון נע״ל.

שורה 3—4: כֶּ סֶ א באל״ף, כמו במשלי ז׳ כ׳, ובתהלים פ״א ד׳ הוא בה״א. והענין אחד וכמ״ש רבינו יונה בשרש כסא ששניהם ע״ד כס אלשהר בערבית, וראה ראב״ע בתהלים ומשלי שם, וכוָנת המשורר על הלבנה, וכן כתוב על הגליון בכ״א: אלקמר. אולם ענין הבית כֻּלו איננו ברור כל צרכו, ולדעתי ר״ל: אם תעמוד הלבנה בעד השמש (חרס = שמש, איוב ט׳ ז׳, ועל גליון כ״א: אלשמס) למען קבל ממנה אור, ולא תשור אותך, או אז תראה רק שמש דומה לתבנית גשם (= גולם קרוץ מחמר, וכן מתֻרגם ערבית על גליון כ״א: אלכׄזף) נתון בתוך כלי חרש (ראה ישעי׳ מ״ה ט׳), אשר אין לו זיו וזהר ואם יש לו לא יראה החוצה, ואתה לבדך הנך שמש מאירה ומשפיעה אור. והרעיון הזה מצאנוהו בעקרו גם בכרך א׳ שיר צ״א שורה 7—8: חכם אשר גזרת פני חרס | נגרו לחרש היא ממֻשלת. ודומה לזה מה שאמר רשב״ג בשיר „הלא נפשי״ חרוז ד׳ על היין הנתון בכלי:

אלמעני (ולו עוד בענין הזה, ר״ל בענין השיר שלפניו, והוא אצלנו הלאה צד 290 סי׳ ס״ג). — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216). — ראה הערותי צד 190 וצד 191 לשיר י״ט ושיר כ׳, וכַוָּנת המשורר לאמר: לו היה הכהן הגדול המשרת את פני ד׳ עתה, בימי ראות טורי השער אשר צמחו על לחייך, כי אז צוה לְצַיֵּר אותם על האפוד והיו לו במקום טורי החשן.

לט.

כ״יא ח״א סי׳ קס״ח. — כתוב ממעל לו: ולה וצף תפאחתין (.ולו. מתאר תפוחים׳). — משקלו כמשקל שיר כ״ה (צד 247). וי״ש להעיר כי יציאת הדלתות שוה בכל בתי השיר (לא בבית הראשון בלבד) ליציאת הסוגר.

שורה 2: משלי ט׳ ב׳; שמות ל׳ כ״ה, ל״ב.

שורה 3: נחם, נהגם והשגיח עליהם שיעלו יפה.

שורה 5: כמו שָׂדֶה, בכ״י: שני שדה, ומלת שדה נראה שהיא לשון יחיד ממלת שְׁדַיִם (ובלשון המקרא: שַׁד, איכה ד׳ ג׳), והתפוחים עגולים וכן הַשְּׁדַיִם, ועל כן המשילו אותם המשוררים זל״ז (ראה צד 6 שיר ג׳ שורה 7 והערתי שם).

שורה 6: תהלים י״ט י״א.

שורה 7: דברים ל״ג כ״ד. נזירם, שהזיר עצמו מן התפוחים ושלחם לי.

שורה 9—10: במדבר י״א י״ז, כ״ה; ירמי׳ נ״א י״א ועוד, ורוח שלפנינו הוא הנושא את הריח הטוב; במדבר כ״ז כ׳; ישעי׳ י״א ג׳.

שורה 11—12: ירמי׳ מ״ח י״א; דברים ל״ד ז׳, וטעם עינם מראיהם.

מ.

כ״יא ח״א סי׳ קע״ג; כ״יב ח״א סי׳ קפ״ט. — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216), ובדפוס נפלה טעות ברשימתו. — וכתוב ממעל

שורה 47—50: בראשית מ״ט ח׳, תהלים כ״ח ז׳; ישעי׳ כ״ט י״ג; דניאל י׳ י״א, י״ט; דהי״א ז׳ מ׳; ישעי׳ מ״ב י״ג. — אצחק, כי יצחקו בשמעם את שירי, ואעפ״י שאמר „ויצחק אצחק״ מוסב גם על יהודה. — ראה כרך א׳ הערות צד 249 (ושם נדפס בטעות: מצחק); רמש״ש Arab. Literatur צד 136; רש״א פאזנאנסקי, Zur jüd.-arab. Literatur צד 63. — יהודה אהודה לשון נע״ל, וכן ויצחק אצחק.

שורה 53—56: זכרם יתן לי אבר כיונה לַרְחִיק נדד (עדה״כ תהלים נ״ה ז׳, ח׳) ולעבור ים ומדבר עד אשר אבוא אליהם. אבל החסדים האחרונים אשר פגעתי בם פשטו (שפטים ט׳ מ״ד ועוד) וילכדו לי דרכים ומעברות (עדה״כ שם ג׳ כ״ח, י״ב ה׳) ולא אוכל להגיע אל מקום משכן ידידַי. והמשורר לא פֵּרֵשׁ החסדים האלה מה המה ואיך הוא מכנה בשם „חסדים״ דבר המעכב אותו להשתעשע בחברת ידידיו. ואולי מלת „חסדים״ משֻׁבשת, אבל לא מלאני לבי לשַׁנות, כי כבר אפשר שרמז לחסדים שגמלו לו במקום אשר הוא שם וע״כ לא יוכל כעת לעזוב את מקומו.

שורה 57—58: עדה״כ משלי ז׳ י״ח; שה״ש ב׳ י״א, י״ב.

שורה 59—60: בין כך ובין כך, ר״ל עד כה ועד כה. עד אשר אבוא אליך. — מְעוֹת — מְעוֹת, לשון נע״ל. הראשון לשון חכמים: דבר תורה מעות קונות (בכורות י״ג ע״ב), והשני לשון וצאצאי מעיך כמעותיו (ישעי׳ מ״ח י״ט), ר״ל כמעות הים הנזכר בפסוק שלפ״ז, והכונה על הדגים (ראה שם ראב״ע ורד״ק), וא״כ טעם „מאת מעות הים׳ מאת הדגים, אשר הוא שולח לו את מחירם. וכן פרשו ב וע.

שורה 62: עדה״כ תהלים ע״ב ג׳. — כמעותיו, ראה הערתי שלפ״ז, וטעם הדבור פה הוא ע״ד וידגו לרב (בראשית מ״ח ט״ז).

לח.

כ״א ח״א סי׳ קס״ה; כ״ב ח״א סי׳ קכ״ה (רק החרוז הראשון).— וכתוב ממעל לו בכ״א: וקאל פי פתי טל עדארה, ובכ״ב: ולה פי

מצאוה ויתנוה כפיהם, כי מתקה לְחִכָּם (שה״ש ב׳ ג׳). — חִכּוּ לְחַכָּה — חִכָּם, לשון נע״ל.

שורה 33—34: שמות ל״ג ו׳; ויקרא י״א ט׳, והסנפירים והקשקשים הוסרו מעל הדגים טרם שנצלו או נתבשלו.

שורה 35—36: ר״ה מודיע כן לרעהו: הדגים אשר שלחתָם לי אמרו אלי השר שלחנו וכו׳. — ירמי׳ נ׳ כ״ב; יחזקאל י״ט ט׳. — למלת שלחיך ראה הערתי לשורה 27—30, וגם פה דעת ע לאמר: „אומר אני שהוא כמו השולח שירו אליך, אם אין אנו חפצים לשבש את כת״י ולקרוא לשלחיהם, והיה פרושו = כשם שלחיהם, כמו לך אמר לבי (תהלים כ״ז ח׳)״.

שורה 37—40: אל ירע בעיניך על עורנו כי שחר, שהרי מידך היתה זאת לנו ושמשך שזפתנו (עדה״כ שה״ש א׳ ו׳), ר״ל להב חשקך ואהבתך לידידך, אבל דע לך כי תחת לבושנו — עורנו — השחור תמצא בשר לבן כלבן־השֹהם, ובין קוצים ודרדרים (בראשית ג׳ י״ח, ור״ל עצמותיהם הרקית) תמצא גזרים בצרים, חתיכות בשר לבנים וטהורים ככסף. — בצרים, נ״א על הגליון ונ״ב שהוא מלשון ושית על עפר בצר (איוב כ״ב כ״ד), ופרשו בו שהוא הזהב, אבל ראב״ע כתב: „בצר, כמו כסף״, ובחרוז שלפנינו יתכן הפרוש הזה יותר. ובגוף הכ״י הנוסח: גזרים בדרים, ואולי צ״ל: כדרים, ור״ל לבנים כמו דר (אסתר א׳ ו׳), ויהי׳ פה גם לשון נע״ל: דרים — דרדרים.

שורה 41—42: ירמי׳ ה׳ כ״ח; שה״ש ה׳ י״ד; איכה ד׳ ט׳.— יְזֻבוּ, בכ״י: יזובון.

שורה 43—46: הדגים אשר עזבו כרם בלי חמר (ראה ישעי׳ כ״ז ב׳), ר״ל את המים, באו כאכזרים לשפוך דם אשכול (יין), כי אכילת הדגים עם השתיה היא באה, ואנחנו אמנם לא נשים מעצור לרוחנו — השקות ואין אונס (עדה״כ אסתר א׳ ז׳, ח׳), נשתה ואין שָׁכְרָה, ר״ל עד בלי די, על אהבת דודים וכו׳. והנה על הגליון נמצא נ״א: וּשָׁתֹה עֲדֵי שָׁכְרָה, ונראה בעיני לְאַשֵּׁר ולְקַיֵּם נוסח וְשָׁתֹה (וְיִשְׁתּוּ) ותהי׳ מליצת משוררנו כלשה״כ חגי א׳ ו׳, אבל הנוסח עדי שכרה הוא לדעתי שנוי ששנה אחד הקוראים או המגיהים שלא הבין כַּוָּנַת המשורר, שהיא כמו שבארתי.

אבקת רֹכֵל מְעֻפּרים (ראה ש״ב ט״ז י״ג; שה״ש ג׳ ו׳) הכַּוָּנה על העפר שהיו נוהגים לפזרו על הכתב לְיַבֵּשׁ את הדיו.

שורה 21—26: כנראה שלח לו ר׳ יהודה ידידו עם מכתבו גם מנות לפורים שני דגים גדולים, אשר דרך הַדַּיָּגִים לפרש מכמורת כדי לתפשם, ודגים קטנים הרבה, אשר יִמָּשְׁכוּ בחכה (שורה 28—32; ראה ישעי׳ י״ט ח׳). ויאמר: הכתב לקח אתו מנחה (ודבר בלשון רבים, כי כן אמר בשורה 17: כתבי, ג״כ לשון רבים) ממערני מלך (בראשית מ״ט כ׳), את השנים — שני הדגים — שנפלו במכמורים (עדה״כ תהלים קמ״א י׳), וגם הם חלו חלי לבי כאלו היו גם המה מְיֻסרים בנדוד כמוהו, ומה הוא החלי? כי הנה באו באש ובמים (עדה״כ שם ס״ו י״ב, והדגים היו צלויים או מְבֻשלים) כמו לבי (שורה 13—14; ראה הערתי צד 8 לשיר ד׳ שורה 29—32), ואולם בפגענו, אני והם, בנביר אשר אהבנוהו, חביבין לנפשנו היסורים (ע״ד מאמרם ברכות ה׳ ע״ב) בשביל שכרן, היא הָרְאָיָה. — במכמורים (שורה 22), על הגליון: נ״א במהמורים, וא״כ הוא עדה״כ תהלים ק״מ י״א, וזה יתאים מאד למה שאמר אח״כ „באש ובמים״, ובכל זאת הנוסח שלפנינו בפנים נראה לי עִקר וכמו שפרשתי. — אהבנוהו, כ״ה על הגליון, ובגוף הכ״י: אהוביו הן.

שורה 27—30: והם נחמדים ככתם ורמוני כֹפר לי אני האיש, אשר שלחתם לו, כאשר אחיהם, הדגים הקטנים, האבוסים כברברים (מ״א ה׳ ג׳, ורי״ל שהם שמֵנים), אשר התאוו לבוא לרוב אחרי שני רעיהם, כתבואת הקציר אחרי הבכורים. — לשלחיהם, אע״פ שהוא בינוני פועל מוכרחים אנו לאמר, שהכַּוָּנה: לאיש אשר שלחתם לו, כי כה אמר המשורר גם בשורה 35: אמרו לשלחיך. ועי״ע יתכן לפרש לשלחיהם = מאת שלחיהם, כמו לך אמר לבי (תהלים כ״ז ח׳), או = למחזיקים בם, וכבר ראינו כי יש אשר יחס הפעול יד יִמָּנה במחשבה, כגון ש״ב ו׳ ו׳; כ״ב י״ז (תהלים י״ח י״ז); ואולי גם עובדיה פסוק י״ג, אשר אמר שם רש״י ז״ל שהוא מקרא קצר.

שורה 31—32: מבאר מה שאמר בבית שלפניו: השׂאפים (שהוא מלשון כעבר ישאף צל, איוב ז׳ ב׳, ורי״ל שהיו מצפים ומיחלים לזה), שהרי הֻעֲלוּ בחכה אשר חכו לה ויבקשוה במעמקי מים אף

שלישי באמרו בשירו .הברק או ברק חרבי חרוז ט״ז—י״ז (רוקס, שירי שלמה צד 42):

ובעולם שני אורים גדולים   והנה עם תמונתך שלשה
ושבעת כוכבי רום בך שמונה   וארבעה שרשים בך חמשה

ראה גם מה שכתבתי במחברתי עשר שירות משירי רמב״ע צד 11 הערה 11. ולמה שאמר מעורר חנית החן וכו׳ (עדה״כ ש״ב כ״ג י״ח ועוד) ראה הערתי צד 167 לשיר י״א שורה 13—14.

שירה 3—10: כבר העירותי כמה פעמים, שהיה מדרך המשוררים להמשיל את הדמעות לגרגרי ברולח (ראה הערתי בכרך א׳ צד 221 לשיר צ״ד שורה 1—4), וכן הם מדמים לבדולח גם את הַשִּׁנַּיִם, וגם דברי החכמה נמשלים לבדולח וכל אבן יקרה. והנה יאמר המשורר: כְּדַבֵּר ר׳ יהודה ידידו יתפזר בדולח בתוך מליו, ומן הברולח הזה חָברו לו שני טורים, הם הַשִּׁנַּיִם, והם צחים כדמעותי וזכים כאהבתי (ראה הערתי צד 170 לשיר י״ב שורה 21—24) וכו׳, והיה כי אבכה אני מראה אותו את טוריו מפֻזרים, גרגרי דמעות דומים לברולח אבל הם מפֻזרים ומפֹרדים, וכי ישחק הוא אז אז יראני את שִׁנָּיו הרומות לדמעותי אבל הן מחֻברות; וטוריו הם זכים וממֻלאים כמִלֻאת תרשיש (עדה״כ שמות כ״ח י״ז) ומזהירים והלכים כחברת אחי מוסר.— נוסח שורה 5 הוא בגוף הכ״י: נחם כמי עיני וכמו אהבים בו, ונוסח שלפנינו נכתב בינֵי שיטי, אבל גם הוא יש בו טעות: צחים כמו עיני. — שורה 6 יש בה לשון נע״ל: תַּמִּים — תְּמִים, מאירים — אורים. — ואראנו טוריו, בגוף הכ״י: ואראם טוריו, ועל הגליון: ואראנו טורים, ומתוך שניהם יצא לנו הנוסח הנכון. כמִלֻאות... ממֻלאים, בכ״י: במלאות... ממולחים.

שורה 11—12: כוכב כימה מה זהרו ומה יפיו, הלא כאין המה לפני יפי חברת ידידים, רזנים בני שָׂרים (גדולים בני גדולים), בְּהִוָּסְדָם יחד. — כי מה — כימה, לשון נע״ל. — בני, על הגליון: נ״א פני.

שורה 14: עדה״כ איוב כ״ו ח׳, ראה גם משלי ל׳ ד׳.

שורה 15—16: עדה״כ בראשית מ״ד ל׳. ראה הערתי צד 216 לשיר כ״ד שורה 79—80.

שורה 17—20: ראה כרך א׳ הערות צד 19 (לשיר ז׳ שורה 67—70) וצד 228 (לשיר צ״ד שורה 45—56). ומה שאמר בעפר

ע״ש ויבתר אותם בתוך, בראשית ט״ו י׳, כי שם נפרדו האהבים איש מעל רעהו), וכשובם אחרי נסעו וישקו את המקום אשר דרכה עליו רגלו וילחכו את העפר (ישעי׳ מ״ט כ״ג) והנה מצאו את טעמו מתוק כדבש ואת ריחו כי טוב הוא, מחיה לבות ומחזיר נשמות לפגרים מתים.

לו.

כ״י״א ח״א ס״י קנ״ו (חסר); כ״י״ב ח״א ס״י ע״ה. — וכתוב ממעל לו: ולה ימדח פי אלחבר אלמרכור (הוא ר׳ אהרן אלעמאני). — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — שורה 1—2: תהלים ע״א כ׳; במדבר ה׳ י״ח ועוד. — שורה 3—4: ובאתי בנא אמון אל שתים עשרה וכו׳, כבני ישראל אחרי עברם את הים (שמות ט״ו כ״ז). — שורה 5—6: יחזקאל כ״ו י״ב; שה״ש ד׳ י״ג. — שורה 7—8: יואל ד׳ י״ח. זכים, אולי צ״ל זרים כלשה״כ ירמי׳ י״ח י״ד. — שורה 9—10: במדבר י״ז כ״ג (והשכיל המשורר לרמז במלות לבית לוי — בשנותו את מקומם — על עצמו, שהי׳ איש מבית לוי); איכה ג׳ כ״ג.

לז.

כ״י״א ח״א ס״י קנ״ט (חסר); כ״י״ב ח״א ס״י מ״ו (רק חרוז א׳) וח״ג דף קע״ט ע״א, וכתוב ממעל לו: ולה ימדח ר׳ יהודה בן גיאת ואבי הרון בן עזרא ז״ל אלי גראנאטה מן ואדיאש פי פצל פורים והזל בעין הולה בחסב מא כאן בינהמא פאקאל״, וכן תרגמתי. — משקלו כמשקל שיר ח׳ (צד 167), ראה מה שהעירותי עליו למעלה צד 122.

שורה 1—2: שִׁלֵּשׁ שני אורים, שהיו שנים ועמו נעשו שלשה; הרעיון הזה מצאנוהו למשוררנו גם במ״א, ראה למשל כרך א׳ שיר קי״ט שורה 1 ובכרך שלפנינו צד 22 שורה 17, ודומה לזה מ״ש צד 276 שיר נ״ד שורה 7—8: וישבעת כוכבי שחק כאחים | סבבוהו והיו בו שמנה; ורשב״ג השתמש בשני הדמיונים והוסיף עליהם עוד

רקיעות, ר״ל גליונות, וכן הוא אומר במ״א, ראה למשל כרך א׳ שיר ז׳ שורה (67) [68]: ורקיע ברקועי כתבו, ואמר שבע רקיעות כדי להתאימו עם שבעה מתוחים בסוגר הבית, וסגֻלת מספר שבעה ידועה, ור״ל: גליונות רבים.

לה.

כ״א ח״א סי׳ קנ״ד (חסר); כ״ב ח״א סי׳ נ׳. — ממעל לו כתוב: ולה פי קלב אביאת ערביה (.ולו בהפוך חרוזים ערביים״). אבל נראה בעיני שאין לפנינו תרגום חרוזים ערביים ורי״ה ראה ראה שיר ערבי אשר ישר בעיניו ויעש כמתכֻנתו. — משקלו כמשקל השיר שלפניו.

שורה 1—14: המשורר רואה בדמיונו אשה מבנות הערב, אשה צנועה הנשקפת בעד סתרי סתרים, ר״ל מבעד הצעיף המכסה את פניה, כדרך הנשים הערביות, והיא הולכת לתור מנוחה (עדה״כ במדבר י׳ ל״ג) לבנה, מקום שם יִבָּדֵל וילך לו בדרך הנזירים המקדישים כל ימיהם קֹדֶש לד׳, והוא מדמה אותה בהִלוכה לאילה שלֻחה (בראשית מ״ט כ״א) הרֹעָה צבי — ר״ל את בנה — במרום הרים (ישעי׳ ל״ז כ״ד); ובראותו אותה חרדה על בנה ויחפץ לדבר על לבה ולהרגיע את רוחה ויקרא לה: אל תרגזי ואל תפחדי, רעית עפרים (אַיֶלת אהבים), אבל היא לא שמה לב לדבריו ותפן ללכת, ויהי בחפזה לנוס (ש״ב ד׳ ד׳) מִלְאָה את כל הככר ריח בשמים, ואחר כן הלכה לאטה מעדנות (ישעי׳ ח׳ ו׳; ש״א ט״ו ל״ב) ותעבור בשלום ובלי פגע גם על מעון כפירים (עמוס ג׳ ד׳; ראה שה״ש ד׳ ח׳. ואולי יש בזה איזה רמז ולא באתי בסודו), והיא באשר הלכה נגעו שולי בגדה את עפר הארץ וַיִּשָּׁאֲרוּ שם עקבותיהם והם דומים לנחש עלי דרך וריח להם כנרד וכפר. הרמיון הזה לקוח הוא מן הערביים, והם אומרים כן גם על מדרך כפות רגלי הרעיה, וכן אמר משוררנו לפנינו על מדרך פעמי יצחק ידידו.

שורה 15—20: והיו עקבות שולי מעילה כמדרך פעמי יצחק בהפרדו מעל אהביו על הר בתרים (שה״ש ב׳ י״ז, וקרא כן את ההר

שורה 33—34: שמואל הוא נֹעַם וענג לכל דוד וגואל, צבי ותפארת להררי אל (לשה״כ תהלים ל״ו ז׳), הם הררי ציון, וחן הידידים, כי הוא נותן על ידידיו לוית חן ומושך עליהם חוט של חסד.

שורה 35—36: ואם תרצה לגעת עד צדוק עליך לעלות עד השמים (כי גדול הוא ורם מאד ומשכמו ומעלה גבוה מכל העם), ועליך לדוש הרים ולדוק (עדה״כ ישעי׳ מ״א ט״ו) ולהרחיק נדד (תהלים נ״ה ח׳) עד אשר תמצא ותשיג איש כמוהו. וכבר היה ברעתי לפרש: עד אשר תמצאנו ותשיגנו ולאמר, שלא היה ר׳ צדוק בנו של ר׳ אהרן באותו מעמד, אבל הפרוש הזה לא יתכן, כי משורה 17—18 נראה ברור שהיו חמשת בני ר׳ אהרן מְסֻבִּים אצלו בעת ההיא.

שורה 37—40: זה ר׳ צדוק ידידי בן זקונים הוא לאביו (בראשית ל״ז ג׳) וצעיר הוא לימים, אבל „לבבו בֶּן כמו בֶּן השמונים״ כדברת רשב״ג (בשירו „עטה הוד״, שירי שלמה צד 14), וחמשת האחים כלם אדנִים המה, אנשי היחש והמשרה, אבל הם בעיני עצמם כעבדים (עדה״כ הלוא אם קטן אתה בעיניך וגו׳, ש״א ט״ו י״ז), ואתה אל תתמה על הדבר הזה, כי מי אביהם (ש״א י׳ י״ב) הלא ר׳ אהרן, ואת דרכו הם למדים ובמנהגיו הטובים יהלכון. ועל דעת ע פרוש והמה עבדים, עבדי ד׳ וִירֵאָיו.

ל״ד.

כי״א ח״א סי׳ קנ״ג (חסר); כי״ב ח״א סי׳ ע״ז. — ממעל לו כתוב: ולה פי אלמרכור איצא („ולו עוד אל הנזכר״). — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — שורה 2: יחזקאל ט׳ ד׳, והמשורר על עצמו כִּוֵּן ודבר בלשון רבים כדרך המשוררים. — שורה 3—4: ויקרא א׳ ו׳ ועוד; יחזקאל כ״ד ה׳, והכונה על אש הפרוד. — שורה 5—10: לבי יכיל את הפרוד ואת אשו הגדולה בדרך נס, כאשר יכיל לב ר׳ אהרן חֲמֻדות ומדות טובות, אשר אין לגמור עליהן את ההלל והשבח, ואלו באנו לכתבם יכולים היינו למלאות בהם שבעה גליונות וכמעט אֹמַר: שבעה מתוחים (ר״ל רקיעים, עדה״כ ישעי׳ מ׳ כ״ב). —

היין ווהרו; ראה צר 171 בהערתי לשיר י״ב שורה 33—36. — וסְכָּת — ושוֹכָת, לשין נע״ל. ועי״ד ב ,ורעים ודורים״ אינם בני אדם ושתי המלות הן תארים ,לתורים וסיסים״, ואות וי״ו במלת רעים נוסף.

שורה 17—18: ושם בנן לר׳ אהרן מסכה: המשת ילדים כנגד חמשת בני עש, וכן אמר רי״ה על בני ר׳ אהרן גם בכרך א׳ שיר ע׳ שורה 59: חמשה חברו חברת בני עש, ראה שם בהערותי צר 174 וצר 295. והראשונים מנו לעיש ז׳ כוכבים, וכן אמר ר׳ יונה בשרש בנה: ועיש על בניה תנחם, משבעה ככבים הארבעה נקראו עיש והשלשה נקראו בני עיש, וראב״ע אמר (איוב ט׳ ט׳): עש, הם שבעה כוכבים, ורי״ה מונה מספרם המשה, ויש טעם בדבר ולא אוכל להאריך בו; ראה במה״ע Jüd. Zeitschrift שהו״ל גֵינר שנת 1865 צר 275.

שורה 19—20: למועד קריאים = קריאי מועד, במדבר ט״ז ב׳. וטעם הסוגר: נכונים ועתידים לכסא מלוכה.

שורה 21—22: רפידים קרובה לסיני (שמות י״ט ב׳) ויאמר: המה רצים להשיג מעלת אביהם אף ישיגוה בקרוב, כי הוא בא לסיני (כבר קבל את התורה והיא בידו) והמה באו עד רפידים ואך עוד מעט ויהיו גם הם בסיני.

שורה 23: ראה בשיר שלפ״ז שורה 11—14.

שורה 25—26: ועתה יצאו גרודים (מ״ב ה׳ ב׳) איש על דגליו (במדבר א׳ נ״ב, ב׳ ב׳) ולפניו חיליו, איש לפי מהללו (משלי כ״ז כ״א), כלומר: יעמדו הכן ואנכי אגיד לכל אחד מהם את מהללו! — לפי, בכ״י: ולפי.

שורה 27—28: אתה, רב ישועה, קרא לחכמה ודעה, שהם חיליך, והרע תרועה (יהושע ו׳ ה׳ ועוד) — וייראו נגידים וחכמי הלב יאחזמו רעד! — ויראו, לשון יראה, וראוי היה לְהִנָּקֵד וְיִרְאוּ, אבל לא אבה בו המשקל. ועי״ד ע וב יתכן לנקד וְיֵרְאוּ (וי״ו מהפך מעבר לעתיד).

שורה 29—30: הארי רך, כן ני״ל, ובכ״י: תאריך. — טעם הסוגר: תרחב ותארך (ערה״כ ישעי׳ נ״ז ד׳) לשון המעירים על גדלו.

מים לפניהם"). — בשורה 3—16 יתאר המשורר את הגן, אשר ר' אהרן ובניו מסבים בו, ואת היין אשר הם שותים שם, ובשורה 17—40 הוא מדבר בשבח ר' אהרן וחמשת בניו.

שורה 1—4: לדודי אשכל הכפר ממיטב הכפרים וכו' (ראה שה"ש א' י"ד; ד' י"ד) יש גן ערוך סביב לִבְרֵכַת מים, בעמק בְּרָכָה (דה"ב כ' כ"ו, ראה שם) על מעין חסדים (הם החסדים, אשר ר' אהרן עושה תמיד). — ערוגה ערוכה, לשון נע"ל (ראה הערתי צד 168 לשיר י"ב שורה 3—6), וכן ברֵכה — ברָכה.

שורה 5—10: ובגן בתוך רצפת אדנים, כלומר שורת אֲדָנִים, רפודים בחרוץ ופז רב (עדה"כ איוב מ"א כ"ב), יש רצפת אבנים — צנור מקלח מים (Springbrunnen) — ומבין האבנים מקלחים מים ממעמקי האדמה ועולים למעלה וממטירים השחק (שהם עולים עד גבהי שחקים ומשם נופלים על הארץ כמטר), והמים א"כ עולים ויורדים (בראשית כ"ח י"ב), והרי הוא כאלו מקנאים המים התחתונים למים העליונים ועולים גם המה ועפים ודאים למעלה אעפ"י שהם כבדים. — רצפת אבנים (שורה 5), לשון רצפת בהט ושש, אסתר א' ו', והכונה על קרקעיתו של ברכת המים אשר מתוכה עולה הצנור המקלח (ראה למעלה צד 223 שיר י"ב שורה 21: על רצפת שש שחקו מים); ברצפת אדנים, מלשון ורצפה עשוי לחצר סביב, יחזקאל מ' י"ז, שבארו מנחם ענין מצע, ורש"י פרשו שהוא לשון עֲלִיָּה, ובחרוז שלפנינו נראה שהכונה על רצפה כזאת עשויה אדנים אדנים, ויש בזה לשון נע"ל (רצפה לשתי הוראות שונות), וכן עדנים — אדנים.

שורה 11—16: ובגן גם סֻכַּת הדסים גם שׂוֹכַת עבותים עשויות לצל, בם תורים וסיסים (ירמי' ח' ז') יקננו וירננו ותחתם רעים ודודים מתעלסים באהבים, ויש בו גם כפרים ושושנים נותנים ריח, גם כל מגדים חדשים גם ישנים (שה"ש ז' י"ד), והנפש תדֻשן (משלי י"א כ"ה, י"ג ד') בכל המחמדים האלה ותמצא ענג גם בראותה את היין הנחמד בכוסות וכדים, אשר גם הכוכבים צדק ומאדים חרדים להם ותמהים ליפים. ונראה ששׂם המשורר כוכב צדק לסמל הזכות והצחות כשמו, ואת כוכב מאדים לסמל עין הָאֹדֶם (כי שופך דמים הוא), ויאמר כי צדק יחרד לצחות הכוסות והכדים ומאדים יחרד לאדמימות

לב.

כ״א ח״א ס׳ קנ״א (חסר); כ״ב ח״א ס״ ס״ט. — ממעל לו כתוב: ולה פי אלחבר אלמדכור (.ולו על החבר הנזכר״), ור״ל הנזכר על השיר שלפניו בכ״, הוא השיר .איה כבוד האל״ הנדפס אצלנו בכרך א׳ ס׳ ב׳. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215). — במאמרי ע״ד ר׳ אהרן אלעמאני ובניו (במה״ע .Zeitschrift f. hebr. Bibl לשנת 1902 צד 18 והלאה) הדפסתי את השיר כֻלו, ראה שם מה שהעירותי עליו ועל השיר .למיטב כפרים״ הבא אחריו (ראה גם הערתי למעלה צד 175 לשיר י״ג), ואין צ״ךְ להכפיל את הדברים פה, ואעיר רק, כי כתב רי״ה את שירו זה לא לר׳ אהרן כי אם לידידיו בארץ מרחקים, והוא מוריע להם, כי ר׳ אהרן אספו אל ביתו ויקבלהו בכבוד גרול, וזה מספיק להבנת השיר כֻלו. — שורה 1: ערה״כ תהלים ע״ב ג׳. — שורה 4: שם ט״ז ו׳. — שורה 7—8: בבית ארון, אשר לוחות הברית וספר התורה נתונים בו; מקום רןׄ, שהיה ר׳ אהרן מליין ומשורר; מקום שרון וכו׳, שהיה עושה חסר וצרקה (ראה הערתי כרך א׳ צד 115 לשיר מ״ט שורה 37—40). — שורה 9—10: כדברים האלה אמר משוררנו על ר׳ אהרן גם בכרך א׳ שיר ע׳ שורה 35: שאל חבר שאל דִּין שאל רב. — שורה 14: בהררי הבשמים, שה״ש ח׳ י״ד, והכונה על הררי ציון.

לג.

כ״א ח״א ס׳ קנ״ב (חסר); כ״ב ח״א ס׳ ע׳. — משקלו כמשקל שיר י׳ (צד 14). — שורה 17—18, 23—40 הדפסתי במה״ע .Zeitschrift f. hebr. Bibl לשנת 1902; ראה הערתי לשיר שלפ״ז. וכתוב ממעל לו בכ״: ולה פי אלמדכור ופי בניה והו יצף מקאמהם מעה פי דארה וזראקאת מא בין אידיהם (.ולו על — ר׳ אהרן החבר — הנזכר ועל בניו והוא מתאר עמדם עמו בביתו וצנורות

שורה 3—4: עדה"כ ישעי' י"ח ד'; מ"א ח' ל"ה (דה"ב ו' כ"ו).
שורה 5—6: שְׁאָר = שָׂרִיד. והכונה: הנך פליטת הטוב לזמן, ר"ל לתועלתו ולטובתו, למען יהי לו שארית (בראשית מ"ה ז'), ולחסר, לתועלתו ולטובתו, למען הקים יסודתו. וכבר עלה בדעתי לפרש: הנך לזמן שריד מן הטוב, למען יהי לו לטוב שארית, אבל הפרוש הראשון נ"ל יותר. וקרוב לו פרושו של ע: אתה פליטת הטוב לשום שארית לזמן, ואתה פליטה לחסד להקים יסודת הזמן, כי עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט ג'). וב כתב: „לדעתי שאר טוב כמו שאר רוח (מלאכי ב' ט"ו) = יתרון רוח (רד"ק), לשון חשיבות (שאר = יתר, מלשון יתר שאת ויתר עז, בראשית מ"ט ג')".
שורה 7—8: והנך פליט מאנשי השם ומפליט את השארית הנמצאה מלומדי התורה — אין עז אלא תורה — בעת הזאת שהיא עת צרה.
שורה 9—10: תהלים קי"ט מ"א; מעניקים, מלשון העניק תעניק לו (דברים ט"ו י"ד).
שורה 11—12: עדה"כ בראשית כ"א ח'; ישעי' ס"ו י"א.
שורה 13—14: ויקרא כ"ו ל"ג. — ביום, בכ"י: בים.
שורה 15—16: תצדק בדברך, ר"ל אין בפיך רמיה, בעוד אשר אחרים מחליקים לי לשון ומדברים אחת בפה ואחת בלב.
שורה 17—26: ומה הגמול אשר אוכל לשלם לך בעד חסדיך אשר תגמול עמי בכל שעה ובכל רגע, מה אוכל ואתן לך חלף טובותיך? רק את לבי אשר יעטף (תהלים ס"א ג') ואל אלוה יתחנן, ואת נפשי אשר תערג כאיל על אפיקים (שם מ"ב ב') ותתפלל אל האלהים, כי ישלים חקך (איוב כ"ג י"ד). יחוק פעליך הטובים בספר, יצפון לך רב הטוב הצפון ליראיו (תהלים ל"א כ') וימלא את מספר ימיך בטוב ובנעימים והיו מתוקים כטעם זכרך הטוב המתוק לכל פה. — וחלקים (שורה 18), ראה הערתי בכרך א' צד 230 (לשיר צ"ד שורה 71—72). — לְמַלְּאוֹת (שורה 25), קרי: לְמַלֹּאת.

שורה 81—84: אם טוב בעיניך לשבות שבי את לבות בני האדם — הנה לבי לפניך, שבה שביו (עדה״כ דברים כ״א י׳), ואף אם תנפני או תהדפני לא ארפך, וגם אז מחמד לבי אתה ומַאֲוַיִּ (תהלים ק״מ ט׳). ודבר המשורר על עצמו בלשון רבים כדרכו בכ״מ.

שורה 85—86: עדה״כ מ״א י״ח ד׳.

שורה 87—88: אם מנעו ממני הימים טובה, הנה בהראותם אותך לי שלמו את נִשְׁיָם (מ״ב ד׳ ז׳), אשר אני נֹשֶׁה בם.

שורה 89—90: הפיץ באור שכלך את ענני הכסל אשר מרומים ישכון ושם עָבִים סתר לו וְעָבְיָם (עב העבים = עב הענן, שמות י״ט ט׳) רכובו.— כסל, נ״א על הגליון, ובגוף הכ״י: וכסיל.

שורה 91—92: בך החל ובך סִיָּם, ר״ל נפל כלו בחלקך ואין לורים אחך. ומש״כ „המהלל חפץ להתהללי" הוא ע״ד שאמר במ״א (כרך א׳ שיר מ׳ שורה 50): ובו יתהללו כל מהללים; ראה הערתי צד 213 לשיר כ״ד שורה 33—34.

שורה 93—94: רחק, ר״ל לך הלאה בדרך השלמות, מעלה מעלה; ראה צד 287 שיר נ״ח שורה 47: רחק ונתן וכו׳. שור ארי וגדי הם המזלות הידועים.

שורה 95—96: אֹתְךָ, נ״א על הגליון, ובגוף הכ״י: אותם. — שַׁיָּם, לשון לך יובילו מלכים שי (תהלים ס״ח ל׳), ובא על משקל דַּי — דַּיָּם.

שורה 97—98: בכ״י: ולהררי מור שם יקראו, ועל הגליון נ״א: ולהררי מור עוד יקראו, ושני הנוסחאות לא יאבה בם המשקל.

לא.

כ״י״א ח״א ס״י קמ״ט (חסר); כ״י״ב ח״א ס״י נ״ח. — ממעל לו כתוב: וכתב אלי בעין אבואנה, וכן תרגמתי. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 215).

שורה 1—2: עדה״כ משלי ח׳ ל״ה ועוד. — ענקים, הכונה בו במקום הזה למין תכשיט, ולא למיוחד לצואר, שהרי אמר שיהיו הענקים על מצח ומן כציץ הזהב על מצח אהרן (שמות כ״ח ל״ח).

שורה 65—66: אחר אשר הזהירו לבלתי לכת אחרי טובות הזמן ולבלתי ירא את רעותיו, הוא מזהירו לבלתי ירא ממקנאיו החפצים שיהיה להם סְחִי (איכה ג׳ מ״ה) ועפר תחת כפות רגליהם. — יניאוך, כ״ה על הגליון בתור נ״א, ובגוף הכ״י: יביאוך.

שורה 67—68: ראה הערתי צד 158 לשיר ג׳ שורה 5—6. סוגר הבית הוא ע״ד שאמרו (סנהדרין נ״ב ע״א): שריפת נשמה וגוף קיים.

שורה 69—70: והיה כי יראו ‚עדיך (עדה״כ ישעי׳ מ״ד ט׳), שמך הטוב ושמע חכמתך אשר עד ים נגעו (עדה״כ ירמי׳ מ״ח ל״ב), או אז ישוב לעֲדים (ישעי׳ ס״ד ה׳) צבי עדים אשר לגאון שמוהו (עדה״כ יחזקאל ז׳ כ׳), כי התגאו בו עליך. — ‚עדים, ‚עִדים, עֶדְיָם, לשון נע״ל.

שורה 71—72: החרוז הזה קשה ההבנה הוא. ע פרשו לאמר: „מֵרִים לשון הפרשה, זמן המרים תרומתו לבני אדם (das Schick-sal)״, ויחסר בו הפעול (תרומה) כמו בדה״ב ל״ה ח׳. על דעת ב צ״ל: זמן מֵרִים (איוב ל״ט ט׳), והכַּנָה: „הזמן מרים את קרנך יותר מקרן ראם״, אבל כנראה כִּוֵן המשורר לחרוז פנימי ״רים. ואולי יש לפרש: מי שֶׁמֵּרִים (לבני האדם) את הזמן, ר״ל האל אשר בידו מקרי בני האדם, הוא מרים לך קרן, בך ועל ידך מתקו מָרִים וכואבים ימצאו בך צרי ומרפא לנגעי לבם — ובראות מקנאיך את כל אלה וסר מְרִים (נחמי׳ ט׳ י״ז). מֵרִים — מֵרִים — מְרָיָם, לשון נע״ל.

שורה 74: דלים, מלשון יזל מים מדליו (במדבר כ״ד ז׳).

שורה 75—78: יחזקאל כ׳ ו׳, ט״ו, והשׂכיל המשורר לרמוז במלת צבי לשתי הוראותיה: הנך היום צבי תפארה לכל הארצות, ואם הנך היום דומה דודי לצבי, הנה יבוא יום ותהיה כאריה (גדול הדור), והיה כזה יום מחר, יום תחזיק בידי תעודה וכו׳. — תעודה, נ״א על הגליון, ובגוף הכ״י: תבונה. — בָּרְיָם, לשון חכמים הוא, ראה ערוך השלם ערך בר ה׳ (ח״ב עמוד קס״ח), והנוסח הזה נמצא על גליון הכ״י בתור נ״א, אבל בגוף הכ״י כתוב: על צריו, ונ״ב: מן „חסוב על צירה׳ (משלי כ״ו י״ד), והוא נוסח משֻׁבש.

שורה 79—80: ראה הערתי צד 127 לשיר י״ב שורה 61—62.

נגע (לגאוה וגדל לבב וכדומה) וכהביאו עליך רעה וקול נהי, גם בזה תמצא איזה צד ראוי שֶׁתְּרוֹן עליו. כן נ״ל לפרש את הבית הזה ואין לי פרוש אחר זולתו, ועל אמתותו מעידים החרוזים הבאים. אבל ע פרש לאמר: פצעי הזמן עוברים כמוהו ויש מרפא, אף אם ימציאך אֵבֶל ונהי אל תתיאש, כי עוד יבוא יום ותשמח.

שורה 49—52: דע לך, כי תולדות הזמן הם כפתנים, אשר על כן אל תחרד מפניהם כי רפאי גלעד הלא יעשו צרי מן הפתנים (שורה 51—52. ראה הערתי צד 26 לשיר כ״ב שורה 19—22 וצד 188 לשיר י״ח שורה 19), אבל היה זהיר! הכה רפואתם וקח לך את המועיל בהם, וגור חָלְיָם, יְרָא וְהִשָּׁמֵר מפני החלי אשר יש בכחם להביא עליך. — והנה אמר המשורר גם בזה ״תולדותיהם״ (שורה 49) אחר שאמר ״בני ימים״ (שורה 45), ואין כַּוָּנתו על בני בנין של הזמן כי אם על בניו, וכבר העירותי ע״ז למעלה (צד 212 לשיר כ״ד שורה 11—14). ועי״ד ע נפלה טעות בזה, ותחת וגור צ״ל וְיִשָּׂא או וְסָר.

שורה 53—56: כַּוָּנתו כמו שאמר למעלה צד 219 שיר ח׳ שורה 11—12: אל יאמינך עת רקוד | אל יחרידך עת ספוד. — דָ פְּ יָ ם, לשון דֹּפִי (תהלים נ׳ כ׳); שִׁ פְּ יָ ם, לשון וילך שפי (במדבר כ״ג ג׳, לדעת ר׳ יונה, ראב״ע ואחרים).

שורה 57—58: בראשית ל״ג י״ד; ויקרא כ״ו כ״א. וטעם לאטך, שלא יתרעם ולא יתאונן, אבל ישא בנחת ויסבול ברממה.— אתם, בכ״י: א ו ת ם. — ב ע ז, כ״ה על הגליון בתור נ״א, ובגוף הכ״י: ב ר ב.

שורה 59—62: ע״ד שאמרו (ביצה ט״ו ע״ב): חציו לד׳ וחציו לכם, וכַוָּנת המשורר: אל תבלה את כל עתותיך בבקשת צרכיך ואל תפנה את כל לבך להם; תן להם את חצי ימותיך והחצי יהיה לך, כלו קדש לצרכי נפש החכמה אשר שם בך ד׳, ואם ככה אתה עושה ואת חחך תשים על לחיי ימותיך (עדה״כ יחזקאל כ״ט ד׳, ל״ח ד׳) לבל יטרידוך בעתותיך המקֻדשות לתורה ולתעודה, אתה מלוכה תעשה עתה (עדה״כ מ״א כ״א ז׳) ותלך הלוך וגדול. — ל צ ר כ ך, על הגליון: נ״א ל ח פ צ ך.

שורה 63—64: עדה״כ משלי כ״ז כ״ב.

שורה 23—24: ענני הכבוד והבאר, שנסתלקו אחר מיתת (משה) אהרן ומרים (ראה תענית ט' ע"א) חזרו בזכות ר' אהוב.

שורה 27—28: בהוד צְבָיִם, מלשון לצבי ולכבוד (ישעי' ד' ב'), ומוסב על דבריך: נגידים תדבר וע"כ אחריך כל אדם ימשוך (עדה"כ איוב כ"א ל"ג).

שורה 29—30: אבותיך קראוך „אהוב" והזמן קִיֵּם את מאמרם (עדה"כ אסתר ט' ל"ב), כי אהוב אתה כשמך.

שורה 31—32: כִּיּוּן (עמוס ה' כ"ו) כבר הזכיר ר' יונה בשרש כון שהוא הכוכב שבתאי (ובערבית: כיְוָאן) על דעת רב המפרשים, והוא אמר שזה הכל, ואעפ"כ הוא הנכון. תְּלָיִם, מלשון ת ל י, הוא הכוכב אשר דברתי על אדותיו בהערתי לכרך א' שיר ז' שורה 17—18, וראה מש"כ החי' לעוו בספר היובל לכבוד הרכבי חלק הלועזי צד 49; ונקדתי תְּלָיִם אעפ"י שמצאנו תֶּלְיְךָ (בראשית כ"ז ג') כי הנקוד הזה יתכן רק כשהיו"ד היא בשוא (ובמלת לֶחְיוֹ באה הלמ"ד בסגול מפני אות הגרון שלאחריה): מְרִי, מֶרְיְךָ, מְרָיִם; פְּרִי, פֶּרְיְךָ, פְּרָיִם. — בנוגע לרעיון הנכלל בחרוז שלפנינו ראה הערתי צד 166 לשיר י"א שורה 7—8.

שורה 34: יפה־פים, היותר יפים בכֻלם, וכתבתי כן עפ"י ירמי' מ"ו כ', ובכ"י: יפיפים.

שורה 35—38: לשון ארם ערב ועבר — אתה מושל בכלם, ולא היתה להם שלמות גמורה עד שקמת אתה להוסיף להן שלמות ברב חכמתך וברֹחב שכלך; ואולי כתב ר' אהוב ספר בחקירת הלשונות הנ"ל, אשר על כן אמר לו רי"ה רקמת וכו' וכנוי הוא לכתיבה (ראה הערתי צד 179 לשיר ט"ו שורה 63—68. — מערבך... שתים, לשון בשתי או בערב (ויקרא י"ג מ"ח ועוד). — ראה הערתי צד 216 לשיר כ"ד שורה 63—64.

שורה 39—40: נחום ב' ה'; שמות י"ד ו'; בראשית כ"ז ג'. בדבר נקוד תְּלָיִם ראה הערתי לשורה 31—32.

שורה 42: התעל, ר"ל עדה גאון וגבה (ירמי' נ"א ג'). — לב ש, בכ"י: לבוש. — מִשְׁיָם, לשון מֶשִׁי.

שורה 45—48: לעג לעבְרת בני ימים ולחרי אפם, כי כמו שאין בזמן טוב בהחלט כן אין בו רע גמור ואף בפצעיו תמצא מרפא לאיזו

שורה 9—12: ראה ירמי׳ מ״ח מ׳; ישעי׳ י״ט י״ב (ראה גם ל״י י״ז; ל״ג כ״ג). הכוָנה כי שמו ושמעו של המהֻלל יגיעו עד למרחוק וחכמי הלב אשר במדינה ומדינה כאין נגדו. — אפוא (שורה 12), קרי: אֵיפֹה.

שורה 13—14: סביב סביב, מכל עברים, ילקוט שביבים ורביבים, רשפי אש ואגלי טל, ואותם יחבר אחד אל אחד ויעשה מהם שבים (ישעי׳ ג׳ י״ח) והי׳ להם לְעֲדִי; וכנראה הכונה על מדברי פיהו, כי כה דברו כאש וכטל תִזל אמרתו, וחכמי לב (שורה 12) יתפארו ויתהללו בם. — סְבִיב סְבִיב, נסמך (עמוס ג׳ י״א) בשביל המשקל.

שורה 15—18: עֹלֶה, נקדתי כן יען כי המלה הזאת מוסבת על ר׳ אהוב שעלה כאור בֹקר והי׳ לאות כי תם ומן ענָים של בני הגולה וכי עוד מעט ויצא בעקבי הצאן (שה״ש א׳ ח׳, והכונה לישראל וכמו שדרשו רז״ל בשה״ש במקומו) צבי רצון (הגואל) והוא ישיב עדרי צאן קדשים אל נאות הרועה אותם (עדה״כ שה״ש שם, עמוס א׳ב׳), הוא הקב״ה (וכדברים האלה אמר משוררנו גם על ר״ש הנגיד, בכרך א׳ שיר צ״ז שורה 87 והלאה). ואולי יתכן לנקד: עֹלָה, כדי לְקַיֵּם את החרוז הפנימי, והמלה מוסבת למלת אות שנבראה זכר ונקבה, ופרוש הדברים: ר׳ אהוב הוא אות עֹלָה כאור וכו׳. — בעקבי, קו״ף בלי דגש כמ״ש בקצת נוסחאות בשה״ש שם, ונקדתי כן בשביל המשקל. — רַעְיָם, נראה שהוא מלשון ארמי: רַעְיָא (ועקרו רַעֲיָא); ואולי הוא מלשון כאהל רֹעִי (ישעי׳ ל״ח י״ב באתנח), ואז יש לנקדו רָעְיָם (על משקל חֳלִי, בהפסק חֹלִי, עם הכנוי חָלְיָם). ועי״ב רעים הוא מלשון תרגום (מ״א ה׳ ג׳), וטעם רעי = מרעה.

שורה 19—20: סלל, הוא הנוסח הנמצא על גליון הכ״י בתור נ״א, ובחרתי בו עפ״י ישעי׳ ס״ב י׳; ובפנים הכ״י הנוסח: סקל (ראה ישעי׳ שם). — דחים, לשון דחי, ור״ל את כל המקומות אשר הם נדחים שם רפד באבני שש, גם בארצות גלותם הוקל עֻלם והוטב מצבם; ומן הראוי לנקד דְּחָיָם מפני אות הגרון; ועל גליון הכ״י .נ״א רַחְיָם׳, ובלי״ס טעות היא.

שורה 21—22: עדה״כ ש״א ג׳ א׳; ישעי׳ ל״ה ו׳; תהלים ק״ד י״ב. — דְמְיָם, לשון אל דֳּמִי לכם (ישעי׳ ס״ב ו׳).

ובלב תמים אתם דורשים את טובתי עזרוני וחלו נא פני אל שימחה את חובי מעל הספרים אשר כתב. ואולי צ״ל: וְאֵל יְכַפֵּר וכו׳ ור״ל: אתם אומרים לפתות את לבבי שאעשה כזאת וכזאת ומבטיחים אתם אותי, כי יכפר לי האל כל חטא שאחטא לפניו בגלוי ובסתר — אם האמת אתכם וכדבריכם כן הוא ואם תוכלו לרצות פני האל שימחול את חטאי, חלו נא פניו שימחול את אשר חטאתי לפניו עד עתה; אבל בכ״י כתוב: יכופר, מלא וי״ו (יְכֻפַּר).

ל.

כ״א ח״א ס״ קמ״ז (חסר); כ״ב ח״א ס״ מ״ד (רק חרוז א׳) וח״ג דף קצ״ט ע״ב. — וממעל לו כתוב בכ״ב (ח״א): „ולה אלי ר׳ חביב אלמהדוי ז״ל״. — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216).

שורה 1—2: דברים ל׳ י״ג; תהלים ס״ה ח׳; צ״ג ג׳, והכונה פה על ים החכמות. התשובה על שאלת המשורר בבית הזה ובבתים הבאים לא נאמרה בפרוש והקורא יבין אותה מרעתו: ר׳ אהוב.

שורה 3—4: איוב ט׳ ח׳; שפטים ה׳ כ״א. ישוט, מלשון ולא שטין ע״פ המים (ביצה פ״ה משנה ב׳; ראה יחזקאל כ״ז ח׳, כ״ו); אִיִּם, מלשון דמו ישבי אִי (ישעי׳ כ״ג ב׳) וכונת המשורר לאמר, כי נכנס (ר׳ אהוב) בשלום ויצא בשלום.

שורה 5—8: הוא ישוט (ש״ב כ״ד ח׳) ויצער על ערוגות הַבִּין בֵּין אשכלות כֹּפֶר (שה״ש א׳ י״ד) ופרי מגדים (מתהלך הנה והנה בגן החכמה ופרדס המזמה ומתענג על פרי מחשבות גדולים חקרי לב), וצפרים שם יקננו בין כפתוריה ופרחיה (שמות כ״ה ל״א ועוד) ומבין אִבִּים (שה״ש ו׳ י״א) ועפאים יתנו קול יחדו ירננו (המתהלך בגן החכמה ימצא בו נֹעַם ועֹנֶג). — ויצעד, על גליון הכ״י: נ״א ויתור. — עֳפָיִם, יחיד על משקל חֲלִי, ובעברית לא נמצא ממנו רק לשון רבים (תהלים ק״ד י״ב): עֳפָאיִם, על משקל צְבָאִים, פְּתָאִים, והיחיד בא בארמית (דניאל ד׳ ט׳): עָפְיֵהּ. הכנוי במלות אִבִּם וְעָפְיָם מוסב על פרח וכפתור.

שורה 39—40: אולי בשמיו של ידידי (זכרו) יזלו (עדה״כ שה״ש ד׳ ט״ז) עלי אני האיש אשר תמיד בפיו: „תן ריחך בשמיי״. והדברים האלה יתכנו — כמו שהערותי — אם נאמר שהם לרמב״ע והוא רמז לריה״ה, אשר שירו „תן ריחך בשמיי תמיד בפיו. ואם מחבר השיר שלפנינו הוא ריה״ה על כרחנו אנו צריכים לאמר, שרמז בעצמו בשירו לר׳ יהודה בן עזרא על שיר שחברו בשבח רמב״ע. ופרוש זה רחוק ואינו מתישב על הלב. ועיד ע נביא מתנבא פעמים בסגנון אחר, וריה״ה משתמש פה באותו מבטא בבקשה: הואל נא לשוב ולכתוב אלי והיו מכתביך לי צרי לצערי על פרודנו.

כט.

כ״יא ח״א ס״י קמ״ב. נדפס בספרי ע״ד המשקל בשירי ריה״ה צד 48 בתור דוגמא למשקלו, אשר לא נודע שמו ואולי הוא מין ממיני המשקל הנקרא בלשון ערב بسيط. — ממעל לו כתוב בכ״י: וממא נסב אליה פי אוראק ואטׂנה לגירה (,ומהמיוחס לו בספרים ואחשוב שהוא לזולתו״).

שורה 1—2: ש״ב ט״ז י׳ ועוד; ובכ״י כתוב: מי לי, אבל ברשימת הכ״י הגירסא נכונה כמ״ש לפנינו. — שקרים, הם הבלי העוה״ז, אשר לב בני הנעורים נפתה אחריהם.

שורה 3: עטרה, בכ״י: עשרה, והתקון תקונו של ע (המליץ לשנת 1896 גליון מ״ב) עדה״כ משלי ט״ז ל״א.

שורה 7—8: לְפַתְּתֵנִי — פַּתְּתוּ, כן הגהתי וכן נקרתי מדעתי, וב הסכים על ידי והוסיף לבאר את הדבר לאמר: „לשון פִּעל זה משרש פתת נבנה על יסוד בנין הפעיל שנמצא במשלי כ״ד כ״ח, ולדעת ריה״ה וַהֲפִתִּיתָ = והפתית, כמו שפרשו חז״ג, וענינו כענין פִּתָּה, ובעבור המשקל בנה בנין פִּעל במקום הפעיל וא״כ לְפַתְּתֵנִי = לְפַתּוֹתֵנִי, וּפַתְּתוּ = פִּתּוּי; ובכ״י כתוב: לפתותיני.

שורה 9—12: אבל בכל זאת תאמרו לפתותני, אשר על כן אל יְכֻפּר לכם כל עון בין נגלה ובין נסתר. לא כן! אבל אם האמת אתכם

החרוז הזה לא נוכל לפרשו ולהבינו רק באמרנו, כי היה רי״ה מחבר שירנו.

שורה 27—30: ולמען אשכח את יגון לבי, אשר הסבה לי פרידת ידידי, תנו נא שכר לי האבד (עדה״כ משלי ל״א ו׳), נודו (איוב ב׳ י״א) לבת עיני הבוכיה ונחמו אותה בכוס של תנחומין, כוס מלאה בת כרם (יין), אולי יעלה בידי לתפוש ברשתה (ברשת בת כרם) את יגוני ואולי אגבר ואנקם באיש חרמי (מ״א כ׳ מ״ב), הוא היגון אשר ירכא לארץ חִיָּתִי. — ברשתה (שורה 29), כ״א: ברשתם, ומוסב על השכר והיין, וכן הדפסתי במה״ע החרשי הנ״ל, אולם כעת בחרתי בנוסח כ״ב, שהוא גם בכ״ג, ובכגון זה אין דבריו של כ״י אחד במקום שנים. — ואנקם (שורה 30), בכ״ג: ואתנקם.

שורה 31—32: והיין שאמרתי יין אהבת דודי הוא, אהבת כרוב ממשח (יחזקאל כ״ח י״ד), אשר ע״י נדודו מסך את דמי בבכי, ר״ל ברמעותי (תהלים ק״ב י׳); ראה הערתי צד 213 לשיר כ״ד שורה 37—38. — אהבת, כ״ג: אהבה.

שורה 33—36: כי אמנם דמוע תדמע עיני מיום עזבני ידידי, ועתה גם עתה יתקדרו שמי (עדה״כ מ״א י״ח מ״ה) בְּצַוּתִי את שלוחי — ההולך ונושא אתו את מרי שיחי (איוב כ״ג ב׳) ואת ברכת שלומי — לאמר: נהג ולך (מ״ב ד׳ כ״ד) פן יעצרכה גשמי (עדה״כ מ״א י״ח מ״ד, ופה הכונה על הדמעות) מהלוך. — יעצרכה (שורה 36), כ״ה לנכון בכ״ג, ובכ״א וכ״ב: יעצרך. — מהלוך (שם), בכ״ג: להלוך.

שורה 37—38: ורק זאת נחמתי בעניי, כי עוד עמי זכר כרובי, אשר העלה עמו את לבי בנסעו ממני (ראה הערתי צד 166 לשיר י״א שורה 3) ויעזב רק את היקוד (ע״ד שאמר למעלה צד 222, שיר י״א שורה 9—10: הה יעזב אידו בלבות בערו תמהו). כן נראה בעיני לפרש את החרוז הזה עפ״י נוסח כ״ג: העלה עמו, והנוסח הזה לא היה עוד לפני בהדפיסי את השיר במה״ע החדשי, כי השתמשתי רק בכ״א וכ״ב, אשר בם כתוב: הֶעֱלָה עִמִּי, וע״כ אמרתי שם (הערה 14) שנעלמה ממני כונת המשורר. — כרוב לב, בכ״א: כרובי. — עזבו, בכ״ג: עצבו.

1 והלאה ומה שכתבתי שם (צד 167) בהערתי, והשוֵה גם דברי רמב״ע שרמזתי עליהם בהערתי שלפני זו. — יחכם (שורה 9), בכ״יב: יחכים. — לא (שורה 11), בכ״יג: לו.

שורה 13—16: ברב יהודה ידידי אני נשבע, שלא אעזב עד תֻּמי, ר״ל עד מותי, את תֻּמי, ר״ל את הדבר אשר גמרתי בדעתי ובתֹם לבבי, והוא: לבל אבטח לעד בילדי יום, אשר בה בעת שנעמו לי גרמו את גרמי (במדבר כ״ד ח׳, בראשית מ״ט י״ד). ועד״ז אמר רמב״ע בשירו הנ״ל חרוז 18: בימי חברה | חצי עברה | הֶבר וסגור | לבי רמה; ראה שם הערתי. — לעד (שורה 15), בכ״יג: תמי. — בילדי (שם), בכ״יב: לילדי.

שורה 17—18: ואף אם גמרתי אמֹר לבלתי שׂוּם לבי לתענוגות תבל, בידעי כי אחרית שמחה תוגה, הנה יש דבר אשר אסעדה בו את לבי, ויש עת אשר אשמחה שמחה בלי מצרים: בראותי מכתב ידידי, אשר חקוק הוא על לבי כחותם (שה״ש ח׳ ו׳). — בשור, בכ׳ כה״י כתוב: בשיר, אולם „שיר מכתבי״ לא ידעתי מה הוא, ולפרשו = בשיר כתוב נראה בעיני רחוק. וכבר העירותי במה״ע Monats-schrift במקום הנ״ל (צד 155 הערה 1) על דברי רמב״ע בריואן כ״י ס״י סיד („בין ההדסים״ חרוז ט׳): נועם בשיר מכתב ידיהם מנעים | ריח כפרינו ותפוחנו, ולדעתי גם פה צ״ל: בשור מכתב. — כחותמי, בכ״יב: בחותמי.

שורה 19—20: אם אמנם יש קסם מחיה לבבות — הכתב, כתבו של ידידי, היה קסמי אני אשר החיה את לבי. — הקסמים, כ״יב: כקסמים. — יחיון, שם: החיו, ובכ״יג: החיה.

שורה 21: עדה״כ בראשית מ״ב י״ט, ל״ג.

שורה 23—24: במכתב הזה מצאו אזני נועם ונרצעו לאדוניו, אשר על כן אהיה לו עבד כל ימי עולמי (כל ימי חיי), והדברים נאמרים עדה״כ שמות כ״א ו׳. — ונרצעו, על גליון כ״יא: נ״א ונרצעתי.

שורה 25—26: זכר יהודה ידידי יחריד את לבבי, אשר על כן אבקש מכם אהֹבַי: אל נא תקראו עוד בשמי (ע״ד שאמרה נעמי, רות א׳ כ׳), כי שמע שמי, הוא יהודה, יזכירני גם את יהודה ידידי, והוא הדבר אשר דברתי בהערתי הראשונה לשיר שלפנינו, כי

לכבוד רי״ה והיא תשובתו על השיר „חן ריחך בשמי״ (כרך א׳ ס׳ פ״ו). ואח״ז הדפסתי את השיר כֻלו במה״ע Monatsschrift f. G. u. W. d. J. לשנת 1902 צד 154 והלאה ובהמשך דברי שאלתי את פי החכמים להגיד לי, אם השיר הוא לרי״ה או לרמב״ע, כי יש פנים לכאן ולכאן, ואין מגיד. ומה שהעיר הספק בלבי הוא, כי שורה 39—40 נבין אותן על נקלה ובלי דוחק רק אם נאמר, שכתב אותן רמב״ע ורמז בהן על השיר „חן ריחך בשמי״ הנ״ל. גם שורה 19—20 נשביח את טעמן באמרנו שהן תשובה על מה שאמר רי״ה בשירו הנ״ל שורה 16—17: אם יחשךְ נומי | מחזות באלופי || קסם ואוב נסה | בעדו ולך שפי. אולם מצד אחר יש ידים מוכיחות, אשר שירנו רי״ה חברו; ראשונה: כי כן נמסר בנ׳ כה״י, ושנית: יען שורה 25—26 אין להבינן רק אם נאמר שהן דברי רי״ה, והרחבתי הדבור בענין זה במה״ע Monatsschrift שם, וראה בהערותי הבאות לפנינו.

שורה 1—2: ש כ מ י, חלקי (בראשית מ״ח כ״ב) — ש כ מ י (עדה״כ ישעי׳ ט׳ ג׳, י׳ כ״ז), לשון נע״ל.

שורה 3—4: עדה״כ ש״א ט״ו ל״ג, והדברים מוזרים בפי רי״ה.

שורה 5—8: ועל מי חמסי בבוא התלאה ועל מי תלונותי, את מי אריב ריבי. האגיש עצמותי (עדה״כ ישעי׳ מ״א כ״א, ורב הספרים גורסים שם עֻצְמוֹת והוא בחרוזנו נגד המשקל) לזמן הרע הזה עצום העין (ישעיה ל״ג ט״ו), אשר גדל יגוניו ועצמתם (שם מ״ז ט׳) עָצמה עצמי (ירמי׳ נ׳ י״ז; יחזקאל ל״ז ז׳). — הרעיון הזה מצאנוהו לרי״ה בכרך א׳ שיר ל״ז שורה 31 והלאה: למי יגיד אנוש נגע לבבו | וזמן חרש ולא ישמע לקולו וכו׳. ראה גם בכרך שלפנינו צד 243 שיר כ״ד שורה 3 והלאה והערתי שם. אבל מצאנוהו ג״כ לרמב״ע בפנים שונים, ראה למשל דבריו בשירו „לזמן בֹּגְדי (הגרן, חלק ז׳ צד 64) שורה 1—8, והם הם הדברים הנאמרים בחרוזים שלפנינו והלאה שורה 11—12 ושורה 15—16.

שורה 9—12: לו היה הזמן חכם ויודע, אשר אני מבין ומכיר את תהפוכותיו ואינני נפתה אחר טובותיו, אשר על כן ביום טוב אני מפחד תמיד ממחרתו, כי אז לא בא להברותי (ש״ב ג׳ ל״ה) מעט נֹפת להיטיב לי כמו רגע, למען הפוך לי אח״כ את לחמי ללענה ורוש — כי אותי לא יוכל לרמות. ראה למעלה צד 222 שיר י״ב שורה

רע? ועי״כ היתה זאת לך כי תחילי למקרה הזמן תחת אשר היה לך לבטוח בד׳ לבדו. — שכנת, דוקס: שוכנת. — האור, כ״י ג: מוסר.

שורה 9—10: „יום נדורך (הוא יום המיתה) הולך וקרב, ולמה את נוטה מדרך האמת אל הימין ואל השמאל? תאמיני, ע״ד כי תאמיני (ישעי׳ ל׳ כ״א)״, כן באר שד״ל ודבריו נכונים. ובכ״י ב (דוקס) וכ״י ג: מה תימיני, והוא נגד המשקל. — קרב, דוקס: תרב (טה״ד), בכ״י ג: קרוב.

שורה 11—12: „הלא הימים (מאורעות העולם) אינם נאמנים עמך ואם תבגדי בהם (ותעזבי אהבתם ותמאסי טובותם) קודם שיבגדו בך, אז תשכילי ותצליחי. ולמעלה אמר ותמאסי מוסר ולא תשכילי, להוראת שכל וחכמה, וכאן אמר תשכילי להוראת ההצלחה, כן נ״ל״ (שד״ל). ואולי יש לְקַיֵּם בשורה 6 את הנוסח תכילי, שהוא נמצא בכל שלשת כה״י, ותהי׳ הכונה: ותמאסי מוסר ותלאה הכיל את כל דבריו, ומלת תשכילי בחרוז שלפנינו ענינה כמשמעה: תהי לך זאת לחכמה.

שורה 13—14: „עזבי מה שלא תקחי אתך במותך, אך תצטרכי להניחו ליורשיך, כלומר אל תרדפי אחר הממון״ (שד״ל). ראה הערתי צד 206 לשיר כ״ב שורה 89—90.

כח.

כ״י א ח״א ס׳ קל״ו; כ״י ב ח״א ס׳ י׳ (רק החרוז הראשון) וח״ג דף ט״ו; כ״י שוח״ה הנזכר בהערתי הראשונה לשיר כ״ד, דף נ״ט ע״א. — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216). — והנה בכ״י א כתוב ממעל לו „וכתב לאבי יהודה בן עזרא גואב כתאב״ ובכ״י ב ח״א: „וכתב אלי אבו אלחסן בן עזרא גואבה עלי כתאב ורד מנה״, ר״ל שכתב ריה״ל את השיר הזה בתור תשובה לר׳ יהודה בן עזרא על שיר שקבל ממנו, וכן הוא מיוחס לריה״ל גם בכ״י ג, ואני כבר שערתי בהערותי לכרך א׳ צד 201, אשר השיר שלפנינו אולי רמב״ע חברו

217). שורה 13—14 הביאם ר׳ תנחום הירושלמי בפירושו לס׳ קהלת, כמו שהעיר כבר דוקס.

שורה 2: תְּחִילִי, העיר רייכערזאָהן בעטרות לריבון צד 44, כי המלה הזאת „איננה מן לבי יחיל בקרבי (תהלים נ״ה ה׳) וכיו״ב, כי אז היה נקשר עם מ״ם ובחבור השם פנים, כמו חילו מפניו (שם צ״ו ט׳), מפניו יחילו עמים (יואל ב׳ א׳) וכיו״ב, אלא הוא מענין תקוה ותוחלת וכו׳״. ועי״ז כתב הרכבי: „אולם לי נראה כי הוראת המלה מענין פחד ורעדה, כי ציור הזמן ומקריו אצל המשוררים הם עפ״י רובא דרובא לרעה ולא לטובה. והערתו כי בהוראה זאת הפעל נקשר עם מפני אינה צודקת מכל וכל, כי מלבד שבכמו זה נתנה רשות למשוררים, הנה נמצא גם בכה״ק כמה פעמים בלי מפני, כמו הכיתה אותם ולא חלו (ירמי׳ ה׳ ג׳), חול תחול סין (יחזקאל ל׳ ט״ז). חולי ונוחי (מיכה ד׳ י׳) וכדומה״. והנה הראיות שהביא הרכבי לדבריו אינן נכונות, זולתי האחת מיחזקאל ל׳ ט״ז, אבל בענין הזה אין אנו צריכין לראיות, כי גם רייכערזאָהן ידע, אשר יש שמשתמשים בכה״ק בשרש חול (חיל) להוראת פחד ורעדה גם בלא שום קשור, אבל רק כשלא נזכר הדבר אשר רֹעֲדים מפניו, לא כן כשהמשורר מזכיר את „מקרה הזמן״, כי אז בוראי היה לו לאמר: מפני מקרה הזמן (או רק: ממקרה הזמן, ראה תהלים נ״ה ד׳—ה׳: מקול אויב . . . לבי יחיל, ויחל מאד מהמורים, ש״א ל״א ג׳ וכיו״ב). ואם לא צדקו השגותיו של הרכבי הנה פרושו אמת, ומלת תחילי שלפנינו הוראתה פחד ורעדה, ולא אמר המשורר מפני מטעם שכתב הרכבי „שבכמו זה נתנה רשות למשוררים״, או שהכַּוָנה: למה זה תחילי בראותך את מקרה הזמן (ולא מפני מקרה הזמן).

שורה 3—4: ראה צד 93 שיר י״ב שורה 9—10, צד 109 שיר י״ח שורה 9—10, והערתי צד 204 לשיר כ״ב שורה 73 - 76, והרעיון מצאנוהו למשוררנו גם במ״א; וע״ד ב טעם תגילי = תרעדי, כמו שפרשו וכמריו עליו יגילו (הושע י׳ ה׳) שלא מלשון גיל.

שורה 6: תשכילי, בכי״א: תכילי, וכ״ה בכי״ב (דוקס) ובכי״ג, והתקון תקונו של שר״ל, וראה הערתי לשורה 11—12.

שורה 7—8: באין מוסר ובאפס שכל (שורה 6) תשכני חשך ולא אור, ואם אין דעה הבדלה מנין ואיך תוכלי להבחין בין טוב ובין

שורה 35—36; בכרך שלפנינו צר 263 שיר ל״ז שורה 15—16. — יחבר, בכ״ב: יחובר.

כה.

כ״א ח״א ס׳ קכ״ה; כ״ב ח״ב ס׳ רנ״ב. נדפס בגנזי אקספרד צר 27; הרכבי ח״ב צר 74 ס׳ ד׳. — משקלו כמשקל השיר צר 194 ס׳ ג׳.— וכתוב ממעל לו: „ולה ממא רסם עלי כסן״ וכן תרגמתי; והרכבי כתב: „ואולי הפתגם הזה הוא כפתיחה לשיר מספד על פטירת איש נכבד ממכירי ריה״ל״. — שורה 4 היא עדה״כ קהלת ב׳ י׳, ט׳ ט׳. על תבל. כ״ה על הגליון בכ״א וכ״ב, ובפנים בב׳ כה״י: מתבל, ובגנזי אקספרד (וכן הרכבי) בתבל.

כו.

כ״א ח״א ס׳ ק״ל, וכתוב עליו: וממא ינסב אליה („וממה שמיחסים לו״). — משקלו כמשקל שיר א׳ (צר 215). — שעור חרוז א׳ הוא: רסיסי לילה (שה״ש ה׳ ב׳) ירוו גן הבשמים וכו׳. בעליו, הראשון הוא לשון בעל וארון, והשני לשון עלה (בראשית ג׳ ז׳) והבי״ת בו שמושית.

כז.

כ״א ח״א ס׳ קל״א; כ״ב ח״א ס׳ רמ״ג; כ״י שות״ה הג״ל (בהערתי הראשונה לשיר כ״ד) דף נ״ד ע״א (= כ״ג), ושם כתוב ממעל לו: „מועתק מלשון ערבי להר׳ יהורה הלוי ז״ל״! נדפס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 617 (ע״י דוקס, עפ״י כ״ב); דיואן שד״ל דף י״ב ע״א ס׳ כ״ח (פיל״ב צר 21); הרכבי ח״ב צר 142 ס׳ ה׳. — וכתוב ממעל לו בכ״א: וקאל מתוהדא, ובכ״ב: וקאל פי אלזהד איצא (לפניו נמצא השיר יונה תקנן על אמיריה הנדפס אצלנו כרך א׳ ס׳ ק״י). — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צר

גללו הספר על מה שנכתב בו אחרי חתימתו גם הם מלאו בשם מרקחת, ואחר כן הוא הולך ופורט את מעשה הבשם אשר בספר.

שורה 63—64: נושא המאמר הם גלילי הפז (הידים) בחרוז שלפ״ז, וטעם במכתבך = בכתבך, ר״ל צורת האותיות. ראה הערתי כרך א׳ צד 68 לשיר כ״ה שורה 31—32; הלאה צד 253 שורה 35—36. — הֶלְאוֹ, ע״ד ב אולי צ״ל הָלְאוֹ, והנושא ידי עבר. — שפתי, בכ״יג: ספרי.

שורה 65—70: הידים לא תפשו קנה לעט, בכתבם את השירה ההיא, כי אם קנה בֹשֶׂם וכו׳ (שה״ש ד׳ י״ד; ירמי׳ ו׳ כ׳), והגיר הלבן והטורים השחורים דומים הם לעיני צבית חן, אשר כחלו אותן בפוך, אשר שחור מראהו תכלית השחרות. והמשורר מוסיף תת משלו ויאמר: הידים לקחו מגלה זכה וצחה כפני האדם בזמן הנערות וריו שחור דומה לפני האדם בזמן השחרות, ושם את זמן הנערות סמל הלובן והצחות וזמן השחרות סמל מראה השחור.

שורה 71—74: לקחו (הידים הכותבות) את אבניו — אבני המכתב (שורה 63), ר״ל אותיותיו המזהירות והנוצצות כאבני חן — מעל ידי משה (וע״ד שדרשו רז״ל בשהש״ר ה׳ י״ד: ידיו גלילי זהב, אלו לוחות הברית . . . של סנפרינון היו), או נאצלו מאבני החשן אשר על לב אהרן; אמנם בנוגע לתכן השיר הלא כה דבריו כאש, ויש במכתב הזה אות ומופת כמו בסנה (שמות ג׳ ב׳), כי בערה בו אש (במדבר י״א ג׳) והוא איננו אֻכָּל. ודברים דומים לאלה אמר משוררנו בכרך א׳ שיר צ״ד שורה 61—64. והמשורר השתמש כאן במלת אגרותיך בלשון זכר.

שורה 75—76: אגרותיך החיו בקרבי את רוח השירה ועל ידם לבשו שירי עדנים (ש״ב א׳ כ״ד) אחר אשר כבר התנצלו את עדיָם (שמות ל״ג ו׳). — שירי, בכ״יג: שיריו.

שורה 77—78: שעור הדברים: ישאו את שלומי הררי עד אשר שחחו (תהלים ע״ב ג׳; חבקוק ג׳ ו׳) ויסתבלו, ר״ל יתדלדלו וילכו שחוח (קהלת י״ב ה׳). — בכ״יג הנוסח: ישאו אל שלומי . . . והסתבלו.

שורה 79—80: הרעיון שבחרוז הזה נמצא דוגמתו בכרך א׳ שיר ה׳ שורה 25—26 ושיר ע״ח שורה 45—46, ועיי״ש גם שיר ק״א

הנוסח: ו כ ב ר ק (הסר ויו, ואז קרא המעתיק וְכִבְרַק) ובכ״ג: ו ב ב ר ק.

שורה 53—54: ואתה הסר נא איפה ל א ט ל א ט את המסוה אשר על פניך, כי בהסירך אותו פ ת א ו ם כֻּ ל ו יראו כי קרן עור פניך ויתהוללו וייראו מברק אורך וזהרך. הדברים אמורים עדה״כ שמות ל״ר כ״ט והלאה, והכונה שישפיע על שומעי לקחו כפי כחם ולא כפי כחו, וזה יהיה להם לתועלת, כי אז יבינו לשכל מליו ויתחכמו, וכמו שמבאר והולך.

שורה 55—56: ואם אתה עושה כן יהיה לדורך פי שנים מחכמתך וילמדו יותר מאשר יקוו, כי ירדו לסוף דעת דבריך ויבינו אותם על בריָן, משא״כ אם תדבר עליהם רמות ונשגבות, כי אז יהיו להם דבריך כספר החתום. מליצת המשורר היא עדה״כ איוב כ״ט כ״ג. ונוסח כ״ג: ממטר חכמה ו מ ל ק ו ש ך אשר וכו׳, והוא נגד משקל השיר.

שורה 57—58: אולם לי אני ידידך תוכל לגלות מעט מחכמתך העמוקה, מהפנינים אשר חִברו ממחשבות לבך, אולי אבוא עד תכליתם ויאצלו עלי מעט מרוחך (עדה״כ במדבר י״א י״ז, כ״ה). למלת ח ב ר ו העיר ב׳ שהיא כמו نظم בל״ע, כלומר נחרזו; ראה מה שהעירותי על מליצת „מְחַבר ומפרר״ בכרך א׳ הערות צד 116 (לשיר מ״ט שורה 47—48).

שורה 59—60: אחר שרבר בשבח רי״צ הוא מרבה להלל את השיר, אשר שלח לו ידידו זה, ויאמר: את רוחי אתן פדות וכֹפר בער הטורים, אשר הלכו רכיל (ויקרא י״ט ט״ז) ויגלו סוד ויעידו על מחברם מי הוא, כי הם רכלו (שה״ש ג׳ ו׳) בערוגות בְּשָׂמָךְ, וכל רואה אותם יכיר מיד וידע מי אביהם. — רכילים — רכלו, לשון נע״ל.

שורה 61—62: החרוז הזה חסר בכ״ב, וכמו שהוא לפנינו לא אוכל לפרשו. אכן נראה בעיני שצ״ל בסוגר: עת מר־דרור על ספרך גללו, ופרוש הדברים: נפשי כֹּפר הידים (גלילי זהב, שה״ש ה׳ י״ד) אשר כתבו (גללו, יען כנה אותם גלילים) טורים שחורים (מר־דרור) על ספרך. ראה הערתי בכרך א׳ צד 228 לשיר צ״ד שורה 45—56. ועיד ב׳ מר דרור הוא כנוי לתכן הספר, מה שנכתב בו, והידים כאשר

234 לשיר צ״ו שורה 1. — יכלאו — יכלו, לשון נע״ל, ונוסח כ״יג: ולא יכלו עדי יתבוססו וכו׳.

שורה 39—40: כשאני מזכיר ידידות ידידי אשר רחק ממני נכספה וגם כלתה נפשי לו ויתדות לבי יסעו (עדה״כ ישעי׳ ל״ג כ׳) ויטו אהל על כנפי נדוד, כי נחפז לבי לצאת אחריו. הרעיון הוא כעין הרעיון בשורה 35—36, ראה הערתי שם.

שורה 41—42: ידעתיהו — ידעתיהו. הראשון כענין כי ידעתיו (בראשית י״ח י״ט), והוא לשון חבה כפרוש רש״י, והשני ידיעה כמשמעה. ומש״כ ולא גמלו, ר״ל שהוא מוסיף עוד לינק משד החכמה והדעת, ונוסח כ״יג: ולו גמלו, ותהי׳ הכָונה: גמלו אותו; ראה כרך א׳ שיר ל״ז שורה 37—38.

שורה 43—44: כל משֵׁל מָשָׁל ממנו ילמד למשול (יחזקאל ט״ז מ״ד), וכל משֵׁל ארץ בעצתו ישאל וכדבריו יעשה, והשתמש המשורר בשרש משל לשתי הוראותיו, אף הוסיף לברוא מלה חדשה, מַמְשְׁלוֹתָיו = מְשָׁלָיו. אבל ב מפרש להפך ואומר, „כי בדלת החרוז ידבר המשורר על המושלים וממשלותיו היא המלה הירועה (תהלים קל״ו ט׳), ובסוגר הוא מדבר על מושלי משל ומליצה, וראיה לזה מלת ובדברותיו כמו דבריו, כלומר דברי משל שלו״.

שורה 45—46: הוא מהיר לשמוע, וברכבו על כרובי רעיון ממחשבה למחשבה ומדבר חכמה לדבר חכמה, אף הברקים הקלים והזריזים ילאו מהשיג אותו במרוצתו. והדבר הזה אמרו ריה״ במקום אחר בשנוי לשון, ראה כרך א׳ שיר י״ז שורה 23—24 והערותי שם צד 49 והלאה וצד 89 (לשיר ל״ח שורה 49—50).

שורה 47—48: ראה הערתי לשורה 33—34.

שורה 49—50: לא אפארך כי אם בשם אבותיך הגדולים, אנשי יחש ומשרה, אשר נחלו תהלה מאבותיהם וינחילוך אותה; ראה הערתי בכרך א׳ צד 159 לשיר ס״ז שורה 14.

שורה 51—52: המשורר מדמה את רי״צ ידידו לחרב שנונה במלחמת החכמה, ויאמר: חכמי ספרד אוו צאתך מתערך (יחזקאל כ״א ח׳—י׳), ר״ל התאוו תאוה לבוא אתך במשא ומתן בעניני החכמה, אבל בראותם את ברק להטך (בראשית ג׳ כ״ד) נבהלו ולא נשאר רוח בקרבם. — וכברק, מקור משרש ברק, וכן נראה בעיני, אבל בכ״ב

שורה 23—24 כפשוטו, אבל אפשר שכִּוֵּן המשורר למש״כ בדניאל ח׳ י׳: וַתַּפֵּל ארצה מן הצבא ומן הכוכבים, ואם הכוכבים אינם בטוחים במקום אשר הם שם ויש שהם נופלים ארצה, מה תקוה לבן אדם ומה כחו כי ייחל להיות עומד וְקַיָּם.

שורה 27—30: ואחר אשר דבר המשורר על בני הימים ויאמר, כי אין לשנות את משפט הזמן ומעשהו וכי אין דבר קַיָּם תחת השמש, ישים את פניו לקונן על ימי החברה אשר עברו גם הם ועל הידידים שנפרדו מעליו באשמת הזמן הרע. והנה הוא מכנה את ידידיו בשמות של חִבָּה „כתמי חלי אהבה״ „ואבני קדשים״ וממליץ עליהם בלשה״כ (איכה ד׳ א׳) ויאמר: כתמי חלי האהבה, ידידי החשובים אצלי ככתם וחלי, השתפכו, נפרדו מעלי ונפוצו לכל עבר, אולם היתכן כי אבני קדשים כמוהם יתחללו (כי בלא משא פנים הלל ומן שרי קדש ודרכו עמהם דרך חֹל)? עתה ראה, אהה! פני אידם נִגְלוּ ושמי ההוד אשר היו רקועים ממעל לראשם נָגֹלּוּ — עברו ימי הטובה ובאו ימים אשר אין חפץ בהם — וגלו אל מקום אשר לא גלו שמה לפני זה, לארץ אחרת אשר לא דרכה עוד רגלם עליה. — נִגְלוּ (בראשית ל״ה ז׳). נָגֹלּוּ (ישעי׳ ל״ד ד׳), וְגָלוּ (עמוס א׳ ה׳), לשון נע״ל. אמתת פרושי למלות „אשר לא גלו״ מסֻפקת אצלי.

שורה 31—32: כלם קרושים, ר״ל הידידים; במדבר ט״ז ג׳; יחזקאל ל״ח כ״ג.

שורה 33—34: ראה הערתי צד 172 לשיר י״ב שורה 63—64, ומ״ש דגלי יקר וכו׳ ר״ל כי היקר בעצמו מתיקר ומתרומם בנושאו הוא ר׳ יצחק, והמפואר יפאר את פארו, והוא הרעיון הנכלל גם בשורה 47—48, ואני כבר דברתי על אדותיו בכרך א׳ הערות צד 100. דָּגָלוּ הוא מלשון ובשם אלהינו נדגול (תהלים כ׳ ו׳). — דגלי — דגלו, לשון נע״ל.

שורה 35—36: ראה הערתי צד 166 לשיר י״א שורה 3. — נשאלו, כמו ש״א כ׳ ו׳, כ״ח, ובכ״ע: שאלו.

שורה 37—38: לא יכלאו ידידיו — והכונה על המשורר בעצמו — את דמעותיהם ולא יעצרו בעדם עד אם יכלו ויסופו ועד אשר יתבוססו ויתגוללו בדמים (ערה״כ ישעיה ט׳ ד׳; יחזקאל ט״ז ו׳, כ״ב), ר״ל בדמעות מהולות ומעורבות בדם. ראה כרך א׳ הערות צד

או רק תאנות יבקשו (שפטים י״ד ד׳) ויתעללו בהם. — והנה אף כי אמר המשורר בשורה 11 „עם תולדותיהם״ אחר שהוא מדבר „בתולדות הזמן״ (שורה 5) „ובבני ימים״ (שורה 7), לא היתה כונתו להזכיר גם תולדות תולדותיהם, וכונתו רק על תולדות הימים, וכן מצאנו לו גם בשיר ל׳ שורה 49 כמו שהעירותי שם.

שורה 15—22: ותולדות הזמן לא יתנכרו! איש נבון וחכם יכירם אף אם ירבו להתחפש וידע, כי הם הם בעצמם, בין אם ייטיבו כפי רגע ובין אם ירעו, בין אם יעשירו איש או ישללו ממנו את כל אשר יש לו, כי אי זה מבני האדם הזה או זה (עדה״כ קהלת י״א ו׳), יִכּוֹן לעד, העשיר או העני? הן מות זה כמות זה עשיר ורש ידמו וישוו יחד, כי שניהם על עפר ישכבו, כן ההולך ערום ויחף וישבע עמל מבלי הדעת למי הוא עמל (עדה״כ ישעי׳ נ״ג י״א; קהלת ד׳ ח׳) וכן העשיר הסוחב שולי מעיל מן הזמן, ר״ל שיש לו יתרון וסרח העודף מטובות הזמן וחמֻדות תבל, גם הוא יכשל בשולי המעיל (כי יש עושר שמור לבעליו לרעתו), יפול ולא יוכל קום. — יתנכרו (שורה 15), כ״ה לנכון בכ״ג, ובכ״״ב: אתגברה, ועל הגליון: „נ״א יתנכרו״, ונוסח זה עקר; ראה הערתי צד 167 לשיר י״ב שורה 1—2. — מות זה וכו׳ (שורה 18), נוסח כ״״ב: מנת זה כמו מנת זה וזה נמשלו, ובכ״ג: מות זה כמו מות וכו׳, ואני הגהתי עפ״י כ״ג ומשקל השיר, והלשון כלה״כ קהלת ג׳ י״ט. — הם (שורה 19), בא רק לחזק הענין, ר״ל: אותם הערומים וכו׳. — ע״ד מליצת סחוב שולים (שורה 21) ראה דברי במה״ע Monatsschrift שנת מ׳ צד 34 הערה 2, ובנוגע לסוגר הבית (שורה 22) ראה דוקס, Spruchkunde צד 60, והוא מביא שם מ״ש משוררנו (הלאה צד 289 שורה 3—4): ראה כל מאריך שולי מעיליו | יהי באחרונה לו למוקש, אבל לא הבין את הדברים על בריָן.

שורה 23—24: ובאמת די לו לאדם שיהיה ככוכבי מעלה, אשר גם הם יש שיגבהו ועת שישפלו, כי על חוג מהלכם, ואם לכוכבים כך, לבן אדם על אחת כמה וכמה, ואם יתגעשו הרים ויתקלקלו איך לא תמוטינה הגבעות (עדה״כ ישעי׳ נ״ד י׳; תהלים י״ח ח׳; ירמי׳ ד׳ כ״ד), והדברים נאמרים ע״ד שאמר אחד הספדנים (מו״ק דף כ״ה ע״ב): אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי הקיר וכו׳. — הנה בארתי

כ״א ח״א סי׳ קי״ז (רק החרוז הראשון); כ״ב ח״א סי׳ נ״ט; כ״י שוח״ה (קהלת שלמה סי׳ 318, כעת בבעה״ס אשר לבית מדרש הרבנים, Jews College, בלונדון) דף נ״ו ע״א (= כ״ג). — כתוב מטעל לו בכ״א: „וכתב אלי אבי אב־הים בן עזרא״, ובכ״ב: „וכתב אלי אבי הרון ואבי אברהים בן עזרא רחמהמא אללה״. — משקלו כמשקל שיר ה׳ (צר 217).

שורה 1—4: הזמן כשהוא לעצמו עושה מעשהו בבלי דעת, הוא לא יחכם ולא יסכל, לא ייטיב ולא ירשיע, אבל אנוס הוא על פי הדבור לכל מעשיו, אם טוב ואם רע, הגלגלים מתגלגלים ומנהיגים תבל ומלואה כפי חפץ בוראם והזמן לא בידו טובו ואין בידו לשנות את מנהגו, ואם נגזר רע ממרומים אך לשוא תבקשו טוב וישר מזמן בהיותו רע, והיתה בקשתכם כאלו שאלתם אור בחצי הלילה, שנוי טבע. הרעיון הנכלל בחרוזים האלה כבר מצאנוהו למשוררנו בכרך א׳ שיר ק״א שורה 3 והלאה; ראה שם הערתי. — לא חכמו, בכ״א: לו חכמו.

שורה 5—8: הנה כי כן אם אתחנן לתולדות הזמן, לפגעים הרעים, ואם אשאל מהם לאמר: הרפו מעט, התצא לי מזה איזו תועלת, הישמעו אלי ואם יחדלו (יחזקאל ב׳ ה׳ ועוד) ממעשיהם הרעים? אנכי אתנפל לפניהם (דברים ט׳ י״ח, כ״ב) והם מתגוללים ומתנפלים עלי (בראשית מ״ג י״ח)! — אתנפלה — יתנפלו לשון נע״ל.

שורה 9—10: וכשם שלא תועיל תחנתי ובקשתי, כך לא תועיל גם ההשתדלות והזריזות, כי מי יוכל לדין עם שתקיף ממנו? מי יציב גבולות (דברים ל״ב ח׳) אשר הרסו או מי יסיג גבול אשר גבלו (שם י״ט י״ד)? מי ילחם נגד הגזרה ויוכל לה?

שורה 11—14: אשר על כן אין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד תולדות הזמן אשר אתבררה וכו׳ (עדה״כ ש״ב כ״ב כ״ז, תהלים י״ח כ״ז), ואני שואל רק אם באמת וצדק ישפטו בהרעותם לבני האדם,

לשני, כן נ"ל". — בורא (שורה 2), בכ"י ב על הגליון: נ"א יוצר.

שורה 129: ראשון, כ"ה בכ"י ב, והוא מקביל למלת אחרון בסוגר החרוז וכלשון הכתוב (ישעי' מ"ד ו', מ"ח י"ב). ושד"ל הדפיס: ראשית עפ"י כ"י א.

שורה 131—132: „בקש בכל מקום האל אשר הוא בלי מקום, כי בכל מקום תמצאהו; וכן בקש בכל זמן מי שהוא למעלה מן הזמן, והוא שברא את הזמן, כי בכל זמן תמצאהו" (שד"ל).

שורה 133—134: ע"ד מאמרם (סוטה דף י"ד ע"א): וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה . . . אלא להלך אחר מדותיו וכו'; ראה דוקס, Blumenlese צד 57; Philosophisches צד 156. ובבאור סוגר הבית כתב שד"ל: „ועמוד, ואל תוסיף לחקור במופלא ממך, ותהיה זאת אמונתך, ותאמין אמונה שלמה בכל זה שאמרתי לך. — אמונך, שם דבר, כמו בנים לא אמון בם (דברים ל"ב כ')".

כג.

כ"י א ח"א ס' רמ"ג (חסר); כ"י ב ח"א ס' קי"א; כ"י ברלין 4^0 סימן 576 דף קכ"ו ע"א. — משקלו כמשקל שיר א' (צד 215).

שורה 3—6: ארמדם, הוא היין, טְהרה אותו הזכוכית (הכוס אשר הוא נתון בתוכו) ותוסף עליו זיו וזֹהר עד כי יבושו הפנינים מפנינו (ממראהו הדומה לפנינים אלא שהוא מזהיר ונוצץ יותר מהם), והנה הזכוכית ראתה את הדרו כי טוב הוא ותאמר להצפינו ולא עלתה בידה (עדה"כ שמות ב' ב', ג'); ראה הערותי צד 170 וצד 171 לשיר י"ב שורה 27—28 ושורה 33—36. — הדרו ראתה, כ"ה בכ"י ב, ובכ"י ברלין: באהלה ת' ראתה והמלה שלפ"ז נמחקה ולא תוכל להקרא עוד.

שורה 7—8: ישעי' ל"ה י', נ"א י"א; בראשית ט' י"ב, י"ז. — יבואני, כלשון ויבֹאֻני חסדך (תהלים קי"ט מ"א).

שורה 9—10: שעור הדברים: שרים אחרי נוגנים (תהלים ס"ח כ"ו) למיניהם, וכן כל יפה למינו ימצאו סביבי.

הביא דוקס את מאמרו של רבה ב״ר הונא הנ״ל והזכיר שם דברי הנגיד בבן משלי: אם תאהב חכמה בחר יושר המעשה וכו׳, ולא ציין המקור אשר שאב ממנו, והרכבי הדפיס את שני הבתים בזכרון לראשונים ח״א צד 155 סי׳ 132, ועוד הביא שם דוקס ב׳ חרוזים בשם ר״י קמחי בשקל הקדש, והם:

בחכמה את אחי למוד   ובמפעל אחי מרי
ו[ה]חכמה בלי מפעל   כעין יער בלי פרי

והרכבי במקום הנ״ל הזכיר את החרוזים האלה עפ״י דוקס בשמו של ר״י קמחי, אע״פ שכבר הדפיסם שם (צד 144 סי׳ 94) בשם הנגיד! ובאמת יש כאן ערוב פרשיות; החרוזים „בחכמה את אחי מפעל וכו׳״ הם מהנגיד כמ״ש בכ״י פארמה, אשר על פיהו הדפיס הרכבי את המשלים סי׳ 1—125, ומשם העתיקם בלי ספק גם דוקס, והחרוזים „אם תאהב חכמה וכו׳״ הם לר״י קמחי ונמצאים בשקל הקדש שער החכמה (סי׳ י״ב, ורי״ק הביאם גם בבאורו לס׳ משלי הנדפס בשם „ספר חוקה״ צד ה׳ ויש שם עוד דברים הנוגעים לענינגו), ודוקס בחפזו טעה והטעה גם את הרכבי; וכבר הרגיש בדבר רמש״ש בספרו Arab. Lit. d. Juden צד 131.

שורה 123—124: עדה״כ איוב ל״ג ל׳. והעיר הרכבי שכַּוָּנתו ע״ד מאמרם בא לטהר מסייעין אותו (יומא ל״ח ע״ב).

שורה 125—128: מוה״פ שער א׳ פ״ג: ראוי לנו להתחיל בידיעת נפשותינו קודם שנעלה לידיעת אלהינו; מאזני צדק צד 28: בן אדם דע נפשך תדע אלהיך . . . כל המוסיף לדעת נפשו יוסיף לדעת אלהיו וכו׳. ראה דוקס, Philosophisches צד 59 וצד 155; רמש״ש בספרו על ההעתקות צד 304, ומש״כ לעווענטהאל בהעתקתו האשכנזית למוה״פ צד 71 הערה 1. ושד״ל כתב: דע נפשך מה היא, שאינה נופלת תחת החושים, אבל היא רוחנית, ובקש מי הוא שבראה, והתבונן כי היא תבינך, היא הנותנת לך בינה והשכל (מלשון ונשמת שדי תבינם, איוב ל״ב ח׳); והנה כח הדעת והמחשבה שיש בך ימציאך יוצר בלי צורה, כלומר תבין כי כמו שבעל המחשבות אשר בקרבך (והוא הנפש) איננו גוף, כן הבורא הוא בלתי נראה, והוא מבינך ויודע אותך ומה שבלבך. המשורר הזכיר פעל הֵבִין בשני בתים זה אחר זה, אבל בהוראות מתחלפות, כי הראשון יוצא לשלישי, והשני יוצא

ללכת בחמורות ו־עה. ראה גם דוקס, Blumenlese צד 193, Spruchkunde צד 60 ומבה״פ הערת המו״ל לסי׳ 413.

שורה 107: ערה״כ משלי ה׳ ט״ו; שה״ש ז׳ ט׳.

שורה 109—110: „מי שמאמין בך לענין אשתו ואחותו או בתו, אל תאמן בו לענין אשתך, אחותך או בתך״ (שד״ל).

שורה 111—112: נראה שד״ל: הן ידעת כי רְאִיָּתְךָ אתה תעורר בלבך החמדה, ומזה תשפוט לכל עין אשר תביט בהן כי היא מעוררת התאוה בלב הרואה. ושד״ל והרכבי נמנעו מלפרש את החרוז הזה. — כמשפטך, בכי״ב: כמשפטן.

שורה 113—114: ערה״כ משלי כ״ג י״ב; ישעי׳ י׳ כ״ה; תהלים ל״ז י׳; וע״ד מאמרם (אבות פ״ב מ״י): ושוב יום אחד לפני מיתתך. וע״ד ב אולי צ״ל למוסר תחת במוסר כלשה״כ במשלי שם.

שורה 115—116: „וצדיק יסוד עולם (משלי י׳ כ״ה), תרוממנה קרנות צדיק (תהלים ע״ה י״א)״, שד״ל.

שורה 117—118: „קנה לך שם טוב (במעשיך הטובים) בעודך חי, בטרם יהיה גופך כאבן דומם ויתבטלו כחותיך והמַית תנועותיך״ (שד״ל).

שורה 121—122: כונתו ע״ד שאמרו באבות פ״א מט״ז: ולא המדרש עקר אלא המעשה, והזכיר בסוגר הבית יראת שמים ע״ד שאמר רבה ב״ר הונא (שבת דף ל״א ע״א): כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו (ראה עוד מאמרים דומים לזה בספר Blumenlese לדוקס צד 158 והלאה וצד 169; Spruchkunde צד 34), ודמה את היראה למפתחות החיצוניות, ר״ל שהיא קודמת, ע״ד שאמרו באבות פ״ג מ״י: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, וכן הוא אומר ראשית חכמה יראת ד׳ (תהלים קי״א י׳). ורי״ה אומר: „פריה ביראתך לקונך״ מפני שהוא מדבר על החכמה בכלל, אף החכמה החיצונית, אשר גם בה ישתמש האדם באופן שתוביל אותו ליראת ד׳ ולא להפך; ראה דבריו לעיל צד 166 שיר ו׳ שורה 51—54. ראה מבה״פ שער החכמה סי׳ 12, 27, 39, 59, 69, והערות המו״ל לסימנים האלה ולסי׳ 360 וסי׳ 428; דוקס, Philosophisches צד 115 וצד 143, ובספרו Spruchkunde

(מהדורת ר"ה פאללאק צד י"ג). חלק ב' שער א', חלק ג' שער א' ושער ד'; מבח"פ שער עזיבת התאוה סי' 184, 185, 193, 194.

שורה 99—100: תקון מד"ה חלק ג' שער א': באותות השוטה שתקו במקום שאינו ראוי בו השתוק . . . סי' שרב שתקו מתמעט מוראו והשתוק מסור הדר פנים וכו'; מוה"פ שער ג' פ"ג סי' 17: השתוק יאבר האימה וגו'; מבח"פ שער המוסר סי' 234: מי שירבה שתקו ימעט מוראו; ושם שער הנהות דרך ישרה סי' 425: הרוב השתוק סימן שוטה, ומי שיראה שֶׁבּוֹ נתמעט מוראו (עיי"ש הערת המו"ל); עוד שם סי' 439: והוהר . . . ומן השתוק לפני החכמים. ובפנינֵי המליצות צד 29 סי' קפ"ז: צוה אחד מהמלכים למלמד בניו ואמר לו: הוהירם להמעיט השתוק והדבור והשנה. והעיר שם ר"י רייפמאנן, אשר גם במ"ח דברים שהתורה נקנית בהם (פ"ק קנין תורה משנה ו') כתובים שלשת הדברים זה אצל זה: במעוט שֵׁנה במעוט שיחה במעוט שחוק; ראה גם דוקס Spruchkunde צד 61 והלאה. ובשירי מוסר השכל לרה"ג הרו 79: ואם תחשי לנער שן בתאוה | מצחק יחשי לך שת וערות. ובמשלי ערב שער ח (הלבנון שנה ג' צד 143) נאמר: מדות המשכיל . . . המעט שחוק. — שורה 100 היא עדה"כ תעלה חמתי באפי (יחזקאל ל"ח י"ח). והוהיר על הכעס (שורה 24) ועל החרון, מפני שהם שני ענינים שונים.

שורה 101—104: מוה"פ שער ב' פ"א סי' 73: אמר סקראט: הנשים פח יקושים לא יפול בו אלא הנפתה בהם (ראה משיב המו"ל בהערה 1 להעתקתו האשכנזית); משלי ו' כ"ה והלאה, ז' כ"ג; בן סירא ט' ג' והלאה (והלשון משונה ביבמות ס"ג ע"ב ובסנהדרין ק ע"ב); ויש בעשרות לריבון הערה לשורה 104 ואין בה ממש, כמו שהעיר לנכון הרכבי באמרו: „ברור הוא שכונת המשורר היא שהתומר נשים יפות מוסי שיתחרם חרפה גדולה ויצטער הרבה", והדברים הנאמרים במוה"פ שם סי' 104: ומי שיתחבר אליהם (ר"ל אל הנשים) ואין לו צורך גדול יתחרם וימצא נגע וקלון; ראה קו"א ס' נ'. — בֵּ ב ו ק כ"ה בבי כה"י, ושד"ל והנמשכים אחריו הדפיסו: לְבֹּק.

שורה 105—106: במדבר ס"ו ל"ט וירושלמי ברכות פ"א ה"ח: ליבא ועינא תרין סרסורי דחטאה, כי העינים רואות . . . והלב מחמד (במדבר רבא פי' ב'); בן סירא ה' ב': אל תלך אחרי לבך ועיניך

הבריטי. ואני מפרש כפשוטו: לשונאך, המקנתרים אותך בנדופיהם׳ בלשון דומה במדרש לשוחר טוב ב״ו.

שורה 89—90: טוב בלבבך — כסף וזהב; אשר ילך לפניך — צדקה ומעשים טובים (ישעי׳ נ״ח ח׳). ראה מבחר הפנינים שער פרישות מהעולם ואהבת העולם סי׳ 529: איזהו הנצלח בסחורתו? אמר זה המוכר הכלה וקונה הקיים. ומשוררנו הוא האומר (הלאה צד 248 שיר כ״ו שורה 13—14): ויושי לנפשך נחלה שתנחלי | לכד וקנה את אשר תנחלי.

שורה 91—94: ,יהיו בליותיך נאמניך ולא תגלה סודך לאחרים, ואם אחרים יגלו לך סודם שמור כאמונה הפקד שהפקידו בידך (שד״ל). ראה מיכה ז׳ ה׳; משלי י״א י״ג, כ׳ י״ט, כ״ה ט׳; ובספר המדע ר׳ אברהם בר חסדאי בבן המלך והנזיר שער י״ג: רק שהחכמים יגנו מאד, כל מי שאין לו סוד. וישבחו כל אדם ואנשים בעלי הסודות וישיתו עליהם משלים והרבה וכו׳. אף הוא מביא שם כמה משלים במשלי החכמים על הענין הזה (ועיין מוסרי הפילוסופים שער ב׳ פי״א פ׳ 60—65 ושער ב׳ פי״א סי׳ 38; מבחר שער הסתרת הסוד, וגם שער האהבה סי׳ 290 ושער הגבלות סי׳ 620; דוקס, -Spruch kunde צד 59, והוא מביא שם הרבה הנמצא בקונטר השכחה בשם רי״ת, וז״ל: אם יצאה לבך נשוא סודך הלא | לב גלוך יצאה לנשאי יותר). ואמנם בלשון משוררנו בשורה 91 נמצא בשירי מוסר השכל לר׳ חיים כח: ואם תודיע בסוד בין וחבר | יהי לו בשנך כממון וקבר. ובמבחר שער הסתרת הסוד סי׳ 518: ושאלו לחכם איך הסתרת הסוד? אמר שמתי לבי קברו. וכן בבן המלך והנזיר במקום הנ״ל שיר קטן ובו נאמר (חרוז ב׳): שים לבך קבר לסודותיו וכו׳, והוסיפו לזה דברי ר״י אבן חבון בצואתו לבנו (צד 14):

וסודך אל תגלה לאחרים   ושים את לבך לו בית אסורים...
וסוד אחר לאדם אל תגלה   והכל אל תהי הולך לכלות,

וכן נמצא בלשון הזה גם בספר המוסר (דוקס Philosophisches צד 140) ובקערת כסף לר״י האנובי חרוז פ״ד.

שורה 95—96: גם זה מהדברים אשר הרבו החכמים להזהיר עליהם באופנים שונים. ראה למשל תקון מדות בהקדמת הספר

שים לבך לרעת כי ש ש ו נ ו ת י ו הם רק פקדון שפקדם ד׳ בירך עת וזמן מיוחד, ואח״כ יבוא המפקיד ויוציא פקרונו מידך׳, והפרוש הזה גם בעיני יתכן וכן אני מפרש את סוגר הבית: גם תלאותיו חשוב אותן עוברות כששוניך, וכמו שמבאר והולך: לא זה ולא זה יעמד לעד. ועל דעת הרכבי ,אולי כונת המשורר היא כפשוטה: אם הזמן ישלח לך ששונותיו קבל אותן כפקודה וצווי ושמח בהן, וגם אם ישלח לך תלאותיו אל תצטער; וכן בבית שאח״ז יאמר: דחה תמיד יגוניך, אבל לא יאמר לרחות את השמחה אף כי גם היא לא תעמוד לעד ולארך ימים׳. וב כתב: „אשר כי פ ק ו ד י ך מלשון ופקֻדת כל האדם (במדבר ט״ז כ״ט), ו פ ק ו ד י ך כמו פ ק ו ד ו ת י ך כלומר אסוניך וצרותיך״.

שורה 77—78: „התבונן ודע מה היא מעלתך, גרולה או קטנה, ובמאזניך (שתשקול בהם עצמך) שקול גם שאר בני ארם, ואל יהי לך אבן ואבן, אחת לך ואחת לזולתך׳ (שד״ל). ובמוה״פ שער א׳ פי״ז: מי שילאה לרעת נפשו ילאה לרעת זולתו, וראה שם בפט״ז; מבה״פ שער החכמה סי׳ כ׳ ושער מצות החכם לבנו סי׳ 465 והערת המו״ל שם; ראה הלאה שורה 125—126 ובשירי מוסר השכל לרה״ג קרוב לסופו.

שורה 79—82: ,הזהב שבכיסך יועיל לך יותר מקרוביך וחתניך, ועם כל זה אל תשים בזהב מבטחך, ואל תהי עבד למתכת הנמצאת בתוך ההרים וכאלו היא תולדת האבנים. מרבית מלשון וכל מרבית ביתך (ש״א ב׳ ל״ג)׳, כן כתב שד״ל, ולרעתי א ב נ י ך אבנים ממש, אבני חפץ, ו מ ר ב י ת לשון רבוי, כמו דה״ב ט׳ ו׳, והכונָה רב אבניך הטובות.

שורה 85—86: ,שעורו: לא תמעול מעל ותחטא בשביל העושר כי סוף סוף תעזבנו ליורשיך, ואין אדם חוטא ולא לו׳ (הרכבי).

שורה 87—88: הרעיון שבבית הזה כבר נאמר ונשנה פעמים אין ספורות למו באופנים שונים מימות המשוררים לבני קרח (תהלים מ״ט י״א) ועד ימינו אלה, ויפה המליץ על ענינו ר׳ יהודה הלוי אחר (כ״ר שבתאי, במלחמת החכמה והעושר): ,וכבוא שמשו יניח כל רכושו לאכורי, ומי שהחשיך לו בררך נותן כיסו לנכרי׳. — מלת למוניך בארה שד״ל לאמר: לאותם שאחרי מותך ידברו בגנותך (לשון אונאת

שורה 69—70: ע״ד מאמרם (תמיד ל״ב ע״א) איזהו חכם הרואה את הנולד, והכַּוָנה שסוף מעשה אצלו במחשבה תחלה, וכמו שאמר רב האי בשירי מוסר השכל חרוז ק״נ: והנולד ראה טרם עלותו | בראשיתו דעה מה אחריתו; ראה דוקס, Philosophisches צד 67 והלאה. — ע ו ר ר, כ״ה בכ״ב, ושד״ל והבאים אחריו הדפיסו הָעִיר עפ״י כ״א, והענין אחד.

שורה 71—72: „אל תתיאש מן הפורענות והכן מחשבותיך לקראת הצרות״ (שד״ל). ונראה בעיני שכִּוֵן המשורר למש״כ בתקון מד״ה ח״ג שער ב׳: והזריז החכם אשר יתאמץ בעת מקרהו כפי גָדְלתו (ר״ל כפי גֹדֶלת המקרה). ועוד שם בסוף השער (ומשם במשלי חכמים סי׳ 40): מי שרוצה להאריך ימים יקדים למקרים לב אמיץ. ובמוה״פ שער ב׳ פ״ו סי׳ 14: מבחר כלי הנשק בעת התלאות הסבל; ושם שער י״א סי׳ 26: כל הרוצה לחיות יכין לתלאות לב חזק. וראה מבה״פ שער הסבל סי׳ 139; פניני המליצות צד 8 סי׳ נ״ב. — הָכֵן, כן הגיה שד״ל, ובכ׳ כה״י: ה כ ו ן.

שורה 73—76: ראה מבה״פ שער פרישות מהעוה״ז ואהבת העוה״ב סי׳ 508—510: ואמר ממה שייטיב החיים וידחה האבל... ומי שהוא יודע העולם הידיעה הזאת לא ישמח לטובו ולא ידאג לרעתו, כאשר אמר החכם העולם הזה רבו בו כמה יגונים ומה שהיה מששון הוא ריוח; ובמוה״פ שער ב׳ פ״א סי׳ 43 (ומשם במשלי חכמים סי׳ 79 בשנוי לשון קצת): מי שיכיר העולם לא ישמח בטובתו ולא ידאג על רעתו (ועיי״ש גם פט״ז סי׳ 9: הנפש הנכבדת תתרומם מן השמחה והיגון וכו׳). ולמש״כ „לא זה ולא זה יעמד לעד״ השוה את הפתגם הנודע המיוחס לראב״ע (ר״ד כהנא, ראב״ע ח״א צד 82 סי׳ נ״ג):

מילדי יום אל תבהל   כי ילדי יום לא ירגעו
אל תשמח בם אם ייטיבו   גם אל תֵּחַת אם ירעו
כי הטובות גם הרעות   כאשר יחנו כן יסעו:

ושד״ל העיר: „הבית הזה (ר״ל שורה 73—74) מובן דרך כלל, אבל תיבת פקודיך קשה, ואם אין כאן טעות סופר צריך לפרשה ענין חסרון (כמו ולא נפקד ממנו איש, במדבר ל״א מ״ט), ותהיה הכוונה: כל ששונות הזמן והנאותיו תהיינה בעיניך כאבדה והפסד״. ובעטרות לדיבון צד 44 העיר: „ול״נ כי אולי פרושו כמו פ ק ד ו נ י ך ור״ל

מי היקר מבני האדם? אמר: אשר לא יתגאה לבבו כשתגדל מעלתו, ולא יכנע כבודו כשירד מגדולתו. שיר על הענין:

אשר נפשו יְקרה ירדכה עז   וְלוּ ידל יהי נכבד בעודו
ולא ינאה בעת יעלה למשרה   ולא ישפל ברדתו מכבודו:

עיי׳ גם מבה״ם הערה לסי׳ 513 ומאמר החכם בספר הקיטי המובא בתקון מד״ה ח״א שער ב׳: השפל מבלי התנבל והסתלסל מבלי התגדל. — כן ג ם, כ״ה בכ״ב, ובכ״א: ג ם כ ן, וכן הרפיסו שד״ל והבאים אחריו.

שורה 63—64: מלת „יֹשֶׁר״ ענינה ש ו ו י, כענין „תָּוֶך״ ברלת הבית. וכתב שד״ל: „היה תמיד עומד בתוֶך, כלומר אחוז בדרך האמצעית, ויהיו ארניך (יסודי הנהגתך) בנויים ביושר, ולא נוטים לכאן או לכאן (לאחת מן הקצוות)״. וא״כ כונת רי״ה כמ״ש החכם במוה״פ שער א׳ פט״ו: מה טוב קו היושר בכל הענינים ומה מאד רע המותרות בהם, ועוד שם (שער ב׳ פ״א סי׳ 10, ועי׳ העתקת המו״ל צר 88 הערה 4): מבחר הדברים אמצעיתם, והדעה הזאת דעת אריסטו והרבה מחזיקים בה, אין צורך ואין תועלת להביא דבריהם, ויש בס׳ מאזני צדק פרק שלם המדבר בענין „החכמה ביושר המעשים״ (הבאור הט״ז, צר 92 והלאה). וההי׳ פראנקל-גרין בספרו Die Ethik des Juda Halevi צר 19 הערה 2 כותב שאין באורו של שד״ל מוכרח, ונראה שדעתו לפרש את הדברים ע״ד האמור בכוזרי מאמר ב׳ נ׳: והתורה האלהית לא העבידה אותנו בפרישות אך בדרך השוה ולתת לכל כח מכחות הנפש והגוף חלקו בצדק מבלי רבוי וכו׳, וכן כתב הראב״ע בבאורו לקהלת ז׳ ג׳: על כן הטוב לאדם שישקול כל דבריו ועניניו במאזני צדק ויתן חלק לכל נפש בעתו וכו׳. ראה הלאה צר 311 שיר צ״ה שורה 5—6; דוקס, Spruchkunde צר 49, 73, 76; Philosophisches צר 66 והלאה.

שורה 65—66: בעטרות לריבון (צר 43) הער: „אחרי צוותו לכבד ולהוקיר את ילדיו אמר: ובכ״ז אל תתרועע אתם יותר מדי, והטיל גם אימה עליהם לעת הצורך, וזכור היותך אב לבניך ולא חבר ורֵע, וכמ״ש חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר (משלי י״ג כ״ד) וכיו״ב״.

כדעת ר״ש הנגיד (הרכבי, זכרון לראשונים ח״א צד 119 סי׳ 12—13, וראה מש״כ שם הערה 3 בשם שד״ל, ולא כן דעת רב האי גאון בשירי מוסר השכל חרוז י׳), ואין לשער מה הכריחו לשד״ל להכניס כונה זרה בדברי המשורר אשר לא חשבה ולא עלתה על לבו ולא רמז עליה אפילו ברמז קל. אשר על כן נראה בעיני, כי טעות נפלה בדפוס ובאו דברי רשד״ל בערבוביא, והוא לא העיר על החרוז שלפנינו רק מלות „בקנך, במקלך״ ותו לא. ומש״כ „אף אם תהיה עני ודל וכו׳״ כתב כן בבאור בית ל״א (שורה 61—62), ואח״כ הגיה וכתב „אף אם תרד מגדֻלתך וכו׳״ תחת המלות „אף אם תהיה עני... אסף״ והמדפיס לא הבין את כונתו וערבב את דבריו, ושד״ל מת ולא הספיקה לו השעה לתקן את הטעות. והרכבי כתב: „ונוכל לומר ג״כ כי הוראת המאמר הוא שיסע ממקומו למקום אחר, כי המקל הוא סימן הכנה לנסיעה, ע״ד ומקלכם בידכם (שמות י״ב י״א), והוא ע״ד מאמרם דביש ליה בהא מתא ולא אזיל למתא אחריתא (ב״מ דף ע״ה ע״ב)״, ומלות „שאל כדלי מתנגדים לפרוש הזה, אבל במ״ש הרכבי: „ובחר במלה בקנך במקום במקלך בעבור החרוז״ ודאי הצדק אתו.

שורה 59—60: הוא ע״ד מאמרם (אבות פ״ב מ״ה): ולא הביישן למד, וראה מוה״פ שער ב׳ פב״א: מי שעווב שאלת החכמה יטבע בים הסכלות, ובמה״פ שער החכמה סי׳ 31, 43—48 והערת המו״ל לסי׳ 43 (צד 141) ולסי׳ 46 (צד 185).

שורה 61—62: „אף אם תרד מגדולתך אל ישפל רוחך״ (שד״ל, ולפי מה שכתבתי בהערתי לשורה 57—58 יש להוסיף בזה: „אך סבול תהפוכות הזמן בחכמה ובגבורה׳). ובעל עטרות לדיבון (צד 43) העיר: „ולי״נ כי אולי אין זה רק משמעות החצי השני של החרוז הזה, אבל חציו הראשון (שאמר אם תעלה ולא עלית) פי׳ בהפך: כאשר תעלה מעלה ממקומך הנמוך אל תתגאה, ושמרה בלבך מקומך הראשון, וגם כן ברדתך ממכונך למטה, גם אז אל יפול לבך, כי אין הגבהות והשפלות תלוי במקום, כ״א בהאדם בעצמו, כידוע מאמר רז״ל (תענית כ״א ע״ב) לא מקומו של אדם מכבדו אלא (הוא) [אדם] מכבד את מקומו״; ראה דוקס, Blumenlese צד 188 והלאה; ראה גם פניני המליצות צד 1 סי׳ ז׳ והערות ר״י רייפמאנן שם צד 35 והלאה, ויש שם עוד (צד 31) דברים ראויים להזכר הֵנה, והם: שאלו לחכם

„און" היא מלשון אך עשרתי מצאתי און (הושע י"ב ט') והדומים לו, וכן דעת ב. אולם בעיני נראה, אשר מלת „און" היא הפך „הון" (כמו מלת „דלי" שהיא הפך „רזניך") והיא = אָוֶן, מלשון יצפון לבניו אונו (איוב כ"א י"ט) והדומים לו, שהכונה בהם צרה ועמל, והמשורר מזהיר לבלתי נשוא פנים ולבלתי בכר איש על פני איש רק בשביל עשרו, ויאמר: שים כל בני אדם במדרגה אחת, העשיר יהיה בעיניך כדל, והדל כַּשר, אל תהדר פני הראשון ואל תהי בו לשני.

שורה 53—54: צדיק אכל לשבע נפשו ובטן רשעים תחסר (משלי י"ג כ"ה), ובמס' פסחים דף מ"ט ע"א אמרו: כל תלמיד חכם המרבה סעורתו וכו' והרבו החכמים להזהיר על הדבר, ולע"ע די במה שמביא הח' אשר בהערותיו למבה"ס סי' 9 וסי' 29, וראה בס' מאזני צדק צד 134 והלאה ותדע כי הזהירו על אכילה גסה בין מצד המוסר הטוב ובין מצד הרפואה. — הכן כדי, בכי"ב: הכן לך.

שורה 55—56: „אם תהיה ראש ושר, אל תהי רך הלבב, והלחם אפילו נגד הכוכבים (כלומר נגד הגדולים) אם לפעמים יבקשו להטות משפט ולעשות שום דבר נגד הצדק והיושר" (שד"ל). ובכי"ב כתוב אם תחמוד ת' אם תעמד, וא"כ תהיה הכונה: אם תקנא למעלת ראש או שר, צא והלחם עם כוכבי השמים! ר"ל כמו שאי אפשר להלחם נגד מאורי אור בשמים כן לא תוכל לראשים ושרים בארץ, והקנאה למעלתם אך הבל היא. וכבר העירותי כמה פעמים על שרש „חמד" שהשתמשו בו במובן „קנא".

שורה 57—58: „בקנך, במקלך, והכוונה: אף אם תהיה עני ודל, אל יפול לבך ואל יחר אפך, אך סבול תהפוכות הזמן בחכמה ובגבורה" (שד"ל). ובעטרות לדיבון (צד 43) העיר ע"ז: „עי' הערת שד"ל, אבל ל"נ כי כוונת החרוז כן הוא: אם יש בך כח עשה חיל ואל תצטרך לבריות, ואם אין בך כח אל תחדל מלשאול בקנך, ור"ל תחנונים ידבר רש. והנה המקל הוא סימן העניות והמחסור זולתו, כמו כי במקלי עברתי את הירדן (בראשית ל"ב י') והחליף המשורר את התיבה במקלך שהוא מליצת המקרא בתיבת בקנך, לבל יהי נשמע מליצת שאל במקלך כענין הכתוב עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו הושע ד' י"ב)". ובאמת אין ספק שזו היא כונת רי"ה ודבריו כל כך פשוטים וברורים, עד שאי אפשר לטעות בהם, ודעת רי"ה בענין הזה

ממנו מה שמואס בו, ואם יענה עליו ישמע מה שמואס בו יותר, והם הם הדברים הנאמרים בתקון מד״ה ח״א שער ב׳: מי שאינו סובל דבר אחד ישמע דברים רבים.

שורה 49—50: „אל תדבר דבריך בפני כסילים בוזי חכמה״ (שד״ל). וביבמות דף ס״ה ע״ב: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע, ובס׳ מאזני צדק (מהדורת גאלדנטהאל צד 186 והלאה) מרבה לדבר על הענין הזה ומביא שם (צד 190) מה שאמרו ז״ל אסור ללמד תורה לתלמיד שאינו הגון, ואני לא מצאתי כלשון הזה אבל מצאתי דומה לו במס׳ מכות דף י׳ ע״א: תלמיד שגלה מגלין רבו עמו וכו׳ א״ר זעירא מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון, ועי׳ גם במס׳ חולין קל״ג ע״א. ובמבה״פ שער החכמה סי׳ 54: אל תמסרו החכמה למי שאינו ראוי לה פן תחמסוה, ושם סי׳ 68: אל תשליכו הפנינים לפני החזירים... ואל תמסרו החכמה למי שאינו יודע מעלתה, ובשער המוסר סי׳ 233: אל תאכיל מאכלך למי שאינו מתאוהו, ר״ל אל תספר דבריך למי שאינו פונה עליהם (ועיי״ש בהערת המו״ל שהוא מביא שיר קטן בענין הזה מס׳ המבקש לרש״ט פאלקירא). ור״י חריזי אומר:

לבבי קח לך מוסר ושור כי — תהלתך נבלים בוססוה
חשוף שירתך לפני חכמים — ולא לפני סכלים יחמסוה
ואם תשליך לך אבן יקרה — לרגלי החזירים ירמסוה

(בתחכמוני שער נ׳, קאמינקא צד 449, הנוסח: לרגלי הכלבים, והנוסח העקרי נמצא בס׳ פניני המליצות צד 16 סי׳ קי״ז, אבל שם כתוב: ערוך חכמתך ת׳ חשוף שירתך וזה אינו נכון). ובדבר השתמשות סופרי ישראל ומשורריו בדמיון השלכת פנינים לפני חזירים, אשר מוצאו מתורת הנוצרים (בשורת מתי ז׳ ו׳), ראה דוקס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 343 ועמוד 458 והלאה, ושם שנת 1851 עמוד 382, וכן בספרו Spruchkunde צד 24 והלאה, ויש לי להוסיף על ציוניו כמה ציונים אבל אין כאן מקומו.

שורה 51—52: „חשוב בני אדם כלם שוים, לענין ההון והעושר יהיו בעיניך כאיש עני, ואל תקוה מהם סעד ועזר בשעת דחקך, ולענין היכולת (להזיק) יהיו בעיניך כרוזנים ושרים״, כך פֵּרֵשׁ שד״ל ולדעתו מלת

שלא תמהר בדבריך בדבר שאתה ירא שלא תוכל לעשותו וכו׳, וראה מבה״פ שער הצדק, ובבן המלך והנזיר שער ה׳: הנדר בלי תשלום כרעם בלי גשם, ויש שם שיר ע״ז, ודי בזה.

שורה 45—46: העיר הרכבי: ״במקום ט״ב, לאנשים ישרים והגונים וראוים לחסדך״. ואמנם יש חכמים היועצים כן, כמו שהעירותי לשורה 25—26, וזו דעת ר׳ חמא ב״ר חנינא האומר: כל העושה טובה למי שאינו יודעה כאלו זורק אבן למרקולים (עין יעקב למס׳ חולין דף קל״ג ע״א ועי׳ דקדוקי סופרים לחולין שם). גם ר״ש הנגיד אומר (הרכבי, זכרון לראשונים ח״א צד 133): בחר לך לחסדיך ישרים | ואל תעש חסדים עם רשעים, ובמוה״פ שער ב׳ פ״ב (צד 47 סי׳ 8): אין טובה מביאה על בעלה דאגה יותר מטובה הגמולה למי שאין לו יחס ולא מוסר, ור׳ ידעי׳ הפניני אומר (הפרדס, שער בעבודת הבורא): שים לנפשך נדיב ומפזר וכילי, נדבתך לטובים האומללים וכילותך לנבלים הפחותים וכו׳. אולם כבר אמרתי (בהערתי הנ״ל), אשר לא כן דעת רי״ה המצוה לעשות חסד עם כל בשר ולהיטיב לרעים ולטובים, אשר על כן דעתי בכונת הבית שלפנינו: אם תעשה חסד בבן אדם, יהיה מי שיהיה, שימה במקום טוב נתוניך, ר״ל במקום הראוי ולמי שראוי, לעת הצורך ולאיש שיש לו צרך. וע״ד שאמר רשב״ג בתקון מד״ה ח״ה שער ב׳: וממה שצריך לדעתו, כי המתן במקום הראוי מטמון ספון וכו׳, וזו כונת בעל סוד הסודות (מהדורת גאסטר צד ה׳): וגדר הנדיבות הוא כפי מה שנצטרך אליו בעת הצורך ושיהי׳ נותן כפי מה שראוי ולמי שראוי (ר״ל שיש לו צורך וע״כ ראוי לתת לו) ולפי הכח וכו׳.

שורה 47—48: ממה שאמר המשורר ״פן תשמעה חרפה באזניך״ נראה שלא כוָן סתם למה שאמר החכם (משלי כ״ו ד׳) אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה, אבל ר״ל כשתשמע מפי כסיל דבר אשר ירע בעיניך אל תענהו פן יוסיף להרפך, וע״ד שאמרו (סנהדרין דף ז׳ ע״א) טוביה דשמע ואדיש חלפו בישתיא מאה, ודומה לזה במבה״פ שער הענוה סי׳ 79: ואמר החכם אני שומע דבר רע ולא אשגיח עליו א״ל ולמה? אמר לו מפני שאני ירא שאשמע קשה ממנו; ושם סי׳ 95: מי שלא סבל דבר אחד ישמע דברים הרבה; ועוד שם סי׳ 99: מי ששמע דבר שאינו כרצונו ושותק עליו יפסוק

בצל מי אתם, ואם לא תשכילו הזהרו מן העולם ואם לא תדעו להזהר מן העולם תחשבו אותו קוץ ודרדר, ודעו וראו אנה תשימו רגליכם.

שורה 39—40: „אע"פ שארס האפעה ממית, הנה בשרו טוב ומועיל לקצת החולים, וכן ראוי שתנהג עם בני אדם, תתרחק ממדותם הרעות, ולא תמאס לקבל תועלת מן קצת מדות טובות שיש בהם", כן באר שד"ל; ובעיני נראה שכונתו ע"ד שאמר ר"ש הנגיד בבן משלי (זכרון לראשונים להרכבי חלק ראשון צד 146 סי' 101):

גברים כאכל יש אשר כל צריכים לו
וגבר כמו מרפא למחלה ולנגע
וגבר כאזור עש אשר לא לכל יצלח
וגבר כסם מות ימותת כמו רגע

ובמבח"פ שער החברים סי' 261: החברים שלש כתות מהם כמזון שלא תוכל לעמוד מבלעדיו, ומהם כרפואה אשר אתה צריך לעתים, ומהם כמדוה אשר אין אתה צריך לעולם, והדברים נמצאים גם בס' המבקש לרש"ט פאלקירא כמו שהעיר שם המו"ל, והמה משֻׁבשים וצריכים תקון בס' בן המלך והנזיר שער ג': החיים בנויים על שלשה מעלות וכו' (וצ"ל החברים בנויים וכו'). ובדבר בשר האפעה ראה הערתי צד 27 (לשיר כ"ב שורה 19—22). — שימם, בכי"א: שימה.

שורה 41—42: במקום יזכרו נמצא בכי"א ישכחו, וכן הדפיס שד"ל (ואחריו הרכבי) ובהערתו הוא אומר: אולי צ"ל יַחְשְׁפוּ. והעקר כמ"ש אצלנו עפ"י כי"ב, וכונתו ע"ד שאמר רשב"ג בתקון מד"ה שער א' פ"א בשם סוקראט: מי שמחזיק את עצמו בחוקת דעתן מחזיקים אותו בני אדם בחוקת שוטה, וכ"ה אומר במוה"פ שער ב' פ"א סי' 6: מי שמושיב נפשו במושב המשכיל יושיבוהו בני אדם במושב הכסיל; ראה משלי שועלים דף כ"ב ע"ב (דפוס ברלין): במתפאר בחכמתו ובפעולתו, יזהר פן יוכיחו עליו חרפתו.

שורה 43—44: „נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר (משלי כ"ה י"ד)", כן העיר שד"ל בקצרה ויפה כִּוֵּן, וחכמי המוסר הזהירו על הדבר הרבה, למשל בן סירא (ה' י"ב): אם יש אתך ענה רעך ואם אין ידך על פיך, ובתקון מדות הנפש ח"ה ש"א: המתנה אחר המניעה טוב מן המניעה אחר המתנה והנדבה . . . על כן הוהר

כי אם באיש תזכור לְבַדְּךָ מום אוי
הוא עם אחרים יזכרו מומך

והכל עולה בקנה אחד, כי החושף קלונו של חברו יגלה קלונו גם הוא.

שורה 35—36: „וזמני האדם וקורותיו הטובות והרעות תהיינה לך למצרף וכור לבחון ולרעת את לבבו. אם ישתנו או לא ישתנו מעשיו בהשתנות מעמדו; ובעשותך הבחינה הזאת תמצא כי (רוב) האנשים שתבחן הם סיג ולא כסף" (שד"ל). ובמבח"פ שער האהבה סי' 288: הזהר ממי שאהבתו כפי הצורך, כי עם השלמת הצורך תשלם אהבתו, ובמשלי ערב שער ל"א (הלבנון שנה ד' צר 53): נסה רֵעֲךָ פעמים, בקורות הימים, והתחבר מהם עם אשר תמצא תמים וכו', ויש שם גם שיר בענין הזה; ובמוה"פ שער א' פרק ה' (ומשם במשלי חכמים שהו"ל רמש"ש סי' 142): כל מי שמבקש חברתך לדבר יפנה ממך בפנותו ועוד שם מאמרים שונים כוללים את הרעיון הזה, והוא שאמרו גם במשנה (אבות פ"ה מט"ז): כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה, וראה דוקס, Blumenlese צר 136 והלאה. ויש עוד מאמרים רבים דומים לאלה, אשר על כן יש לו לשד"ל על מה לסמוך בפרושו. בכל זאת נראה בעיני, אשר ר"יה אה"ת דבר וכַוָּנתו לאמר, כי בני האדם והזמן תכונה אחת להם והיא: כי אין לשפוט עליהם לפי ראות העינים, ועד"ז אמרו במבח"פ שער מצות החכם לבנו סי' 467: מי שחשב טוב על בני אדם אינו מבין עניני הזמן, והכונה בזה ע"ד שאמרו שם שער הפרישות סי' 543: כאשר יבין הנלבב את העולם ימצאנו אויב שלובש כסות אוהב (ראה שם הערת המו"ל), ובמשלי ערב שער א' (הלבנון שנה ב' צר 383): ואיכה תאמין תבל והנה | כאויבת לבושת סות אהבים וכו' (בחרוז ב' שם צ"ל ותניד ת' להניד), וזמן, עולם ותבל ענינם אחד. — כור, בכ"יא: סוד.

שורה 37—38: „והלוך לאט, בזהירות יתירה; והוא ע"ד מאמרם כבדהו וחשדהו" (הרכבי), והמאמר הזה לא מצאתיו בתלמודים ומדרשים, אבל יש דומה לו במס' דרך ארץ (רבה) פ"ה. וכבן סירא (ו' י"ג) הוא אומר: משנאיך הבדל ומאהביך השמר (וכונתו לאהבים שאמר עליהם לי"ז א': כל אוהב אומר אהבתי אך יש אֹהֵב שֵׁם אֹהֵב). ודברים דומים לאלה נאמרו במוה"פ שער ב' פ"א סי' 62 על העולם: בני השכילו

ואולי ר״ל רק שלא ישים להוללים לב. ופלא על שד״ל שעבר על הדברים בשתיקה.

שורה 29—30: מוסכם אצל חכמי המוסר שיהיה האדם אוהב את התוכחות והיא אחת מן המעלות שהתורה נקנית בהן (פרק קנין תורה משנה ו׳). ואותה שמו לאות אהבה אמתית באמרם (ב״ר פנ״ד אות ג׳) כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה (ראה משלי כ״ז ה׳ ו׳ ומש״כ שם הרב המאירי). גם מושלי משל בימי הבינים שמו את לבם לדבר הזה, ודי אם נזכיר את הנאמר במבה״פ שער תוכחת האהבה סי׳ 276: חבר שיגיד לך מומיך בינו לבינך . . . טוב לך מחבר שיתן לך . . . דינר זהב, ועוד שם (סי׳ 277) אני אהב מי שיודיעני במומי ביני לבינו בלבד (ועיי״ש הערות המו״ל). והנה בכי״א טעה הסופר וכתב אדוניך (תחת אהוביך). ושד״ל הגיה וכתב משנאיך (וכן הדפים הרכבי) ולא כֵּן יפה, והעיקר אהוביך כמ״ש לנכון בכ״ב וכמו שבארתי.

שורה 31—32: ראה תקון מד״ה ח״ג שער ד׳ (על ענין החרטה), מבה״פ שער המחילה סי׳ 108 וסי׳ 109. הפרדס לר׳ ידעי׳ הפניני שער בעבודת הבורא, ועוד כאלה רבות, ואין צורך להביא ראיה ולגלות מקור לדברים שגורים בפי כל, וכמה פעמים הזהירו גם חכז״ל שיהי׳ האדם מודה על האמת.

שורה 33—34: ענין החרוז כענין המאמר במבה״פ שער לשון הרע והרכילות סי׳ 604: אמר החכם שאדם דבר מום בחברו אצל אחר מהגדולים, אמר לו הוריתני על רוב מומיך, במה שאתה מרבה לספר במומי בני אדם, כי המחפש במומי בני אדם אינו מחפש אלא כפי [אשר בו] מומיו וכדמותם (והמו״ל העיר שם על מאמרם ז״ל בקדושין ע׳ ע״ב: כל הפוסל . . . במומו פוסל; ראה גם דוקס, Philosophisches צד 128), או כענין מאמר החכם שם סי׳ 611: אל תגלה מסתורי רעות בני אדם פן יגלה הבורא מסתרי רעותיך וכו׳. ויתכן ג״כ שענינו כמאמר החכם במשלי ערב שער ח׳ (הלבנון שנה ג׳ צד 143):

אל תזכרה אדם לבד בטוב בְּשִׁבְ־
תְּךָ לְבַדְּךָ ובין עמך

יהי מגנך וצנתך (כלומר החסר לברו יהיה כלי זין שלך). ואח״כ יאמר: לשונך תהי חרבך להנקם. וכבר עלה ברעתי לומר כי לא לשונך כתב המשורר אלא בשונאיך או בְשֹׂנֶיךָ (כי נחי ל״א ונחי ל״ה מתחלפים). והכוונה: החסר (שוכר קודם לכן) יהיה חרבך להנקם בשונאיך. ואח״כ ראיתי כי יתכן לקיים מלת לשונך כמו שהיא, כי אמנם גם בלשון יתכן לעשות חסד, והנה אמר: לשונך העושה חסד עם כל בשר הוא יהיה חרבך להנקם משונאיך, כי במתק לשונך תקנה לך שם טוב ואוהבים רבים, ויראו שונאיך ויבושו, רשע יראה וכעס, שניו יחרוק ונמס׳ כן באר שד״ל, וגם אני מְקַיֵם מלת לשונך ומפרש אני אותה כמוהו, אולם בכַוָנת המשורר דעתי נוטה שד״ל שיעשה חסד גם לאויבו ועד״ז יקח את נקמתו ממנו, וכן אמר החכם: אם רעב שונאך האכילהו לחם וכו׳ כי גחלים אתה חותה על ראשו. והנה צוה המשורר לעשות חסד עם כל אדם, להיטיב לרעים ולטובים. וכמ״ש רשב״ג בתקון מד״ה חלק ה׳ שער א׳: עשה חסד למי שהוא ראוי לו ולמי שאינו ראוי לו וכו׳, ונשנו הדברים במבה״פ שער החסד סי׳ 207 והם מבוארים שם יותר: עשה חסד וכו׳ כי אם יהי׳ ראוי לו תשיבהו במקומו ואם אינו ראוי לו תהיה אתה ראוי לו, כי הבורא צוה לעשות הטוב והחסד. ואין דעתו בצדקה וחסד כדעת האומר טב לביש לא תעביר וביש לא ימטי לך (ב״ר פכ״ב אות ח׳ ועוד כמה פעמים במדרשים, והדברים דברי בן סירא פרשה י״ב פסוק ג׳ והלאה; ראה דוקס, Blumenlese צד 74; אשר בהערותיו למבה״פ צד 182 סי׳ 620; שעכטער במה״ע Jew. Qw. Rew. כרך ג׳ צד 694), ועוד נשוב נדבר מזה בהערה לשורה 45—46. — בנוגע למלת לשונך הנה מצאתי רשום על גליון העתקתי שהיא מלשון עם שונים אל תתערב (משלי כ״ד כ״א), ואינני יודע כעת, אם נמצא דבר זה בכ״י או עלה אז ברעתי לפרש כן.

שורה 27—28: מבה״פ שער החברים סי׳ 250: ואמר כי אדם אחד צוה את אוהבו ואמר לו אני ברשותך יותר מידך ונכנע לך יותר מעבדך (ראה שם הערת המו״ל צד 135); פניני מליצות צד 26 סי׳ קס״ח: „ואעלה חברי, למעלת גבירי״. ובבאור הסוגר כתב הרכבי: „גם את הסכלים והמשתגעים לא תשנא בלבבך, כי אם תחשבם כבני צאן הנצרכים לעזרת הרועה והדרכתו״, והבאור הזה אפשר ואינו מוכרח,

הלשון: במופלא ממך אל תדרוש, והלשון משונה הרבה בירושלמי חגיגה פ״ב ה״א, בראשית רבה פרשה ח׳ ועוד בכמה מקומות במדרשים). — לבך, לולי דמסתפינא הייתי קורא לְרִיק (עדה״כ תהלים ל״ה ג׳). — לירות, בב׳ כה״י: לאות.

שורה 9—10: מלחמה, ר״ל כלי מלחמה, הושע א׳ ז׳, תהלים ע״ו ד׳; המוניך, צבאיך אנשי מלחמתך, כמו שבאר שד״ל. — ומוסרים, כ״ה בב׳ כה״י, ובריואן שד״ל ומוסרי, והוא רק טה״ד, והרכבי נמשך אחריו.

שורה 11—12: עדה״כ משלי ג׳ ד׳ ומאמר הנביא (מיכה ו׳ ח׳): הגיד לך אדם מה טוב וכו׳.

שורה 14: „השם הטוב והיות רוח הבריות נוחה הימך, באופן שיהיו הכל אוהבים אותך, אלה יהיו שמניך, כשמן הטוב על הראש הנותן ריח טוב למרחוק" (שד״ל).

שורה 18: ע״ד מליצת „תלמוד וקושיותיו" ראה הערתי צד 182 לשיר ט״ז שורה 11—12. — כבניך, בכי״א: עדניך, והוא ט״ס.

שורה 19: שמי, בכי״ב: שמאי.

שורה 21—22: „אל תתעכב ברחובות לשמוע דברי המון העם, אך תהיה דירת קבע שלך בצל החכמה, בבתי החכמים. רְחָבָה להוראת רְחוֹב הוא לשון משנה, וכבר הי׳ אפשר לומר בְּרְחֹבוֹת" (שד״ל). ובעל עטרות לדיבון העיר (צד 37): „אבל לי נראה כי כוונת המשורר איננה סובבת בשוקים ורחובות, כ״א בהרחבת הלב המשורר מדבר ע״ד לשון הכתוב: דרך מצותיך ארוץ כי תרחיב לבי (תהלים קי״ט ל״ב)", ופרושו של שד״ל נ״ל יותר.

שורה 23—24: הדלת הוא עדה״כ משלי ח׳ ל״ה, וראה הערתי לחרוז הבא. ובדבר סוגר הבית הנה כבר הזהיר קהלת על הכעס באמרו: אל תבהל ברוחך לכעוס כי כעס בחיק כסילים ינוח (ז׳ ט׳), ואמר עוד: הסר כעס מלבך (י״א י׳), ויש דברים דומים לאלה גם במשלי שלמה. גם חכמז״ל הרבו להפליג בגנות הכעס ולהזהיר עליו, וכן חכמי ימי הבינים. אכן מאמר קרוב בלשונו לדברי משוררנו נמצא במבה״ם שער הענוה (סי׳ 93): מי שאינו מושל ברוחו בשעת כעסו וכו׳.

שורה 25—26: „רחוק הדבר מאד שיהיו דברי ריה״ל סותרים זה את זה בתוך כדי דבור, שיאמר תחלה: החסד שתעשה עם כל בשר

כב.

כ״א ח״א סי׳ ק״ז; כ״ב ח״א סי׳ ש״ם. — נדפס בדיואן שד״ל דף ט׳ סי׳ כ״ב (פיליב 90); הרכבי ח״ב צד 63 סי׳ א׳ (והערות שם צד 191). — שורה 1—2, 49—50 נדפסו ע״י דוקס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 459 (ושם עמוד 343 הדפיס רק שורה 49—50 בלבד, ולא את השיר כֻלו, ושגגה יצאה מלפני הרכבי בדבר הזה), ובספרו האשכנזי Sal. ben Gabirol הדפיס דוקס עוד ששה בתים (כן כתב שד״ל, וספרו של דוקס איננו לפני). — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216). — רבים ממשלי הלוי קדמונים הם ונמצאים במקרא, בתלמוד ובמדרשים ודוגמתם גם בבן סירא, ויותר מהמה נמצאים בספרי הערביים והעבריים אשר שאכו מבארם, כגון מוסרי הפילוסופים (= מוה״פ, וכונתי למהדורת לעווענ־טהאל, קראקא־פפדים תרנ״ו). מבחר הפנינים (= מבה״פ, וכונתי למהדורת ר׳ בנימין חיים אשר, לונדון תרי״ט), ועוד כאלה, ובהערותי אזכיר את קצתם במקום הראוי להם, אבל לא את כֻלם כי צר לי המקום ולא אוכל להאריך.

שורה 1: ערה״כ ש״א כ״ו כ״א.

שורה 3—4: „יהי יצרך בלום הפה כמו שאתה עושה לסוסך (תהלים ל״ב ט׳), באופן שלא תהיה מ־בה דברים, וגם תמשול באזניך לבלתי תת לב לכל הדברים אשר ידברו״ כן באר שד״ל והוסיף לאמר: „והדגשתי הדל״ת כדי שיובן שהוא מלשון וַיִּדֹּם אהרן וחבריו, וגם יתכן לנקד לְדוֹם, וגם לכתבו חסר (לְדֹם)״. — לדום, בכ״א לרום, ונוסח כ״ב: לרוץ . . . באוניך.

שורה 5—6: ערה״כ ש״א י״ז ה׳; ישעיה י״א ה׳.

שורה 7—8: „לכך יהי חניתך וקשתך לירות חציך שנונים בכל תעלומות ולחקור ולהבין בכל סתומי (שד״ל), והכונה על החכמה אשר יוכל האדם להגיע עד תכליתה, אבל לא על החקירה במה למטה ומה למעלה וכו׳, אשר עליה אמר בן סירא (ג׳ כ״א): פלאות ממך אל תדרוש וכו׳ (ובבבלי חגיגה י״ג ע״א ובס׳ הגלוי לרס״ג צד קע״ח

הוא ספיר, כי לבנת הספיר לבנתו, ועליו השער השחור כעין כתב נִפָּך (ראה שמות כ״ח י״ח, ל״ט י״א). והרעיון הזה מצוי הרבה בשירי משוררינו, ויש אשר המשל בו נמשל ויש אשר יהפך הנמשל למשל, ראה לדוגמא כרך א׳ שיר ט״ו שורה 37—38: ספר בספיר לחיךְ סֵפֶר | ודיו בנפך שערך חֲוה, ועוד שם שיר מ״ו שורה 5—6: וכם כל מחמד עין כאלו | ספריו מלבן לחיו כתובים, ועי׳ שם בהערותי צד 228 (לשיר צ״ד שורה 45—56), ובהערתי לשיר שלפני זה שלפנינו שורה 3—4. — בלבו, בכ״א: בלבבך.

שורה 5—6: ומאחר שרמה את הלחיים והשער אשר עליהן לכתב ומכתב, הוא קורא את המכתב וַיִּמָּצא כתוב בו כי לא ישפך עוד דם נקי מלחיו (ר״ל ע״י לחיו). ואמר כן בשביל שהוא רואה את לחייו לבנות, אבל כשהוא רואה אותן אדומות יאמר בהפך (בכרך שלפנינו צד 8 שיר ד׳ שורה 21—22, וראה הערתי שם): אכן עלי שפכך דמי לבי שני | ערים לחייך ושפתותיך, ואמרו יִשָּׁפֵךְ נראה שהוא עתיד במקום עבר לצרך המשקל.— מלחיך, בכ״ב: מלחייך.

כא.

כ״א ח״א סי׳ ק״ד; כ״ב ח״א סי׳ קפ״ח. — משקלו כמשקל שיר ד׳ (צד 216). — וכתוב ממעל לו: „וממא רסם עלי זבדיה״; ראה למעלה צד 157 בהערתי לשיר ב׳, ובעוד שהוא אומר שם, שימלא את הקערה ויתן אותה לפני הארחים „העטופים ברעבי״, הוא אומר בזה, שיהיו הקערה ומלואה לחתן ולכלה בלבד ואין לורים אתם, וכל זה הוא רק מְלי דבדיחותא. ויש למשוררנו עוד חרוזים כאלה להלאה סי׳ מ׳, ע״ח, צ״ז—ק״ב. — בחי שמך, בכ״ב: בחי נפשך, ונוסח שלפנינו (נוסח כ״א) על הגליון.

בזה — עפרה) נמצאה נקרת מר דרור והיא דומה לשושן (או לורד) על ערוגת לחיו, ר״ל בתוך השער אשר על לחייו. וענין החרוז א״כ כענין החרוז בכרך שלפנינו צר 321 (שיר ק״ב שורה 11): החל שער לרקם סביב | שושניהם רקמת שרד. ומליצת „לחי שושן" נמצאה כמה פעמים בשירי משוררנו, כמו למשל כרך א׳ שיר ק״ג שורה 2, כרך ב׳ צר 54 שיר נ״ג שורה 23. ועי״ד ע אולי צ״ל: תדמה ערוגת הבשמים לחיו (עדה״כ שה״ש ה׳ י״ג). וב כתב: אולי צ״ל: תדמה ותשוה לערוגת לחיו.

שורה 3—4: רגילים המשוררים הערביים, וכן העבריים ההולכים בעקבותיהם, לרמות את שער הלחיים לכתב (ראה בשיר שלאחיו שורה 4, צר 290 שיר ס״ג ועוד בכמה מקומות) ועל כן הם מכונים גם בשם „טורים", ר״ל טורי הכתב, וכונת משוררנו לאמר, כי פני העפר דומים כאלו כתב עליהם הסופר בעט מלא, ובכתבו נטף עליהם מעט מן הדיו, והנה נמצאו עליהם כתב (השער) ונקדה (נקרת היופי, הדומה לשושן). והרוצה להבין את דברי המשורר על בריָן יקרא את דברי החכם איגרס בספר היובל לכבוד גראֶין (בחלק הלועזי צר 118 והלאה). וגם מה שהעירותי בכרך א׳ צר 172 (לשיר ע׳ שורה 31—34). — כתבם, פֳעל (ישעי׳ י׳ א׳) בשביל המשקל.

כ.

כ״א ח״א ס״ צ״ג; כ״ב ח״א ס״ ק״א. — משקלו כמשקל שיר נ׳ (צר 216). — כתוב ממעל לו: וקאל פי פתי טל עד׳ארה (ואמר על נער שהחל שער לחיו לצמוח).

שורה 1—2: אתה, אלופי או רעי, ראה נא כי שמשך — פניך המאירים — ערב ויהפך, ר״ל זרח ובא יחדו, שחר וערב נראים על לחיו בבת אחת, ובשורה הבאה דבריו מבוארים. — או רעי, בכ״ב: אורעי. — אתה, שם: עתה. — ויהפך, זָרַח הוא הפך עָרַב.

שורה 3—4: דמה את הלחי לספר (קלף) לבן, ואת השֵׂעָר השחור אשר עליו לטורים שחורים, טורי קדרות; דמיון אחר: הלחי

התכלת, כי כה אמר גם רמב״ע (בתרשישו צד 48) על השער השחור: וכתכלת שערו.

שורה 35—38: מעתה מדבר המשורר על אהבתו העזה לידידו ויאמר: אהבת ידידי נטעה בלבי גן עושה פרי, ושירי זה פריה (במדבר י״ג כ״ז), ואני גם אני נפשי אהַבתהו ותאהבֵהו עד אשר תשלם את נשיה (עדה״כ מ״ב ד׳ ז׳) לזמן, כלומר: עד אשר ימות ותשוב נפשו אל האלהים.

שורה 39—44: ונפשי זאת אשר לא מצאה דַיָּה בכל חמְדות תבל וכל חפציה לא תמצא בהם חפץ ומרגוע, אלו פגעה בו ותוכל לשבוע שבע שמחות את פניו — דַיָּהּ, וזו לבד תאותה לראות את פניו והלואי שיחפצו ימים (מִקְרֵי הזמן שלוחי השגחת הבורא על ברואיו) במאויה ותבוא שאלתה, כי לא לאדם דרכו ומחשבותיו (עדה״כ ירמי׳ י׳ כ״ג) ולא לאיש הלך והכין את צעדו, אך כל הדברים הם בגזרת ד׳, ורק ברצות הוא תמלא תאות נפשי. כל הדברים יד על כס יה, עדה״כ שמות י״ז ט״ז, והכונה בזה: כל הדברים נשבעים ועומדים שלא ישנו מדעת יוצרם.

יט.

כ״א ח״א ס״ פ״ז; כ״ב ח״א ס״ קמ״ז (רק חרוז ב׳, כי הכ״י חסר מסי׳ קכ״ו והלאה עד חרוז ב׳ משיר שלפנינו). — משקלו כמשקל שיר ז׳ (צד 12). — וכתוב ממעל לו: וקאל פי וצף אלכאל.

שורה 1—2: „נקֻדת מר דרור" היא לרעתי נקֻדת היופי (Schönheitsmal), ואין ענינו כענין „טורי קדרות" (בשיר שלאח״ז שורה 3), „טורים" (צד 266 ס״ ל״ח שורה 2) או „טורי מור" (תרשיש לרמב״ע צד 50), שהם שערות הזקן שהחל לצמוח, שער הלחיים (ראה בהערתי שלאח״ז), ועל זה כִּוֵּן משוררנו במלת „לחיי" בסוגר החרוז, וכפרוש הראב״ע לשה״ש ה׳ י״ג, והמלה החסרה היא לרעתי מלת „שושן" (או וָרֶד, ראה כרך א׳ שיר קל״ג שורה 11 ושיר קל״ז שורה 17 והערותי שם), וא״כ הכונה: על פני העפר (ואולי העפר

צר 155) ועל דברי אלגואלי העיר שם (צר 192) רשוחיה ז״ל. — ואמצאה (שורה 22), כ״ב: ואמצא.

שורה 25—26: במכתבו מצאה (גנת ששוני החרבה) נחל ערנים, וטוב שמו היה לה שמנה ושקויה (עדה״כ הושע ב׳ ז׳) ר״ל: על ידו נהפכה להיות דשנה ושמנה וראויה להוציא צמחי ברכה. — מצאה, בכ״י פינסקר (מובא באגרות שד״ל צר 1085): מְצָאת.

שורה 28: עדה״כ שמות ל״ג ו׳.

שורה 29—30: ידו אחות ענן, כי כמוהו תניף גשם נדבות (ראה כרך א׳ הערות צר 115 וצר 332), וכענני שחק עלתה גם היא למרום ושם שבתה שבי (עדה״כ תהלים ס״ח י״ט). ודע כי בכ״א הנוסח: אחות עין, ובכ״ב: אחות עיש, ותחת מלת וכמוהו נמצא בכ׳ כה״י: ומדוע, ואני הגהתי את החרוז מדעתי וכמו שפרשתיו. אבל ע כתב: „ואני אמרתי להחזיק את הנסח עיש . . . ומדוע, וכך אני מפרש את החרוז: ידו הכותבת דומה לכוכב במרומים, ואיככה זה? לקחה אורה משם והאירה לי״. — שביה, בכ״ב: חליה, וטעות היא שטעה הסופר וכתב את המלה האחרונה בחרוז שלאח״ז.

שורה 31—32: ומה הוא השבי אשר לקחה? כי עשתה לה שם במרום את הכוכבים הנוצצים לעדי, וכסיל ובני עש נעשו נזמה וחליתה (הושע ב׳ ט״ו), ונזם האמור בזה תכשיט סתם, ואיננו מיוחד לאף או לאזן, וכונת החרוז כֻלו לאמר, כי ידיו מאירות ומזהירות ומשפיעות אור וזהר לכל הנגע בהן, כי כן גם מכתבו קרנים מידיו לו. וע״ז אני מפרש מלת „כי״ בשורה שלאח״ז. — החרוז כלו חסר בכ״ב.

שורה 33—34: הכונה במלות „בדלחה״ „ומשְׁיָהּ״ על הקלף הלבן, ובמלות „פוך״ „ותכלת״ הכונה על הכתב. והנה בכ׳ כה״י כתוב: כי פתחה, ואני הגהתי את הלשון עפ״י יחזקאל כ״ג מ׳, מ״ב ט׳ ל׳, ירמי׳ ד׳ ל׳. אולם כעת נראה בעיני יותר להגיה ולקרוא: כי רִקְּצָה, עפ״י להי״כ ישעי׳ נ״ד י״א (אלא ששם בא בבנין הפעיל), ויהיו דבריו אלה כדבריו בכרך א׳ צר 217 שורה 21—22: והחור בתכלת שבצתם, והשהם בפוך הרבצתם, אבל ב מבכר את תקוני כמו שהוא בפנים (שבצה), וע״ד ע יש להצדיק את הנסח פתחה, לשון מְפַתֵּחַ פתוחים, והבוחר יבחר. ואל תתמה על דמיון הכתב, אשר שחור מראהו, אל

תשחק לדמעתי כשושנה השחקת ודמעת עב (נטפי גשם ואגלי טל) עלי לחיָה! וכשם שלא תפחדנה אותי רעות תבל, כן לא תְשַׂמַּחְנָה טובותיה את לבי, כי ידעתי גם ידעתי, כי רקמת צבעיה היפים היא כרקמת הצפעונים, הנחמדים למראה ובקרבם חֲמַת למו. ואם יעלה חפצה בידה להסית אותי במעט דבש, אין ספק כי בשולי הכוס אמצא ראש פתנים, אשר על כן יבשה גנת ששוני ואין לי שמחה עלי תבל ארצה, עד בוא לידי מכתב מיאשיה ידידי, והוא הֶחְיָהּ (מוסב על „גנת ששוני" וטעמו כטעם יחיו דגן, הושע י"ד ח'). — הנה פרשתי את דברי משוררנו ואת המשך החרוזים (שורה 11—24), והרעיון העקרי מצאנוהו גם בכרך א' שיר ק"י שורה 39—58, כרך ב' צד 222 שיר י"ב שורה 1—60: ראה גם כרך א' שיר כ"ב שורה 1—22; שיר פ"ז שורה 5—10; שיר פ"ח שורה 3—6; כרך ב' צד 93 שיר י"ב שורה 7—10 ושורה 85—92; צד 109 שיר י"ח שורה 1—10; צד 243 שיר כ"ד שורה 1—22; צד 249 שורה 3—12. לשורה 17—18 ראה כרך א' שיר ס' שורה 23—26 ובהערותי שם; כרך ב' צד 282 שיר נ"ו שורה 31—32. דברים דומים לדברי משוררנו בשורה 19 מצאנו גם לרמב"ע בשירו „לומן בגֵר" (הגרן ח"ז צד 66 חרוז 23): כדמות נחש | אין לו לחש | בו החמה | לו הרקמה, עיי"ש בהערתי. ובמאזני צדק לאלגזאלי (מהדורת גאלדענטהאל צד 205) נמצאים דברים בענין הזה ראוים לְהִזָּכֵר הנה: ובעבור זה כל מי שיש בו שלמות הנפש בעסקו בעולם הזה הוא כמו בעל ההשבעות והקמיעות המבין בלקיחת הנחש, שהוא ירא מסמו ומוציא צריו, והסכל כשהביט אותו ורצה להדמות אליו חשב שהוא לקחו בעבור כי ישרה צורתו בעיניו, ונעם מִשּׁוּשׁוֹ לידיו, וערבה חברתו לפניו, וכשחשב זה לקחו גם כן להתפאר בו ולהתפלא בעיני רואיו, ולא ידע כי בנפשו הוא, עד שנשכו הנחש וימיתהו בסמיו. על כן דמו המושלים העולם הזה לנחש ואמרו:

ארץ ארוגה ביד ציצים רקומה כמו
נחש אשר משבצות זהב לבושהו
תרמה לנחש אשר מות בפיהו והוא
חלק כחמאה בעת יד איש ימושהו

והחרוזים האלה הדפיסם הרכבי בשם ר"ש הנגיד (זכרון לראשונים ח"א

ממעל לו: „וקאל נואב אלכתאב ורד מן אבואלפרג בן בואי". — משקלו כמשקל שיר י"ג (צד 16).

שורה 1—4: הנפש, אשר כבר חליה כל כך, עד אשר תאוה כי יגאלוה חשך וצלמות וכי יהיה שאול צרי ומרפא לכאבה, עד מה תיחל עוד ותקוה לתשועה, אחר כי כבר נמס חציה מרב צרה והציה הנשאר לפלטה חִצֵּי בני יום יחלפוהו ויפלחוהו (מלשון תחלפהו קשת נחושה, איוב כ' כ"ד).

שורה 5—6: דברי המשורר מיוסדים עדה"כ תהלים צ"ג ג', ומה שאמר „נהרי דמעותי" היא מליצה קרובה, וכן מצאנו במקרא (איכה ב' י"ח) הורידי כנחל דמעה, אבל אמרו „תהום אנחתי" הוא מפני שהאנחה מתפרצת ויוצאת מן התהום, ממעמקי הלב, ראה הערתי בכרך א' צד 93 (לשיר מ' שורה 9—12).

שורה 7—8: הוא הפך הרעיון אשר הארכתי לדבר על ארותיו בכרך א' הערות צד 29 והלאה (לשיר י"ג שורה 27—28); לסוגר הבית ראה איכה א' ו'.

שורה 9—10: תיגע הנפש — בנפשו של המשורר הדברים אמורים — לדלות מים חיים ממעינות חפץ (המשורר משתדל בכל עז להשיג את כל חפץ לבו ותאות נפשו), אבל שבו כליה ריקם ולא מצאה חפצה.

שורה 11—24: והמשורר מוסיף לדבר באֹמֶץ לבו של מתיאש: תכל אויבת אותי ותמאן לעשות את חפצי? אמרו לה שתעביר את שלחה (עדה"כ איוב ל"ג י"ח, ל"ו י"ב) ותריק חרבה לקראתי! אנכי לא אירא מפניה, כי כבר נסתה נפשי את כלי מלחמתה, אשר על ידם תְּמָרֶה את רוחי! ומה תוכל לעשות לי רעה ולא עשתה? תסית בי את כלביה — אם יחרצו לי את לשונם לא אפחדה, כי כבר הנני בין מלתעות אריות (ר"ל הצרות אשר תוכלנה לבוא עליו הן ביחס אל הצרות, שכבר עברו על ראשו, כמו הכלבים ביחס אל האריות), וכי תדרוך קשתה נגדי — לא אירא רע, כי קָשְׁתָה מאד רוחי למול קַשְׁתָּה, עד כי גם הצורים הקשים תמהים לקשי רוחי (כי קשה הוא מִקְּשָׁיִם). ואף כשהיא מתיפה לפני ותיטיב פניה, יודע אני, כי שקר החן והבל היופי הזה, ובאמת רעות ותהפוכות בקרבה; הצחוק על שפתיה איננו בא ממעמקי לב טהור ואין כנֻנתה בו לתת שמחה בלבי, אבל היא

3 עמוד 10. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — ועיד ענין השיר הנה לא נמצא ממעל לו בכי״א שום רשימה זולתי מלת „וקאלי (ואמר), אבל בכי״ם כתוב עליו: ולה פי בעץ אלפתיאן . . . (ולו על נער אחד . . .) ואח״כ מחק בכי׳, אשר על כן קשה להבין ענינו. וכתב הרכבי: „ואולי היה הנער חלש ומטיל מים במטתו, או הכין צנור המקלח מים רבים (שפרינגברוננען)״. ואין אני מסכים לזה, ועל דברים כאלה לא היה רי״ה מניע את מיתרי כנורו. ויותר יתכן, כי הדברים נאמרים בשבח אברך אחד, אב בחכמה ורך בשנים, אשר בקטנותו חשבוהו מרעיו ומיודעיו לנער כנערים אשר כגילו ולא הכירו את מעלות רוחו ואת יתרון הכשר שכלו, ואליהם הוא אומר: כאשר באתם למימי המעין (בראותכם את המְהֻלל בקטנותו) אמרתם: הנה לאט הולכים כמי השלוח (עדה״כ ישעי׳ ח׳ ו׳, ור״ל כי יתפתח לאט לאט, מדרגה אחר מדרגה, כשאר הילדים), אולם מה תעשו ומה תאמרו עתה, בראותכם כי גבר המעין והיה לנהר שוטף ומימיו כמי גאון הירדן (עדה״כ ירמי׳ י״ב ה׳), ולא עוד אלא שהם כמי הים, ולא עוד אלא שהם כמי נח (ישעי׳ נ״ד ט׳, ור״ל שחכמתו רחבה מני ים)? — באתם (שורה 1), בכי״ם: בזיתם, ואת הנוסח הזה מבכר הרכבי על פני הנוסח שלפנינו, שהוא מוטעה לדעתו, אולם משקל השיר יורה, כי הנוסח שלפנינו הוא הנכון, והוא הנכון ג״כ לפי ענין השיר, אם פרושי אמת. — עתה (שורה 3), בכי״ם: עמי, והרכבי העיר: „אולי צ״ל עמו״, והנוסח שלפנינו הוא הנכון. — אבל מיים, הרכבי מנקד: אָבֵל מַיִם, והוא אומר „אבל הראשון בהוראת נהר ונחל כמו (ברה״ב ט״ז ד׳) אבל מים, ומי נח הוא המבול, או ירמז לספור הכתוב משכרות נח במשתה היין?״, ולא הרגיש, אשר נקודו לא יאבה בו המשקל, מלבד שאין לו ענין כלל.

יח.

כי״א ח״א סי׳ פ״א; כי״ב ח״א סי׳ שנ״ט. — שורה 1—6, 23—27, 41—44 נדפסו באגרות שד״ל צד 1084 והלאה. — וכתוב

שורה 33—34: ובמקום שהיה מְפֻתָּח על ציץ הכהן פתוחי חותם קדש לד׳ (שמות כ״ח ל״ו) נמצא גם על ציצו הוא מכתב, אשר הוא כצרי גלעד לאנשים, אשר בנדוד נמשחו מרורות הזמן (תחת ראשית שמנים). — המשחו, הַקַּטָּל שלא נמצא בכה״ק.

שורה 35—36: ואם עיני אני טחו מראות (מרוב בכי) מחמת נדודו, הנה שאר האנשים מִבְּנֵי הנדוד ימצאו חיי בשריהם (עדה״כ משלי י״ד ל׳) בין שתי עיניו, כי במכתו צרי ומרפא לכל כאב ולכל חלי. — עיניו, בכ״ב: עיני. — בִּנְדוֹ, שם: בנודם.

שורה 37—38: ובכל זאת לא עליו תלֻנתי כי אם עלי ועל נפשי, כי באשמתי יסרני ד׳ ויכאיב את לבבי, ואם מרבה אני לדבר ולהתאונן, הנני עושה זאת בתמהון לבב ומרב צערי על הימים, ימי החברה, אשר ברחו כצל.

שורה 39—40: ואחר כל אלה רק אחת אשאל אותה אבקש: ראות את לְחָיֶךָ (פניך), אשר כבר פקחו תמונותיה את עיני בימים עברו, וכאשר שמחוני אז כן חפץ אני לשבוע שובע שמחות את פניך גם בימים יבואו. וכונת המשורר גלויה ומבוארת, אבל מלת עב גלאיתי לפרשה, ועיד ע אולי צ״ל על לחיך. והוסיף ע לאמר: „ואם נוסח כ״י נכון אולי יש לפרש לאמר: הנה שמש החכמה מאירת עיניו אשר בין לחיו (שורה 7) והכוכבים חנו שם (שורה 14). ובמקום האור ישכון הצל, ואני כבר ראיתי אור באורו, ועתה אחת שאלתי מי יתן שאזכה ליהנות לכל הפחות בענן אורו“. אבל ב כתב: „תחת עב צ״ל עש = ע״ש, והוא על פי מה שאמר בשורה 13—14: נולד לע״ש אח; עש לחיך, ר״ל זוהר לחיך, ובזה מבוארת מלת לבדה, כי ע״ש לשון נקבה“.

יז.

כ״י א ח״א ס״י ע״ה. נדפס בהוצאת הרכבי ח״ב צד 42 ס״י ז׳ עפ״י כ״י פיטרסבורג (= כ״פ), ובהערות שם (צד 183) העיר הרכבי, אשר כבר הדפיס את שירנו (עפ״י הכ״י הנ״ל) גם בחדשים גם ישנים נו׳

תהלים ק"ם ה׳, ובעצת ע עשיתי זאת. ומלת אליל ענינו כענין רעֵי האליל (זכרי׳ י"א י"ז) וכיוצא בו.

שורה 23—24: ידידי זה שלחו ד׳ להיות נזר ועדות לעמו, גם שלחו (למחיה) לפלטת עמו בית ישראל הנודדים בגוים והולכים מגולה אל גולה. — לעדות, פרשתיו ע"ד את הנזר ואת העדות (מ"ב י"א י"ב, דה"ב כ"ג י"א). ואולי יתכן לפרשו מלשון שבטי יה עדות לישראל (תהלים קכ"ב ד׳), ותהיה כונת המשורר ככונתו בשורה 5.

שורה 25—26: משמו אספו דודיו מֹר וּבֹשֶׂם, כי טוב שמו משמן טוב והוא לבדו משיב נפש כריח הבשמים, וכל אלה אשר המרחו בנדוד ימרחו בבשם זה (בזכר שמו) ויחיו. — המרחו — המרחו, לשון נופל על לשון, הראשון לשון משיחה ודבר המשורר בלה"כ ישעי׳ ל"ח כ"א, והשני מלשון מרוח אשך (ויקרא כ"א כ׳), ר"ל מעוך וכתות. ובכ"א נרשם על השני: „מן וימרחו על והו אלמרך", ולדעתי לא כן הוא.

שורה 27—28: אשר על כן עזבו וזנחו את החכמים בעיניהם, אשר חכמתם כאין וכאפס נחשבה, בואו ליד שמשו והָאוֹרוּ באורו! הביאו את זבחיכם על ידי הכהן הגדול הזה, והוא יכפר בעדיכם (הוא יעמד בין ד׳ וביניכם). — אב השרד, שרד = עבודה, כן פרשו ר׳ יונה, אב השרד = אבי העבודה, הוא הכהן המשמש, וכן הוא אומר בשורה 19—20: אבי השיר, כן כתב ב, וע"ד ע: אב השרד = הכהן הראש הלובש בגדי קדש, וככה מוסיף למנות אורים (שורה 29), פעמונים (שורה 32) וציץ (שורה 33).

שורה 29—30: הן אתכם כהן נושא אורים ותומים, ולמה תחשו מלשאול את שאלותיכם, אם מפיהו תוכלו לקחת ידיעה על אדות בשורות הזמן, ר"ל על כל הדבר אשר יקרא אתכם בימים הבאים? — בשרות, בכ"ב: בשורת.

שורה 31—32: זמירות הצבי (= עֹפֶר = ידיד) נשמע מכנף הארץ (ערה"כ ישעי׳ כ"ד ט"ז) כי לפעמוניו, ר"ל הפעמונים אשר על שולי בגדיו (שמות כ"ח ל"ג ועוד), לא רק שהם משמיעים קול, אבל הם מפיחים גם ריח ההולך עד למרחוק ומוריע תהלתו עד קצה הארץ. — פחו, מלשון הפיחי גני (שה"ש ד׳ ט"ז), וכן נרשם על הגליון בכ"א ובכ"ב.

שורה 15—16: הכוכבים (ר״ל החכמים), אשר הם יקר ופאר למורת, חשים וממהרים אליכם שוכני מערב, כי פ״תים הם ורואים ובאים אל תוך חבלי המוקש אשר טמנה להם שמשכם, הוא החכם הגדול אשר בקרבכם, אשר כל החכמים נלכדו ברשתו.

שורה 17—18: ובליל חברה, בהיותם כלם יחדו באגֻדה אחת, חברו מלאכי מרום וישבו למשפט. ר״ל לשאת ולתת על מעלת כל אחר החכמים ולחרוץ משפט עליהם מי גדול ממי, וכֻלם הכירו את מעלתו והורו פה אחד כי לו הגדֻלה. זה יענה יפיו וזה ישתחו מול הררו והודו. — חברו, בכ״ב: חפרו. — לחק = למשפט, וכן באר ב, אבל ע כתב: „להיות לחק שלא ישנו את תפקידם, ועי׳ להלן עמוד 242 שורה 121״. ובכ״ב: לחיק. — יפיו, בכ״ב: יפייו.

שורה 19—20: איך אתם — בני הארם — חורשים רעה על אדוניכם, ר״ל: איך תעזבו אותו ללכת אחר חכמים אחרים, אשר חכמת מה להם?! — החרשתם, מלשון כי עליו שאול מחריש הרעה (ש״א כ״ג ט׳). — סוגר הבית הוא ערה״כ תהלים פ׳ י״ב ועי׳ שורה 8 והערתי שם. וע כתב: „ואני נ״ל כי כך כונתו: איך אתם מחשים ותהיו כמחרישים (ש״א י׳ כ״ז), כאיש אשר לא שומע, הלא קצירי פיו שֻׁלחו למרחקים״. — קצירי, בכ״ב: קצרי. — לים, שם: ליום. ועל הגליון הנוסח שלפנינו, הוא נוסח כי״א.

שורה 21—22: וכי תשאלו, בנות ציון, מי הוא אדוניכם, הנה זה הוא! ואם באורו תראו אור גדול, למה זה תשאלו עיש ותתאוו לאורו? רחו פעמי האליל, שאין בו ממש והוא הבל וריק, וזנחו אותו! והכונה: כל עוד שחכם זה הולך לפניכם, אַל לכם לבקש חכם מורה דרך אחר. כן נ״ל לפרש את החרוז קשה ההבנה הזה, ועוד אינני יודע, למה אמר המשורר „בנות ציון״ ולא „בני ציון״, כיון שהוא מדבר בלשון זכר. והעיר ע: „אולי דבר אל ערי ישראל ויושביהן (תהלים מ״ח י״ב), כלומר יושבי הערים בני ישראל. אף גם זאת לעֻמת עוֹנֵי יפיו (שורה 18) יתכן לשית פנים לקראת בנות ציון או בנות ירושלם (שה״ש ב׳ ז׳ וכו׳), וגם שם כתוב לשון זכר״. גם ב העיר על לשה״כ בשה״ש. — ודע כי תחת „דחו פעמי אליל״ כתוב בב׳ כה״י דחו פי האליל, והם דברים שאין להם שחר, ותקוני הוא ערה״כ

שורה 9—10: אח הוא לפלילים, חבר לחכמי הדור וגדוליו, וריח לו כריח השדה אשר ברכו ד׳, עד כי לבות העפרים (מְתי האהבה) המריחים אל דרור למען השיב נפשם, מהדסיו חמסו וגזלו להריח בם; כן נ״ל לפרש את החרוז קשה ההבנה הזה. — חמסו, בכ״א וכ״ב: חסמו. — אל, בכ״י ברלין: ליל. — יָרָחוּ, כ״ה בכ״ב ובכ״י ברלין, והוא מלשון וירח ד׳ את ריח הניחוח (בראשית ח׳ כ״א), אולם להיות שרשו מנחי ע״ו היה ראוי לאמר יָרִיחוּ, אבל מצאתי כזאת גם בשיר „היום לשונות אלמים פצחו״ לרי״ץ בנו של הראב״ע בדיואן כ״י שלו (בבית אוצרו של מר סילוירא בארם צובה): קול הבשורה עד רחוקים נגעה | כי תמורות שם הגביר יָרָחוּ; ובכ״א נמצא: זרחו, וזה אין לו פתרון כלל, ועיד ע אולי צ״ל רָוָחוּ.

שורה 11—12: הוא עשה מנחשת רקֻעי פחים (עדה״כ במדבר י״ז ג׳) צפוי לרצפת התלמוד וקֻשיותיו (ר״ל דברי התלמוד העמוקים, המובנים רק ליחידי סגֻלה), אחר אשר פִּתַּח בהם פִּתּוחיו, ור״ל כי הקיף בבינתו היתרה ובחכמתו הרחבה את כל התלמוד ועשה ציצים ופרחים לתורה. — פחי, בב׳ כה״י: אפי, וכתב ע: „עפי״ז אולי כך הכונה: נַחֵש יְנַחֵש איש אשר כמֹהו וכל רז לא אנס לו; פני נחשיו (במדבר כ״ד א׳) שטוחים על פני התלמוד והנה קושיותיו מתורצות, כי הוא פִּתַּח מוסרותיהן״, ודומה לזה פרושו של ב שכתב: „ואולי טעם נחשיו מלשון נחש ינחש, כלומר סברותיו אשר יוציא מלבו כדברי נחש״. — כבר העירותי, כי מליצת „תלמוד וקֻשיותיו״ נמצאה גם להלאה בשיר כ״ב.

שורה 13—14: ידידי נולד להיות אח ורֵעַ לעיש וכימה (איוב ל״ח ל״א, ל״ב) אשר מתחו את אהלם (ישעי׳ מ׳ כ״ב) בלחיו, ולהיות כוכב מזהיר כמוהם. ומליצת „בלחיו אהלם מתחו״ כמליצתו בשורה 7 וראה שם פרושי, ומליצה דומה לזו השתמש בה הרמב״ן בהקדמתו לספר המצות באמרו: „והיום כאשר זרחו על פני כוכבי זקוני״. ומליצת „בני כימה״ זרה מעט, כי יש לעיש בנים (ראה ר׳ יונה בשרש בנה: „ועיש על בניה תנחם, משבעה כוכבים הארבעה נקראו עיש והשלשה בני עיש״) ולא לכימה, אשר על כן אולי צ״ל: נולד לכימה אח וְרֵעַ אל בני עיש וכו׳. — בלחיו, בכ״ב: בלחיי.

(משלי י״ט י״ג, כ״ז ט״ו) המטיפים ומזילים טל על הצמחים והפרחים, שללו ונזלו את גרגרי טלם מגרגרי העפר (הוא ידידו של המשורר), ועי׳ כנף צלליו תהפך ארץ ציה ושממה לאחו, והיא כָלה כגן רוה (ראה ישעי׳ כ״ה ד׳, ה׳; ל״ב ב׳). וכונת המשורר לאמר, כי תבל, כשהיא לעצמה, דומה למדבר שממה, ובהיות ידידו בה תהפך לעדן גן אלהים, והיא מלאה אור והדר, תענוג ונעם, שמחה וששון. — סעיפי זהריהם (שורה 2) = סעיפי הזהר שלהם, והוא נסמך הפוך, אשר מדרך המשוררים להשתמש בו. — שללו (שורה 3), על גליון כ״יב: נ״א טללו. — אחו (שורה 6), עמק שבו צמחים לפי הפרוש הראשון המובא בראב״ע לבראשית מ״א ב׳, ודומה לזה פרושו של ר׳ יונה בשרש אחה.

שורה 5—6: וידידי זה הוא הגבר הֻקם עָל להיות לאות ולמופת (עדה״כ ישעי׳ ח׳ י״ח) לשושני ערוגות מערב — לחכמי המערב, אשר המהֻלל אחד מהם ומשכמו ומעלה גבוה מכלם — כי הנחלים, אשר הם צומחים וגדלים עליהם, בהררי אש מקורם. ור״ל: נחלים מסבים ויוצאים מאש דת ומשקים את הגננות והם מוציאים ציצים ופרחים, נחמדים למראה ותאוה לעינים — חכמי לב יודעי תורה ושומרי מצוה. והמשורר כיון שכנה את הארץ בשם גן, כנה את החכמים בשם שושנים, וכבר מצאנו כדבר הזה לרבותינו ז״ל באמרם (שה״ש פ״ו ועוד בכ״מ): דודי זה הקב״ה לגנו זה העולם . . . וללקוט שושנים לסלק את הצדיקים שבישראל. — מהררי אש, פרשתיו לפי הנוסח שלפנינו, וע כתב: אלו היה לי על מי להשען הייתי קורא מהררי אֵל. — גחו, מלשון כי יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ׳ כ״ג), ובג׳ כה״י: נחו.

שורה 7—8: פניו מזהירות, כי שמש תבונות תזרח על לחייו וחכמת אדם תאיר פניו, ובפיו ובלשונו יצמחו ענפי עצי השכל, כי פי צדיק ינוב חכמה ובשפתי נבון תִּמָּצֵא. וכן הוא אומר בשורה 20: קצירי פיו לים שִׁלחו. — לחייו, בכ״י ברלין: לחיו (= לֶחֱיוֹ). — בני, ר״ל ענפי, מלשון בן פורת (בראשית מ״ט כ״ב), ועל בן אמצתה לך (תהלים פ׳ ט״ז) לדעת ר׳ יונה, ראב״ע ואחרים. — לפיו, ר״ל על פיו, ומשמע הלמ״ד כמשמעו במלות ליד שערים לפי קרת (משלי ח׳ ג׳) והדומים להם.

ומפרדו (שם). פרשתיו כענין „פרט אמרים" בכרך א׳ שיר מ״ט שורה 41 (וראה הערתי שם וכן מה שהעירותי לשיר הנ״ל שורה 47—48 בענין „מחבר ומפרד"). ועיין גם שם שיר פ״ז שורה 3—4 ובספרי שער השיר צד 159 סי׳ 140 חרוז 1: פניני שיר אשר לבי חריטן | היש משיב פרדוחן לחוטן. — כליל, ראה הערתי בכרך א׳ צד 102 (לשיר מ״ג שורה 27—28).

שורה 69—72: שלחי לו את שירך, והי׳ אם שלום יענך (עדה״כ דברים כ׳ י״א) ויאמר להחבירך ולקרב אותך אליו, מאֻשרה תהיי, ואם ירחק מענו ממך, יחדל מלהשיב לך וירחיקך ממנו, דמי והחשי לאש הפרידה וְהִכָּוִי (ר״ל סבול את כְּוִיַּת האש). — תהוי = תהיי, מלשון הוי סתר למו (ישעי׳ ט״ז ד׳).

שורה 73—74: בחלום חזוי, ראה דניאל ד׳ ו׳, ז׳ ב׳. לרעיונו של משוררנו ראה הערתי בכרך א׳ צד 119 (לשיר נ״ב שורה 1—4).

שורה 75—76: שעור הדברים: ואם לא תחוי פניו אל תשכחי עכ״פ זכרו וכו׳. — חוי, מלשון יחוה דעת (תהלים י״ט ג׳).

שורה 77—78: עדה״כ בראשית ל״ב י״ח, ורי״ה אמר כן לנפשו, שהיא שפחת רב לוי.

טז.

כי״א ח״א סי׳ ע׳; כי״ב ח״א סי׳ של״ז; שורה 1—10 נמצאו גם בכ״י ברלין (Ms. Or. fol. Nr. 1233), הוא דיואן הראב״ע, דף פ״א ע״ב. השיר הזה הוא קשה ההבנה יותר מכל שירי רי״ה, וזולתי מליצת „תלמוד וקֻשיותיו" בשורה 12, שהיא נמצאת גם להלאה בשיר כ״ב שורה 18, לא מצאתי למשוררנו מליצות דומות למליצותיו בשיר שלפנינו. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 3).

שורה 1—4: המשורר רואה תבל כֻלה כאלו היא מלאה גנים (= ערוגות בלשון משוררנו), אשר נטע הזמן לבני האדם להתענג בהם, ובגנים האלה ברים זרחים ומאירים וסעיפיהם (של הברים) וענפיהם הזהרים צחים, מבריקים ונוצצים, וסבת הדבר, יען הדלפים

גבול; קְצָוֵי, מלשון קצוי ארץ (תהלים ס״ה ו׳). וענין ספר קצוי כענין עיר קצה גבולך (במדבר כ׳ ט״ז). — סחורתי (שורה 54), ראה הלאה צד 290 (שיר ס״ב שורה 12) וכן כרך א׳ שיר ק׳ שורה 64 ובהערתי שם. — מִקְוִי (שם), חק הרֶוַח שאני מרויח במסחרי זה, והוא מלשון ומקוה סוחרי המלך וכו׳ (מ״א י׳ כ״ח) לדעת ר׳ יונה בשרש קוה, ואחרים מפרשים כמוהו.

שורה 55—56: ואמנם אף שאני מוכן להסתפק גם במעוט, בכל זאת בטח לבי כי מלא ימלא את כל משאלותי, ואם לא יעשה זאת בשבילי — כי אינני כדאי לכך — יעשה כדי לְקַיֵּם מצות השם: השמר לך פן תעזב את הלוי (דברים י״ב י״ט, וראה שם י״ד כ״ז).

שורה 57—60: ואני מצדי אתאוה להיות לו לאיש לוה, ועי״ז ארכש לי זכות וחובה להיות נכנע לו ולעבדו, כי עבד לוה לאיש מלוה (משלי כ״ב ז׳). ואיך יהיה כדבר הזה? רק בהעניקו לי מחכמתו, כי את לקחו הטוב, אשר אשמרנו בתוך לבי, אחשב להון רב באוצרי, וכל ההון הרב הזה יהיה בידי מִלְוָה ממנו. ראה כרך א׳ שיר ט״ז שורה 17—18. — מְזָוַי, תהלים קמ״ד י״ג.

שורה 61—62: המשורר שב לדבר אל נפשו ואומר לה: עד בוא היום הַמְקֻוֶּה, אשר בו תפגעי בידידי פנים בפנים (בראשית ל״ב כ״; דברים ה׳ ד׳), כתבי לך את זכרו על ידך ובין עיניך (עדה״כ שמות י״ג ט׳; יחזקאל ט׳ ד׳).

שורה 63—68: וְאַתְּ, נפשי, אל תיראי לשיר לפניו את שירך, כי הוא יכפר לך אם לא יעלה יפה וישא את עונך אם תעוי (מלשון אשר העוה עבדך, ש״ב י״ט כ׳, וראה את דברי משוררנו בכרך א׳ שיר צ״ז שורה 83—84) וע״כ עשי שיר מחֻבר, והשש אשר בו תטוי את המליצות המפורדות והבודדות (עד שיהיו לשיר שקול אחד) יהיו רעיוני לבבך; ואת שירך זה תני לכליל תפארת על ראשו ושימי אותו ענק לצוארו. — רקמי (שורה 65), הפעלים רקם, טוה, ארג השתמשו בהם המשוררים מימות ר״ש הנגיד (ואולי עוד קודם לזה) גם על חבור השירים וכתיבת אגרות, ראה שער השיר צד 31 (סי׳ 23 חרוז 35 והערתי שם), דוקס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1851 צד 367. ופה המקום אתי להעיר, כי בכרך א׳ שיר מ״ג שורה 31 נפלה טעות ותחת אגרתימו צ״ל ארגתימו, וכמו שפירשתי שם. —

שורה 31—32: עוזבי המון צחי צמא ולכי דרשי מקור מים חיים, אשר יאמר לך שתי ורוי (תהלים ל״ו ט׳).

שורה 33—34: דרשי אותו כדי ללקוט מדבר פיהו אבנים יקרות — אמרות טהורות אשר כל חפצים לא ישוו להם — והוא יתן לי מן וּשְׂלָו לאכל ולשבוע.

שורה 37—38: תארי, לשון אריתי מורי (שה״ש ה׳ א׳). — ותצטוי, התפעל משרש צוה ועניננו כענין הַפָּעל במקרא.

שורה 39—40: והיה אם תוכי, נפשי, ותצקי מים על ידיו (מ״ב ג׳ י״א), או אז באה שאלתי ותאות לבי נהיתה. — תוי, מלשון הן תוי שדי יענני (איוב ל״א ל״ה). ונראה שפרש ר״יה את הכתוב כמו שתרגמו המתרגם וכפרוש יש אומרים המובאים בראב״ע, אשר על פיהו תוי חסר אל״ף והוא כמו תאותי.

שורה 41—48: ואני אין ספק אצלי כי יעטך לוית חן (משלי א׳ ט׳, ד׳ ט׳) ויקבל אותך בסבר פנים יפות, אם תאמרי אליו ספחני (ש״א ב׳ ל״ו); והיה כי תִלָּוִי אליו תוכלי לשְבור את רעבונך באכלך את בר (בראשית מ״ב ג׳) נעמו, וכי תצמאי תוכלי לַחֲוֹת טל מענה פיהו, ואם יאצל הוא עלי ממאורו קרני הוד, אסיר את המסוה מעל פני בדברי עם בעלי החכמה (ראה שמות ל״ד כ״ט—ל״ה), כי לא אז אבוש ולא אז פני יחורו, ואשחק לכל חכמי ספרד, כי עד ארץ שנער יצא קוי (תהלים י״ט ה׳) ותהלתי. — נעמו — מענו, לשון נע״ל. — אל מענו, טעות פלטה קולמוסי, וצ״ל: טל מענו. — על בעלי חכמה (שורה 46), אין הלשון הזה מתישב היטב, ויש למלת עלי ענינים שונים ואין אחד מהם הנראה לטוב ונכון במקום הזה, ואולי צ״ל: מוּל בעלי חכמה.

שורה 49—54: הנה זה ענין דרכי וזה מגמת פני לבוא אל בית ידידי ולקחת מפיהו תורה וחכמה, אולם אם אין נפשו לשמוע לי ולעשות את בקשתי, אבטל את רצוני מפני רצונו, ואם יאבה אשוב לביתי ולמקומי, או ארחיק נדוד עד מרתים (ירמי׳ נ׳ כ״א) או עד גבול החוי (בראשית י׳ י״ז ועוד) והעוי (דברים ב׳ כ״ג ועוד, ובכל מקום בלשון רבים), או — אם כה יאמר — די לי לראות פניו בלבד (אף אם לא אשתעשע בחברתו ולא ילמדני לקח) ותהי רְאִיָּתִי זאת סחורתי ומִקְנִי. — סָפָר (שורה 50), לשון חכמים הוא (יבמות מ״ח ע״ב), ור״ל

הכונה פשוטה. — אלפים, בהמות (ישעי' ל' כ״ד, תהלים ח' ח').

שורה 13—14: עדה״כ משלי כ״ח ה'; איוב ל״ח ל״ו ע״ד התרגום ואחרים, ור״ל בלי כליות ולב, בלי נפש חכמה, בלי דעת ומזמה.

שורה 15—16: הרעיון הזה כבר השתמש בו רשב״ג באמרו: ואמות במכאובי ונגדי צרי גלעד | ואצמא עלי מים וגיחון לְעֻמתי (בשיר השירים שהוצאתי לאור, שיר י״ג שורה 13—14), ומשוררנו אמר להלאה צד 309 (שיר צ״ב שורה 7—8): עניתים איך צרי גלעד לנגדי | ולא אשתה לרפא מחלותי.

שורה 17—20: והנה הוא הולך ומבאר את מליצתו בחרוז שלפ״ז ואומר: הן אם יקצר עלי לבוש שכל, ר״ל אם מעטה השכל אשר אלבשנו יקצר ותמעט חכמתי, אבי הבין, הוא הרב לוי, יאריך את מַדְוִי (ר״ל לבושי), ילמדני דעת ויבינני בינה די צרכי, וא״כ יהיה נא הוא פקיד שַׁלְוִי, נגיד שלום נפשי, ולמה אהי' נגוע כל היום (עדה״כ תהלים ע״ג י״ד) ביד הסכלות? — מדוי (שורה 18), לשון ויכרת את מדויהם (ש״ב י' ד', דה״א י״ט ד'). — שלוי, תהלים ל' ז'.

שורה 21—22: נגרו כל איש חסר חכמה, ולו סרח העורף, ר״ל יתר על המדה. — תמצאי, המשורר שב לדבר אל נפשו. — אחות ישוי, היא סרח (= שֶׂרַח, בראשית מ״ו י״ז ועוד).

שורה 23—24: הפכי שמה של סרח ויצא לך חרס, ר״ל שמש, והוא דמיון פני ידידי, אשר מהם אקוה לזיו וזהר.

שורה 25—28: שלחי ספר לידידי, הוא העמוד אשר היקר נשען עליו, ואולי יהיה הספר הזה הָוָ אשר יחבר אותנו עד אשר יבוא היום וירף הנדוד ממנו ויחביר בין שנינו, אז תראי אשר תרצי, את פניו המאירות, אשר תתאוי לראותם. ולשון דומה לזה תמצא גם בכרך א' שיר מ״ג שורה 25—26: לאחז בם ידידותך נתתים | ללולאות אהבתך בקרסים, ושם שיר כ״ב שורה 55: ויקריב הנדוד בינות שנינו וכו'. — ותתאוי (שורה 28), לשון תאוה.

שורה 29—30: ובלכתך בדרך שימי את אהלו מגמת פניך, הוא יהיה קץ וסוף נדודך, שם תקעי גבולך ושם תתאוי (במדבר ל״ד י'). ורי״ה היה בדרך ומתעתד לבקר גם את ר' לוי בעירו ובביתו בכתבו את השיר הזה, וכן נראה בשורה 50 והלאה.

— בשורה 78 נאמר מפורש, אשר השיר שלוח הוא לרב לוי, אמנם היות ר׳ לוי זה אלתבאן הוא רק השערתי, ולא נודע לי חכם אחר שהי׳ שמו לוי והיה מידידי משוררנו לבית לוי.

שורה 1—2: למה זה תשוי נפשי ותדמי אל נפש הכסיל, ואם אליה תשוי מה יתרון לך על גופי? — יתר = יתרון, כמו בראשית מ״ט ג׳.

שורה 3—6: עד מתי תחשבי את הכסילות למעלה ותשימי אותה ליתרונך, ועד מתי תתיפי לפתיות למען מצוא חן בעיניו והוא יבעל בך (עדה״כ ירמי׳ ג׳ י״ד, ל״א ל״ב)? ולמה תגרשי ממך עצת חכם חוצה ותשכיני בתוכך עצות הכסיל? הנה פרשתי ולו תנוי מלשון הנָוָה והמְעֻנגה (ירמי׳ ו׳ ב׳), וכטעם ואנוהו (שמות ט״ו ב׳) לדעת קצת המפרשים, ומלת תנוי בשורה 6 מלשון גבר יהיר ולא ינוה (חבקוק ב׳ ה׳) וכטעם ואנוהו לדעת התרגום, ר׳ יונה בשרשיו, ראב״ע ואחרים. וב מסכים עמי בזה, אבל ולו תנוי לדעתו כמו ולא ינוה לדעת קצת המפרשים, ר״ל ולא ישקוט, ופרוש הדברים: תנוח דעתך בו. אבל ע מפרש להפך: לו תנוי, תִּלָּוִי אליו, לשון נָוֶה, ועצות הכסיל תנוי, תכברי ותרוממי, לשון זה אלי ואנוהו לדעת קצת המפרשים. ואני אינני מכריע בין הפרושים והבוחר יבחר יקרב את הנראה בעיניו. — פתיות, „שָׂם המשורר את שם העצם המפשט תחת שם האיש (nomen abstractum loco concreti), והכונה הפתי, איש הפתיות, ועליו הוא אומר יבעל וכו׳״ (ע); ראה בספרי שער השיר צד 129 שיר 115 שורה 1 והערתי שם.

שורה 7—8: עדה״כ תהלים מ״ב ה׳, ו׳, י״ב; מ״ג ה׳; ומלת וְתִכּוִי היא הפך וְתִשְׁפְּכִי, ואולי נכון יותר לגרוס וְהִקָּוִי, לשון צווי.

שורה 9—10: עדה״כ ירמי׳ מ״ט ט״ז (עבדיה ג׳); ישעי׳ כ״ב ט״ז.

שורה 11—12: קץ, הוא מלשון וקץ עליו העיט (ישעי׳ י״ח ו׳), והוא מקביל לְעֻמַּת אתנה נוי בסוגר החרוז. אולם רמז במלה הזאת גי״כ, כי נפשו קצה במפתי הלב. — מפתי לב, הכונה על האנשים הסכלים, אשר רק בתענוגות תבל ימצאו חפץ והם מפתים את לב כל הקרב הקרב אליהם להיות כמוהם. וזה הנוסח נמצא על גליון הכ״י, אבל בגוף הכ״י הנוסח מפותי לב (ר״ל מְפֻתֵּי לב), ואי״כ

יג.

כ״א ח״א ס׳ נ״ה (חסר); כ״ב ח״א ס׳ פ״ו. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 3). — וכתוב ממעל לו בכ״י: וגאב ען אלחבר פי בעץ אלאתבאת(?) פקאל.— ואני כבר הדפסתי את שני הבתים במה״ע Zeit-schrift für hebr. Bibl. כרך ו׳ (1902) צד 21, ושם בארתי, כי נכתבו אחר נסיעת רי״ה מאלכסנדריה של מצרים ועזבו את בית ידידו ר׳ אהרן החבר בן ציון אלעמאני, ובאמרו בדרך צחות „לא אחזה ציון ולא בניה׳ כונתו על ר׳ אהרן זה וחמשת בניו. ראה גם בכרך א׳ הערות צד 168, 174, 333.

יד.

כ״א ח״א ס׳ נ״ו (חסר); כ״ב ח״א ס׳ ק״ע. — משקלו כמשקל שיר י״ג (צד 16). — ממעל לו כתוב: ולה פי אלמעני, ר״ל „ועוד לו בענין הזה״, והכונה שהוא ג״כ שיר לחתן כשיר אשר לפניו בכ״י (הוא השיר „חפה עלי נטעי יקר״, הלאה צד 318 ס׳ ק״ט).

שורה 1—2: אתם בני התורה, לומדיה ומוריה, שמחו היום וקחו חבל בגילת החתן, אשר הוא חמדת פאריה, ר״ל הנכבד בין כל הנכבדים לומדי התורה.

שורה 3—4: כי הנה היום הזה הוא היום, אשר בו החתן יכהן פאר (ישעי׳ ס״א י׳), עטרת פז ישיתו על ראשו והוד והדר ישוו עליו.

שורה 7—8: גנת אהביו תתן ריח ותפיץ מור לכל עבר (כי ביום חתֻנתו וביום שמחת לבו ישמחו קרובים ורחוקים).

טו.

כ״א ח״א ס׳ ס״א (חסר); כ״ב ח״א ס׳ רע״ט (רק חרוז א׳), ושם בח״ג (מתנה הנשאר) דף י״ח ע״ב.— משקלו כמשקל השיר שלפניו.

עליו. הדברים נאמרים עדה״כ בשמות פרשה ל״ב. — עגילים — עגליה, לנע״ל.

שורה 75—76: איך יכלה החכמה — ר״ל בן אבון אבירה — לחשוב, אשר אמר עליה כי אכפה עלי בדבריה וכי הם עלי לטורח, ובאמת נהפוך הוא, כי ערי עדיים (יחזקאל ט״ז ז׳) הם לי ובהם אתפאר. ואולי טוב יותר לגרוס: איך אָמְרָה, כי הכונה על דברים שאמרם בן אבון בשירו.

שורה 77—78: ואף אם יכבדו על הכלה כלילי התפארת אשר על ראשה (ראה ירמי׳ ב׳ ל״ב) — דבריו עלי לא יכבדו, והדברים נאמרים עדה״כ התשכח אשה עולה וכו׳ גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך (ישעי׳ מ״ט ט״ו). — כלה — כליליה, לנע״ל.

שורה 81—82: החכמה הכתה שרשיה עמוק בלבך ומִלָּתָהּ — היא פריה — על לשונך. והם הם הדברים הנאמרים במוסרי הפילוסופים שער ב׳ פי״א בשם בטלמיום: החכמה אילן ופריה בלשון, ועי׳ מש״כ שם החי׳ ר״א לעווענטהאל בהעתקתו האשכנזית צד 135 הערה 6. אולם מה שאמרו במבחר הפנינים שער האהבה: כשיתקיימו השרשים בלבבות יראו הסעיפים על הלשונות וכו׳ אין ענינו לכאן, כי הדברים נאמרים על אהבת הרֵעים, ואינני מסכים למ״ש לעווענטאל וכן החי׳ אַשר בהערתו למבה״פ סי׳ 279.

שורה 83—84: מי זה אשר יעמד נגדך במלחמת החכמה, מי הוא זה ואי זה הוא אשר ישאהו לבו להתחרות אתך, ואתה רב פעלים לה (עדה״כ ש״ב כ״ג כ׳, דה״א י״א כ״ב).

שורה 85—86: החכמה היא לך לבדך (עדה״כ משלי ה׳ י״ז), וכל בני האדם זולתך הם לזגב לה, נחשלים אחריה ואינם יכולים להשיגה, ולשון המשורר עדה״כ דברים כ״ה י״ח.

שורה 87: בת אהבה, היא השירה, אשר אהבת המשורר לידידו יְלָדַתָּה.

שורה 89—90: עדה״כ תהלים ט״ז ו׳; ישעי׳ כ״ו י״ז, ויש כאן לשון נע״ל. — לא בך, בכ״י: לבך.

ועש כסיל וכימה שלשתם בפסוק אחר (איוב ט׳ ט׳). — לו, בכ״י: לי. — כימת, בכ״י: כימות.

שורה 67—68: שירי בני אסף, הם המשוררים לבית לוי, יראו את החכמה — ופה הכונה על אביר החכמה הרב יהודה — יראת הכביד, והם נותנים נזרם, נזר תפארה, הדום לרגליה (כי יראים הם לנגע בה ולתת את הנזר על ראשה, וע״ד שהוא אומר בשורה שלאח״ז).

שורה 69—70: דברים דומים לאלה אמר רמב״ע בתרשישו צד 42 (שער ד׳ חרוז י״ט): אולי תהי רוצה ערי ישק | עבר מקום נעל ואצעדה. ראה גם הלאה צד 261 (שיר ל״ה שורה 17—18).

שורה 71—72: נראה שכן אמר לו בן אבון לרי״ה בשירו, כי החכמה סוגדת ומשתחוה לפניו כאלו הוא פסל לה, ורי״ה משיב לו ואמר, כי אמנם החכמה נרב לבה אותה לעבד פסל, אף לא חטאה בעבודתה אולם הפסל הזה אינו הוא — רי״ה — כי אם בן אבון, אשר רי״ה מוכן לתת את נפשו כפרו. ועפ״ז יש לפרש את חרוזי ר״י בן אבון בשירו „שיבה פני השחרות״ הנ״ל בהערתי הראשונה לשיר שלפנינו. כי הנה השיר שלפנינו נאבד מרי״ה ולא שלח אותו לרעהו בעתו, ור״י בן אבון חשב, כי לא השיב לו משוררנו בשביל שהמשיל איתו לפסל אשר החכמה עבדת אותו, וע״כ אמר לרי״ה:

עַל־מַה־תְּרִיבוּהָ כְּאִלּוּ כְחֶשָׁה
בָּאֵל וְאַחֵר נִמְצְאָה עֹבֶדֶת
עֵת רָאֲתָה כֹּל יַעֲקֹב מִתְיַהֲדִים
וַתְּהְיֶה גַּם־הִיא לְמִתְיַהֶדֶת
— — — — — — — —
וּבְתוֹךְ נְבִיאִים לוֹ אֲלָפִים חָיְתָה
אֶל־פִּסְלְךָ לֵוִי תְּהִי סֹגֶדֶת

ובאמת רי״ה לא כן דמה ולבבו לא כן חשב, ועל מה שאמר לו רי״א כי הוא פסל החכמה השיב לו את האמור בחרוז שלפנינו.

שורה 73—74: ומרב אהבתה אשר אהבתהו החכמה פ־קה את נזמיה לעשות לעגל שלה, הוא פִּסְלָהּ, עגילים, ור״ל כי נתנה מהודה

כסיל ולהעלות את הנפלים הקטנים על הנפילים. הם הגדולים אשר בארץ המה. כסילים — כסיליה, לשון נעיל (והשתמש בו משוררנו גם הלאה בשיר קיג שורה 3), וכן נפלים — נפיליה.

שורה 53—54: ותחת לחבר את הידידים היא מפרדת ביניהם, כאלו נוצרה לכך וכאלו הציב האל את גבולותיה על הפרוד, ר״ל כאלו היה הפרוד יסודה. והשכיל המשורר להשתמש בדברי הכתוב (דברים ל״ב ח׳): בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים וכו׳ באופן מתאים לכונתו.

שורה 55—56: ויש עת אשר בני האדם אשר בקרבה רוצים לפנות דרך ימין והם משמאילים בעל כרחם, או להפך שהם חפצים ללכת השמאל ובע״כ כל פנות שהם פונים אינן אלא דרך ימין; לשון המשורר עדה״כ ישעי׳ ל׳ כ״א. ראה כרך א׳ שיר ס״ח שורה 19—20 דברים דומים לדברי משוררנו בחרוז הזה.

שורה 57—60: אשר על כן באמת שקר החן והבל היופי אשר תבל תתקשט בהם, ואין בכל אשר לה דבר ראוי שנחמדנו בלבבנו זולתי החכמה וההליכה בדרכיה (דרכי החכמה) וראות פני השר יהודה בן אבון, הוא מלכה, אבירה ושר צבאה של החכמה.

שורה 61—62: עדה״כ קהלת ז׳ י״ב, והרעיון נמצא גם הלאה צד 255 (שיר ל׳ שורה 79 — 80): חכמות יחיו לב מבקשיהם | יתרון לך כי לבך חַיִּם; וכן צד 333 (שיר ק״ב שורה 49—52): והחכמה בעליה תחיה . . . והוא הֶחֱיָהּ והיה לה כליל חן וכו׳.

שורה 63—64: כל מאמר ממאמרי החכמה וכל משל ממשליה נעדר פשר ופתרון זולתו, כי הוא היודע פשר דבר והוא המבין לכל משל למלא אותו ברב ענין, ובכן הוא פשר אמרי החכמה והוא ענין משליה, ודברי המשורר דומים למ״ש במ״א (למעלה צד 94, שיר י״ב שורה 17—18): יחד בני איש והארץ דברים, אבל | היה שלמה גביר ענין דבריה.

שורה 65—66: אין זאת כי אם בת רעיונה (של החכמה) נתנה טהורה עליו או כימת מוטה וכסיליה זרחו לו ובאורם ראה אור. — בת רעיונה, לדעת ע משמעו כענין בת קול בלשון חכמים, אולם כשאני לעצמי נוטה לבי להאמין שיש כאן ט״ס וצ״ל ע ש רעיונה,

שורה 31—32: לא בלתה בת מי זהב אבל היתה לה עדנה (עה"כ בראשית י"ח י"ב) בזקנתה יותר ממה שהיה לה בימי נעוריה (כי היין כל שהוא מזקין ירבו טובו ונעמו). ומראָה האדם אות על דם בתוליה.

שורה 33—36: והיא יפה וממאנת להסתר בתוך הכוס, אבל תסתב אור בשוליה ותפ"ין אותו סביבה, וכלי השהם (הכוס) לא די שלא יוכלו להסתיר אותה ולהעלימה מעין ראים, עוד הם נחבאים תחת מעיליה, כי מפני עינה האדם המבריק מבעד לכותלי הכוס לא יֵרָאֶה הכוס בעצמו. הרעיון הזה ימצא לרוב בשירי משוררינו וכן גם בשירי ריה"ל, ראה למשל כרך א' שיר ט"ז שורה 2 והערתי שם; שיר קכ"ג שורה 3—4; בכרך שלפנינו הלאה צד 243 שיר כ"ג שורה 5—6.

שורה 37—40: והיא דלה, כי דל הכלי אשר היא נתונה בו, וכמעט לא ידענו את מקומה איה, לולי ריחה הטוב ההולך רכיל ומגלה את סודה, כי היין הזה יין הרקח (שה"ש ח' ב') היא, ורקחיו רֹקחי בשם גם רכליו — סוחריו ומוכריו — רכלי המור (עה"כ שה"ש ג' ו'). — דלה, ראה בכרך א' שיר ט"ז שורה 1: דלה ורקה מבלי מדוה. — רֶקְחֶיהָ רֹקְחֵי, טה"ד וצ"ל רֶקָחֶיהָ רֹקְחֵי.

שורה 41—42: דברים דומים לאלה אמר רשב"ע בשירו „אש קרחו אוריו", שער השיר סי' 56 חרוז 5—6.

שורה 43—44: המשוש אשר נחבא בכלי היין איננו מעלים מחשבות לבי ועצת כליותי (ע"ד מאמרם ז"ל בברכות ס"א ע"א: כליות יועצות, ומאמר הכתוב באיוב מ"ב ג': מי זה מעלים עצה וכו'), כי נכנס יין יצא סוד (ערובין ס"ה ע"א). וכן יאמר עמנואל (מחברת כ"ה, צד 200): חשפתי מצפון לבותם | ובקרבם סוד לא השארתי.

45—48: עה"כ שפטים י"ח ד'; תהלים ט"ז ח'; בראשית מ"א נ"א. את כל התענוגים האלה שִׂמָּה תבל לנגד עיני, כדי להשביחני את עניי ואת כל העמל אשר הִשְׂבִּיעָה אותי מאז, וכמעט היה לבי נוטה להתפתות ולאמר עליה (על תבל) כי איננה היום זו שהיתה עד עתה, לולא הכרתי את פעליה וידעתי כי אך תהפוכות אִתּה.

שורה 49—52: שהרי היא התבאשה עם כל נדיבי הלב אשר בתוכה (עה"כ דה"י א י"ט ו') גם תשלח יד אל אציליה (עה"כ שמות כ"ד י"א) להרע להם, וזה דרכה להרים את הכסילים והבערים בעם מעל לכוכב

בי בראותי, כי השתמש משוררנו במלת גבוליה בשורה 54, והבוחר יבחר.

שורה 21—24: והידידים אשר בגן מסַבתם על יד תעלה, אשר רצפת שש (אסתר א׳ ו׳) רצפתה ועליה שוטפים ושחקים מים (איוב י״ד י״ט), ונחלי מימיה זכים כאהבת הידידים אשר נתאספו שמה להתענג עליה. והמים האלה אשר בתעלה יהמו גליהם (ישעי׳ נ״א ט״ו, ירמי׳ ל״א ל״ד) וישתקשקון (נחום ב׳ ה׳), מתקמטין ונראים כאלו הם פימות על כסליה (איוב ט״ו כ״ז), ונראה שפרש מלת פימות כמו שפרשוהו ר׳ יונה בשרשיו ופרחון במחברתו (ערך פים). — כאהבתם (שורה 22), בכ״י: באהבתי, ולא נראה בעיני להגיה כאהבתי, יען אין המשורר מדבר על עצמו בכל החרוזים האלה עד שורה 43. ובדמיון שלפנינו משתמש המשורר גם להלאה צד 263 (שיר ל״ז שורה 5): צחים כמי עיני זכים כאהבתי. — גלים ויהמו (שורה 23), כן כתבתי על פי ההשערה, ובכ״י שתי מלות מטשטשות.

שורה 25—26: ועל הידידים תסוב כוס מלאה יין אדום ומזהיר ומרהיב עין ומאיר כאור, ולמראֶהָ ישט לב (משלי ז׳ כ״ה) הנזירים, אשר שתית היין אסורה להם. וכן אמר גם רמב״ע בשירו (שער השיר צד 64, סי׳ 56 חרוז 12): ירהיב במראהו אשר ינזרו | עד ימאסו נזרם והתגלחו.

שורה 27—28: הכוס היא מזכוכית זכה וצחה, טהורה מכל בדיל ופסולת, וגנזיה (ר״ל היין הגנוז בתוכה) דומים לכתמי זהב אופיר. כן נ״ל לפרש את הנוסח שלפנינו, וכתם הוא מלשון כתם אופיר (ישעי׳ י״ג י״ב ועוד). אולם על גליון הכ״י נמצא עוד נ״א והוא: בת מי זהב אופיר (עדה״כ בראשית ל״ו ל״ט, דהי״א א׳ נ׳), וכן מכנה ריב״ה את היין גם במ״א, למשל בכרך א׳ שיר קכ״ד שורה 3: יום בבת מי זהב שחרני, ולפי״ז נוכל לפרש עד טהרה בת מי זהב (היין) מכל בדיליה, הם שמריה. והנוסח הזה נראה לי כעת יותר נכון ועל פיהו אפרש את החרוזים הבאים. ראה גם את דברי משוררנו הלאה צד 243 שיר כ״ג שורה 3.

שורה 29—30: נח נטע כרם וישת מן היין וישכר (בראשית ט׳ כ״א), ולוט השקוהו בנותיו יין ולא ידע בשכבן ובקומן (שם י״ט ל״ג והלאה).

שורה 9—10: בראותי את כל ההוד השפוך על פני הגן הנני אומר בלבי: אין זאת כי אם קנא בצבא השמים, בכוכבים המזהירים על פני הרקיע, אשר על כן נתן את יבולו ויוצא צמחים ופרחים (ועל ידיהם גדל הדרו על הדר השמים וכל צבאם). והנה כונתו בזה דומה לכונתו באמרו (כרך א׳ שיר ס׳ שורה 15—16): יפו פרחיה מאד עד אהשוב | כי כוכבי אל היתה עשקת. — מתת, בכ״י: פרת, ותקוני מתאים לענין החרוז כמו שפרשתיו.

שורה 11—12: והגן הזה טל אורות טליו (עדה״כ ישעי׳ כ״ו י״ט), גם עצי עבות נטעו שם ומהם הם צלליו (ועל כן הוא ראוי ומוכשר למסבת רעים); ויש גם בזה לשון נע״ל.

שורה 13—16: ויהי בנשף בערב יום ותעבור רוח שמחות על פני הגן ויתנועעו שתיליו וימחאו כף (ישעי׳ נ״ה י״ב), ובתקעם כף (עדה״כ תהלים מ״ז ב׳) עשו את ואת משמחה, יען נקבצו שם ידידים ורעים ויתקעו את אהליהם בין אהלי (במדבר כ״ד ו׳) הגן. — רוח שמחות, זר בעיני אף שיש לפרשו שהוא הפך רוח כהה (ישעיה ס״א ג׳) או ר״ל רוח משמח את הגן ואת שתיליו, דוגמת שמן ששון (ישעיה שם), והיא דעת ע; ואולי ט״ס נפלה בזה. — נשפה נשף, לשון נע״ל, וכן תקעו — תקעו, אהליהם — אהליה (ראה להלאה שיר מ״ט שורה 8).

שורה 17—20: ובעבור הרוח על פני הגן נִתְּפַּח אותו ויזלו בשמיו ויתנו ריח לחולי אהבה (שה״ש ב׳ ה׳, ה׳ ח׳) למען לא תגוף אותם האהבה וכל חילה (התלאות הכרוכות בעקבה), ובכן שובב הוא (הגן, ע״י בשמיו וריחו הנעים והמחיה נפשות) את נפשם, והם חשבו כי מחתת אהרן היא היא שעצרה בעד המגפה (ע״ד המספר במדבר י״ז י״א וכו׳). — ריח (שורה 17), בכ״י: רוח. — זְבָלֶיהָ, נלאיתי לפרשו, ואולי צ״ל: נְחָלֶיהָ (רבים מִמלת נַחַל שמשתמשים בה המשוררים) ומוסב על המחתה לאמר: הם חשבו כי המחתה אשר לאהרן מונחת בין גחליה (ר״ל הגחלים נתונים עליה); וע״ד ע צ״ל חֲבָלֶיהָ, פי׳ פצועיה, ר״ל פצועי האהבה (ihre — der Liebe — Verwundeten). וע״ד ב אולי צ״ל: גְּבוּלֶיהָ, ר״ל גבולי הגנה, כלומר בתוך גבולה, וגם אני עלה ברעתי להגיה כן, אולם הורתי

מה שאמר משוררנו בכרך א׳ שיר י״ט שורה 7: הם הם אהבי לאהובי, ר״ל אהבתי לאהובי היא היום זו שהיתה מכבר, ככחה אז כחה עתה, לא שנתה ולא תשתנה. ואני מבטל בזה את פרושי שכתבתי שם במקומו). — ועתה הוא הולך ומבאר, איך היא (תבל) מתנכרת, והנה הוא מתאר שלשה דברים שהם מראשי התענוגים אצל המשוררים הישמעאלים והישראלים ההולכים בעקבותם, והם „כוס יין וגנה . . . וקול מימי תעלה" כדברת רמב״ע (ראה הערתי לכרך א׳ שיר ע׳ שורה 75—76), ודבריו בזה נמשכים משורה 3 עד שורה 44. אח״כ הוא שב לכוָנתו ואומר, כי כמעט גם לבו הוא נפתה להאמין בשוא ולחשוב, כי עזבה תבל את דרכה הרעה ותשנה לטובה, אולם הוא מכיר את פעליה ותהפוכותיה לא נעלמו ממנו ולא נסתרו מנגד עיניו, ויודע הוא כי אין ביפיה מחמד, וע״כ אין לו לאדם טוב רק להדבק בחכמה ולהלוך בדרכיה (שורה 45—58), ובזה מצא לו מעבר לתהלת ידידו, אשר היא עקר כוָנתו בשירו.

שורה 3—6: ואיך התנכרה? כי הנה לבשה רקמה, ר״ל רקמת ערוגת ציצים ופרחים שונים למיניהם, מזהירים בצבעיהם ונוצצים כעין זהב ופז, והרקמה הזאת ירי עב טל ארגו את פתיליה, ר״ל כי צמחו וגדלו ע״י פעלתו, וכמו שאמר במקום אחר (הלאה צד 282 שיר נ״ו שורה 33—34): ערוגות לא כסותן נתנו שש | עדי שק נתנו עבים כסותן. — התנכרה, בכ״י: התגברה. — עַב טל, נקדתי כן עפ״י שמות י״ט ט׳, ולא עָב טל (ישעי׳ י״ח ד׳), למען ברר הכוָנה יותר, וכן יעצני ע. — ערוגת ציץ ערוכת פז, לשון נע״ל, וכן הלאה בשיר ל״ג שורה 3: ערוגה ערוכה | סביבות ברכה. דברים דומים לאלה שבחרוזנו נמצא למשוררנו גם בכרך א׳ שיר ס׳ שורה 7—8: בלבוש ערוגת פז ורקמת שש וכו׳. — ממשבצות זהב מעיליה, עדה״כ תהלים מ״ה י״ד, והכנוי במלת מעיליה מוסב על הערוגה, והערוגה בזה הוא הגן.

שורה 7—8: המשורר מדמה את רסיסי הטל והמטר, אשר על פני הגן, לדמעות אשר הוריד ענן הבקר בעברו עליו. ראה כרך א׳ שיר ס׳ שורה 23—26 ובהערותי שם. — בקר . . . בקרה, לשון נע״ל.

הגליון: „נ״א להשיגי (נגד המשקל). — מרוצו, כן הגהתי בעצת ע. ובכ״י מטשטש.

שורה 13—14: מוסב על שלמעלה (שורה 11) ור״ל חרוזים יוצאים ונובעים מלב אשר נקנה בצוף מליו וכו׳. ראה מש״כ ע״ד הרעיון הזה בהערתי לכרך א׳ שיר ל״א שורה 11—12.

שורה 15: כמה ארונים בעלוהו (ערה״כ ישעי׳ כ״ו י״ג) כן, ר״ל באופן הזה, במשכם אותו אחריהם (ע).

יב.

כי״א ח״א סי׳ מ״ט (חסר); כי״ב ח״א סי׳ י״ג. — משקלו כמשקל שיר י״ג (צד 15). — והנה כבר הדפסתי במה״ע Zeitschrift f. h. Bibl. ח״ג צד 178 שיר ששלח ר׳ יהודה אבון לרי״ה ובו היא מדבר קשות את משוררנו, על אשר התעצל במהללו (והדפסתי את השיר הזה שנית בס׳ שער השיר צד 129 סי׳ 115). ורי״ה השיב לרי״א בשירו „נפשי לשלום״ (כרך א׳ סי׳ ס״ג), ובו הוא מודיעו כי כבר כתב לו שיר ידידות ונאבד ממנו ואח״כ מצאו. והשיר הזה, אשר אליו כוַן רי״ה, הוא השיר שלפנינו, וכן נמצא בכי״ב רשום ממעל לו לאמר: והדה אלקצידה אלתי זעם אנהא צׄאעת ענה תׄם וגׄדהא (ר״ל: וזאת השירה אשר אמר שנאבדה ממנו ואחרי כן מצאה). וכן נרשם גם בכי״א על הגליון אצל השיר „נפשי לשלום״, אלא שהכתב מטשטש שם ומלות אחדות חתכן כורך הספרים.

שורה 1—2: ימות תבל ולילותיה הם עתה אלה שהיו כבר, כלם שוים לרעה, ואם מראָה לך תבל היום פנים שוחקות, השמר והזהר לבל תסית אותך בהבליה, ודע לך כי אך מתנכרת היא (שורה 3) כשהיא מתיפה, ואף בהלקות תשית לבני האדם, כי באמת רק רעות בקרבה, וכן הוא אומר במקום אחר (כרך א׳ שיר פ״ח שורה 3—4): יסוב זמן את כוס ערניו על אנוש | מתנכרה להם ולי מודעת. ומלות „הם הם״ השתמש בהם משוררנו לכונה זו גם להלאה בשיר כ״ד שורה 15—16: הם הם אשר היו ואל יתנכרו וכו׳. (וכן יש לפרש

שפרשוה רס״ג ואחרים (עיי׳ רש״א פאזנאנסקי בספרו על ר׳ משה הכהן צד 130).

יא.

כ״י ח״א סי׳ מ״ח (חסר); כ״ב ח״א סי׳ ד׳. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 3). — ממעל לו כתוב: „ולה ענד מפארקתה ר׳ יאשיה בן בואז נ״ע״.

שורה 1—2: המשורר רואה את ידידו ממהר לנסוע ממנו ובעיניו נדמה כאלו היו הברקים מרכבותיו (ראה הערתי לכרך א׳ שיר י׳ שורה 3—4, שיר ל״ח שורה 49—50), ולהם הוא אומר עמדו והתמהמהו, אל תחפזו ללכת, כי מי שׂם אתכם רכב ליאשיהו ומי צוה עליכם לשאת אותו מהר מזה.

שורה 3: מליצה שגורה הרבה בפי המשוררים, וכן מצאנוה בפנים שונים גם בשירי ריה״ל, ראה למשל כרך א׳ שיר ה׳ שורה 23—24: לבי בצפרני נשריו נאחז | יראה ויגלה באשר הם דאים; שיר ז׳ שורה 3—4: ושם בכנף נשרים לב לקחו | ועל כנפי זבוב סגר עזבו (ראה שם הערתי); שיר ק׳ שורה 29: נפשי הלא הגלתה עמו ולב; שיר קל״ה שורה 9: נר וממרחק | יאחז הלב תוך מצודו.

שורה 5—6: עיני בחלה במזרח ובאור השמש הזורח שם, מאז ראתה את אור יאשיהו אשר יזרח מפאת מערב, כי אורו נעלה הוא על אור השמש. ובכ״י בחרה ת׳ בחלה, ותקנתי מדעתי וכמו שפירשתי. וכן מצאנו למשוררנו במקום אחר (צד 274, שיר נ״ג שורה 23—24) דברים דומים לאלה: צוה מאוריו לעלות ויהפך | את מערבנו למזרחנו.

שורה 7—8: ראה הערתי לכרך א׳ שיר י״ג שורה 31—32, וכן מה שהעירותי שם לשיר ז׳ שורה 51—54, שיר מ׳ שורה 27—28, שיר צ״ח שורה 13—17.

שורה 10: ראה דברים כ״ח כ״ח. — בלבות, בכ״י בלבו.

שורה 11—12: הנה אני שולח אחריו את רכבי חרוזי, אולם הם ילאו להשיג אותו במרוצתו. — רכבי, בכ״י: ככבי. — לשיג, על

ט.

כ״א ח״א ס׳ מ״א. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 3). — וכתוב מִמעל לו בכ״י: וקאל וקד [גאן] עלי גרנאטה ולם ידכלהא. — יאמר: הנני רואה מנגד את עיר חפצי בה, כראות משה בשעתו את הר הלבנון (דברים ג׳ כ״ה והלאה, ל״ב נ״ב, ל״ד א׳ והלאה). והיא קרובה אלי ובכל זאת לא אוכל לאכל את פרי מגדיה (שה״ש ד׳ י״ג, ט״ז), להגות מזיו פני נבוניה ומחכמת חכמיה, כי כן גמרו וגרמו עונותי, גם מתי חמס ובגדי בגד (ירמי׳ י״ב א׳) הסבו בכל אלה.

י.

כ״א ח״א ס׳ מ״ב; כ״ב ח״א ס׳ ש״י. נדפס בדיואן שד״ל דף ה׳ ע״א ס׳ י״ב (פיליב צד 11); הרכבי ח״א צד 56 ס׳ ב׳. — משקלו כמשקל שיר ב׳ (צד 3).

שורה 1—2: עדה״כ דברים ו׳ ה׳ (ראה גם ירמי׳ ל״ב מ״א), ומלת „אמת״ באה לחזק הענין (ראה כרך א׳ הערות צד 10). שד״ל והרכבי מנקדים וּבְכֹל, ואיני יורע מדוע. — ובגלויי וסודי, ר״ל בגלוי ובסתר.

שורה 3: שמך נגדי, כ״ה בכ״ב, ובכ״א (שד״ל, פיליב, הרכבי): שמך עמי, ואף כי הנוסח הזה כנראה מתאים יותר לכַוָנת המשורר, בכל זאת בחרתי בנוסח כ״ב והוא העקרי לדעתי, יען נראה ברור שנתכון המשורר להשתמש בבית הזה ובבית שלאחריו בחרוז פנימי (נגדי, לבדי, דודי, יחידי; נרי, מאורי; אצען, משען), וראה תהלים ט״ז ח׳.

שורה 6: עדה״כ ש״ב כ״ב י״ט (תהלים י״ח י״ט).

שורה 9—10: תהלים ל״ו י׳ (ועוד כ״ם בכה״ק); ס״ג ה׳; ק״ד ל״ג, קמ״ו ב׳. — וזמרתי, נראה שפ״ש גם רי״ה מלת וזמרת (שמות ט״ו ב׳, ישעי׳ י״ב ב׳, תהלים קי״ח י״ד) שהוא כמו וזמרתי, וכמו

הוא המלך האמור בשורה 19. ודע, כי סדר החרוזים בכי״ב (ג״א) הוא משׁבש, ואחר שורה 22 יבוא חרוז מזבח תשובה (27—28) ואחריו יהיה לראשיתך (25—26) ואחריו הכה עצתו (23—24), ושד״ל ראה לבכר את הסדר שבכ״י פארמה ויפה עשה, ואני נמשכתי אחריו.

שורה 27: עשה, ג״א: ועשה.

שורה 29—30: תהלים קי״ט ס״ח; נ״ה ח׳. „כי טוב ד׳ לקרוב, וגם לרחוק, שנתרחק ממנו בחטאיו, וידו פרושה לקבלו בתשובה״ (שד״ל).

שורה 31—32: משלי ח׳ ל״ד. החרוז הזה חסר בכ״י פארמה.

שורה 33—34: ש״א ג׳ י״ח (ש״ב י׳ י״ב); דה״א י״ט י״ג. שד״ל (ואחריו הרכבי) מנקד אם לַחֲיוֹת, והעיר ע לאמר: „אי אפשר לפרש = לְהַחֲיוֹת — לְהַאֲבִיד, כי אז היל״ל לַאֲבִיד, לכן נראה שצריך לקרוא לִחְיוֹת, כלומר בין אם יגזור כי תחיה בין אם יגזור כי תאבד״, וכן נהגתי אני. — אם לאבד, ג״א: או לאבד.

שורה 35—38: בראשית א׳ ג׳; תהלים ל״ג ט׳; בראשית א׳ ל״א. צוה ויקום יעמד, כ״ה בכי״ב (ובג״א), ושד״ל (הרכבי) בחר בנוסח כ״י פארמה לאמר: צוה יָקוּם ויעמד, והעיר ע״ז: „בג״א צוה ויקום יעמוד, והיה אפשר לנקד וְיָקוּם, ולא היה נשחת המשקל, אבל לפי זה היה הדבור על האור לבדו, ולפי הנסח האחר הזכיר תחלה האור לבדו, על שם הכתוב יהי אור ויהי אור, ואח״כ הזכיר היקום כלו, ובו חתם אח״כ באמרו וירא אלהים כל אשר עשה וגו׳״. וכן דעת ב. ובעיני נראה הנוסח שלפנינו, ובאמת רק על האור דבר ריה״ל ועליו הוא אומר שהוא עומד וקים לעולם, אשר על כן אין לו לאדם לדאוג בבוא עליו אמש שואה ומשאה, וגם כי ישב בחשך יהי׳ לבו נכון בטוח, כי עוד יבקע כשחר אורו. ובאמרו אח״כ וירא אלהים וכו׳ איננו רחוק בעיני שרמז על הנמצא כתוב בתורתו של ר׳ מאיר (ב״ר פ״ט אות ה׳) הנה טוב מאד הנה טוב מות, ור״ל גם כי תלך בגיא צלמות לא תירא רע, כי אור זרוע לצדיק גם אחרי מותו.

שד״ל, ומלאכותו הוא מלשון במלאכות ד׳, חגי א׳ י״ג. ואולי יתכן לקרוא מִמַּלְאֲכֹתָיו, מלשון לספר כל מלאכותיך (תהלים ע״ג כ״ח), והכונה בו (לדעת האחרונים עכ״פ) מעשי ד׳ ומפעלותיו — רד מהם ואל תהרוס לעלות ולחקור אחריהם, כי לא לאנוש כערכך סוד ד׳, כי אם לגדולים אשר בארץ המה, לעבדיו הנביאים (עמוס ג׳ ז׳). ובנ״א נדפס בטעות ממלאכתו, ועל חנם רצה קעמפף להגיה ולקרוא מכל מלאכתו.

שורה 9—10: תהלים ל״ז ה׳. בעת נוח ונוד, שני הפכים כמו עת רקוד ועת ספוד בחרוז שלאחיו, ובנ״א נדפס בטעות: נוע ונוד, וכן הדפיסו שד״ל והבאים אחריו.

שורה 11—12: קהלת ג׳ ד׳. אל יאמינך, ר״ל אל יחזק את לבבך ,ואל יתן לך אמונה ובטחון שכן יהיה תמיד׳ (הרכבי). ואף כי יש לשרש אמן מובן כזה בכה״ק, בכל זאת נראה, כי השתמש בו ריה״ה במקום הזה על דרך הערביים.

שורה 15—18: ראה מש״כ הה׳ ר״ד קויפמאנן בספרו על רי״ה צד 30 הערה 1.

שורה 20: יאתה, יָאָתָה (ירמי׳ י׳ ז׳), משרש יאה לדעת רוב האחרונים, שרשו יאת על דעת הראשונים (ר׳ יונה ורד״ק בשרשיהם, וכן אחרים, ומן האחרונים בן־זאב באוצרו), ומחשבותיהם מחשבת ריה״ה. בנ״א: יאותו בטעות; קעמפף מנקד יֶאֱתוּ (משרש אתה!).

שורה 21—22: בראשית ל׳ כ׳; במדבר י״א י״ב. ואֹמֶן הוא הקב״ה הזבֵד בעצמו, ואולי הוא ספר התורה (הדת). ועיד ע האומן הוא הזמן עם כל נסיונותיו.

שורה 23—26: ,בכ״י פארמה חכה לחסדו, ונסח אקספרד נ״ל נכון יותר׳, והוא לקוח מן המקרא מהרו שכחו מעשיו לא חכו לעצתו (תהלים ק״ו י״ג), ודרך צחות אמר עצתו ועצת רֵע לשתי הוראות מתחלפות, כי עצת רע ודוד הכוונה מה שהוא יועץ אותך, אבל עצתו ענינו גזרתו, מה שיעץ לעשות ולהביא עליך, והכונה: המתֵן שיתקיימו גזרותיו, וקבל אותן בשמחה ובלי תלונה, ולבסוף תראה כי הכל לטובה, כי גם התלאות והצרות תהיינה סבה לפרי טוב בראשיתך, ועוד יותר באחריתך. והנסח האחר אינו אלא תקון שתקנו אחרים שלא ירדו לסוף דעתו של המשורר׳, כן כתב שד״ל, ונושא המאמר

העירו: ואולי באמרו ואל תיקד יקוד כונתו אל יבער לבך בגדל לַבַּת התאוה להרוס לראות דבר סתר, וכמו פן יחם לבבו, כי קרבו כתנור לבם בארבם, חם לבי בקרבי ודומיהם". והפרוש הזה גם בעיני יתכן. — תיקד, בנ"א: תקד. — יְקוֹד, לדעת שד"ל היתה המלה הזאת ראויה להיות קמוצה (יָקוֹד), ותפס עליו המדקדק אד"ם הכהן מלשון הכתוב (ישעיה שם), אשר בו השתמש המשורר, ששנה רק את המלה יֵקַד שהיא לגוף נסתר לגוף נוכח תיקד, כיאות לענינו. אולם הטענה הזאת אינה טענה, כי מלת יְקוד נוכל לשימה בכתוב בתור נושא המאמר ומלת יֵקַד הוא הנשוא, אכן בחרוז שלפנינו נושא המאמר הוא ההורס לראות ואין מקום למלת יְקוד בתור שם, ואם הוא מקור ראוי שיהי' מקור מְכרת ולא נסמך, ר"ל יָקוד, ע"ד וישפט שָׁפוט (בראשית י"ט ט'), ולא היתה כונת שד"ל על יָקוד הנקמץ שהוא בשורק (ישעי' ל' י"ד), כאשר חשב ר' אד"ם הכהן. אמנם באמת מצאנו גם בכה"ק לפעמים את המקור המכרת ת' הנסמך (בהקשרו עם הפעל לחוק הפעולה), כמו היות אהיה כמוך (תהלים נ' כ"א), חֲבֹל חבלנו לך (נחמי' א' ז'), העכרת הַעֲביר (יהושע ז' ז'), ועל אלה סמך המשורר בהשתמשו גם הוא במקור מכרת ת' נסמך לצורך המשקל.

שורה 5—6: העיר דוקס (ג"א צד 64): "יסוד הוא הקב"ה וכן יקרא רשב"ג אותו בכתר מלכות, הסוד והיסוד", וזה לשונו של רשב"ג: "ושם הסוד והיסוד — ועדיו יגיע השכל ושם יעמד", וכונתו לא על הקב"ה, אבל על החמר והצורה עלולי רצונו של הקב"ה (ראה דברי רש"ז, התחיה ח"א צד 59 בהערה, ודברים מחוכמים בענין זה בספרו של ר"ד קויפמאנן על התארים צד 98 והלאה), וזאת כַּוָּנת ריה. ומסכים אני לדעת הרכבי שכתב, אשר דברי המשורר מיוסדים על דברי בן סירא (העברי ג' כ"א—כ"ב): במופלא (פלאות) ממך אל תדרוש וכו' במה שהורשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות. ועל האסור שאסרו החכמים (חגיגה פ"ב מ"א) לדרוש מה למעלה ומה למטה. ושד"ל כתב בבאור החרוז: "חדל לחקור ולהרהר אחר גזרותיו הבלתי מובנות לך, כי אין לך רשות להבין יסודן".

שורה 7—8: משלי כ"ה ו'. "אל תחשוב עצמך כאחד ממלאכיו ואנשי סודו, אבל רד ממלאכותו, ממקום עדת האל ומלאכיו, ואל תעמוד במקום גדולים, לחוות דעתך על מעשה האלהים", כן באר

אהבה אשר עצבה אותו, ואם כן מוסב עָצְבוֹ אל אַהֲב. וכל זה לפי נוסחתנו, אולם הנוסח וְר׳ב כל ייטב בעיני. — אהב, ר״ל אהבה, ובדיואן רמב״ע: אוהב, והוא שנוי שלא מדעת.

שורה 3—4: ר״ל על כי יאהב לבי את צבי החן כאהבתו את עצמו; ראה ש״א כ׳ י״ז.

שורה 5—6: בני אדם מוכיחים את לבבי על רב דמעיו אשר יזיל בעת זכרו את אהובו (אהובתו) ומדי דברו בו (עדה״כ ירמי׳ ל״א י״ט). — זכרו, כ״א: חברו. — דברו, בכל כה״י: דברי, כלה״כ ונגד הענין.

שורה 7—8: וזה המום אשר מצאו המוכיחים באהוב לבי (באהובתי), שהוא מחבר יום וליל יחדו, שני הפכים בנושא אחד, כי פניו מאירים כאור יומם ושערות ראשו הן זר לַיִל (שחור) סביב למאור פניו; ראה לעיל צד 55 בהערתי לשיר נ׳ שורה 17—20.

שורה 9: והוא, ר״ל לבי. — בחי, בכ״א: בשם.

שורה 11—12: וְדָיו, כ״א: ודודו. ראה דברים י״ז כ׳.

ח.

כ״א ח״א סי׳ ל״ז (חסר); כ״ב ח״א סי׳ רע״ד. נדפס ראשונה בגנזי אקספרד צד 38 עפ״י כ״ב (והנוסחאות שאינן בכ״ב והן בג״א רק טעיות המעתיק או המדפיס אציין באותיות ג״א), ואח״כ ע״י שד״ל בדיואן שלו דף ד׳ ע״א סי׳ י׳ (פיליב צד 9), והוא השתמש גם בכ״י פארמא סי׳ 997. נוסחאותיו של שד״ל הן גם נוסחאותיו של הרכבי, ח״ב צד 79; ראה גם גינגר בספרו על רי״ה צד 151; קעמפף Nichtand. Poesie ח״ב צד 232. — משקל השיר אחד ממיני הרגז (رجز), בספרי ע״ד המשקל צד 34 אות c.

שורה 1—2: ירמי׳ כ״ג י״ח, כ״ב; משלי כ״א ב׳, כ״ד י״ב.

שורה 3—4: שמות י״ט כ״א, כ״ד; ישעיה י׳ ט״ז. וע״ד שד״ל כונת הבית: אל תהרוס לראות וכו׳ פן תהי׳ נשרף, וא״כ מן הראוי הי׳ לכתוב ולא תיקד ת׳ ואל תיקד. ובעלי „עטרות לריבון״ צד 42

שורה 3—4: בכ״י: נזרעו בבכיה בעיני, ומלת והציץ חסרה, והתקון תקונו של ע, וכונת הדברים: אהבים נזרעו בעיני הבוכיה ומשם יצא ציץ וכו׳. — בפריו, בכ״י: כפריו.

שורה 5—6: אחשב, בכ״י: אחשוב. — לבבי, שם: לבי. — אפעה ושרף, תלתלי השער; ראה הערותי לכרך א׳ שיר ע׳ שורה 31—34 ושיר קיט שורה 3—7.

שורה 7—8: דברים ג׳ כ״ז, ליד ד׳.

ז.

כ״א ח״א ס״ כ״ז; דיואן רמב״ע כ״י ס״ כ״ה; פלטה הנשארת מד׳יואן רמב״ע, כ״י החכם ר״י הלוי בפריז, ס״ קצ״ו (= כ״ים). — וכתוב עליו בכ״א: „וקאל בסנד מא קבלה״ („ואמר בסמך מה שלפניו״), ולפניו נמצא הרשות „אל אלהים״ הנדפס בספרי על המשקל צד 40. וממעל לו כתוב: וקאל ונסבה אליה גיר ר׳ חיא והוא אבו סעיד אבן אלקש ואנא שאך פיה (ר״ל: ואמר, ויחסו אליו איש זולתי ר׳ חייא, והוא סעיד אבן אלקש, ואני מסופק בו), ונראה כי גם בשיר שלפנינו המאסף מסופק, אם הוא לריה״ה או לא. ובדיואן רמב״ע וכ״ים: „וממא קאל פי אלצבא מן באב אלגזל״ („וממה שאמר בנעורים משער הצבי״). „צבי החן״ הוא כנראה — צבית חן, והשיר מדבר על הנקבה בלשון זכר (ראה הערתי לשירי האהבה ס״ ח׳). — משקלו כמשקל שיר ב׳ (צד 3).

שורה 1—2: הדאגה תשבור את לבבי בכל עת אשר יעציבוהו בני איש על רדפו אהב. — לבי, בכ״א: נפשי, אולם ראה תהלים ס״ט כ״א. — בכל עת, בדיואן רמב״ע: וְרַב כל, ובכ״ים: ולב כל, ואם כן עצבו שבסוף הסוגר ר״ל ריב בני איש או לב בני איש יעציב אותו, ולפי הנוסח שלפנינו עצבו לשון יחיד במקום רבים. וע העיר: „אבל בעיני יפלא כי הנושא לשון רבים והנשוא בלשון יחיד, על כן אמרתי כי „בני איש״ בתחלה הוא לשון קריאה (כמו תהלים ד׳ ג׳), והכונה: אתם בני איש דעו נא כי בכל עת שברה הדאגה את לבי ברדפו

שורה 1—2: יונה, ר״ל שער לבן; עֹרֵב, ר״ל שער שחור. חיה במו ארב, איוב ל״ז ח׳, ובכ״א: היה כמו אורב.

שורה 3: שחרות, כ״ב: שחרית.

ה.

כ״א ח״א ס״ כ״א; כ״ב ח״א ס״ רפ״א. — נדפס בגנזי אקספרד (עפ״י כ״ב, ואזכיר רק אותו) צד 31 בשם מחבר בלתי נודע; דיואן שד״ל דף ב׳ ע״א ס״ ח׳ (פיליב צד 4); הרכבי ח״ב צד 139 ס״ א׳. — משקלו כמשקל שיר א׳ (צד 3). — ממעל לו כתוב: ״וקאל פי אלתרקק ואל תזהרי״.

שורה 2: תמיד, בכ״ב: סביב.— האלהים, בג״א: השלום, וזה טעות, כי גם בכ״ב הנוסח כמ״ש לפנינו.

שורה 4: ראה תהלים ס״ח י״ט. — אלי, בכ״ב: עלי.

שורה 5—6: עדה״כ תהלים כ״ט א׳, ב׳. — ותני לאל, כ״ב: לאל ותני. — תהלות, שם: תפלות. — וכתב שד״ל: ״ואמנם ענין השיר הזה ופרושו כך הוא: אל תבקשי גדולות האדמה, ואז תדעי כי על ידי כן עלית למרום ושבית שבי, ותהיי במדרגת המלאכים, ותתני לו הלל ושבח עם בני אלים, במקומם ובחברתם״.

ו.

כ״א ח״א ס״ כ״ג.— וכתוב ממעל לו: ״וקאל נקל מן כט ר׳ דוד בן ר׳ מימון״ (״ואמר, נעתק מן כתב ר׳ דוד ברימ״).— משקלו הוא הנקרא בל״ע خفيف (בספרי ע״ד המשקל צד 39 והלאה).

שורה 1—2: וניב אהבים וניבו, אולי הכונה: דבר אהבים ופריו; וע״ד ע אולי צ״ל וניר אהבים, מלשון נירו לכם ניר (ירמי׳ ד׳ ג׳; הושע י׳ י״ב). — מאד, חסר בכ״י והוספתיו בשביל המשקל.

ג.

כ״א ח״א ס׳ ט״ז; כ״ב ח״א ס׳ רמ״ט. נדפס עפ״י כ״ב: בנגוי אקספרד צד 27; קֶאמפף ח״ב צד 230; הרכבי ח״ב צד 73 ס׳ ג׳; עפ״י כ״א: פיליב צד 95; בספרי ע״ד המשקל צד 46 בתור דוגמא למשקלו (המשקל הקל).

שורה 1: הוי, בכ״א: אוי. (אבל בספרי הנ״ל ופיליב: הוי).

שורה 3—4: סתמו מעין החכמה, כ״א: הסתימו מעין חכמה (ואצל פיליב: החכמה, לא מחכמה).— אמנע, כ״ה בב׳ כה״י (פיליב: אֶמְנַע), ובכ״ב על הגליון „נ״א אמנעם״, ובנוסח זה בחר ר״צ עדעלמאן ונמשך אחריו קֶאמפף.

שורה 5—6: איש בי, כ״ה בכל הנוסחאות; פיליב: בי איש. — שורה 6 היא עדה״כ קהלת א׳ ח׳, וראה דברים של טעם בכַּונת החרוז שלפנינו בבתולת בת יהודה צד 81 הערה א׳. עיין גם בהערותי לכרך א׳ שיר ס״ז חרוז 18—22, ודומים לדברי משוררנו בזה דבריו בכרך שלפנינו צד 254 (שיר ל׳ שורה 67): הוסף ויוסיפו מכאוב וכו׳, וכבר הזכיר רשב״ג דבר זה בתקון מדות הנפש ח״ב שער ד׳ בשם אפלטון: מי שרוצה להנקם מאויביו יוסיף מעלה יתרה בעצמו, והדברים מובאים סתם במבחר הפנינים שער השנאה (מהדורת רבי״ח אשר ס׳ 617 וע״ש בהערת המו״ל), ובשנוי לשון במוסרי הפילוסופים שער ב׳ פ״ב (מהדורת ר״א לעווענטאל ס׳ 47, וע׳ מה שכתב החי הזה בהעתקתו האשכנזית צד 107 הערה 5): ואמרו לו (לאפלטון) במה ינקם האדם מאויביו אמר שיוסיף אדם מדות טובות בנפשו.

ד.

כ״א ח״א ס׳ ט״ז; כ״ב ח״א ס׳ רנ״א. נדפס במה״ע Ltbl. d. Orient לשנת 1850 עמוד 648. — וכתוב עליו בכה״י: „ולה פי אלשיב״ („ולו, על השיבה״). — משקלו כמשקל שיר י״ג (צד 16).

להלק „שארית יהודה".

א.

כ״א ח״א ס׳ ח׳. נדפס: גינר, צד 154; גראֶטין צד 89 ס׳ י״ח; הרכבי ח״א צד 130 ס׳ ל״ט.— משקלו כמשקל שיר ב׳ (צד 3).— וכתוב ממעל לו: „ישועה קאל אנשרני אלדיין ר׳ יחיאל ז״ל לרגל כתב ליהודה הלוי פ׳ תרכה עמל אלשער בית א׳ והו: יהודה החריש לו מעשות שיר | והיא היתה מלאכתו מבחוריו. פאנאכה" (אמר ישועה — הוא מאסף הדיואן — ספר לי הדיין ר׳ יחיאל ז״ל כי איש אחד כתב ליהודה הלוי על עזבו מלאכת השיר בית אחד והוא: יהודה החריש וכו׳ והשיב לו").— ראה משלי כ״ה כ״ו; ויקרא כ״ו מ״ג, מ״ד, ירמי׳ י״ד י״ט; איכה ה׳ י״ח.— געלה, בכ״א (הוא כ״י שד״ל) בעלה, וכן הדפ״ס גינר, ובלק״ש נתקן כהלכתו, וע׳ הרכבי שאמר „נוכל ג״כ לתקן בחלה״, ואני בוחר בתקונו של גראֶטין שהוא עפ״י לשה״כ ואין צורך להגיה רק אות אחת.

ב.

כ״א ח״א ס׳ י״א; כ״ב ח״א ס׳ קס״ז.— משקלו כמשקל השיר שלפניו.— וכתוב עליו בכ״י: „וממא רסם עלי זבדיה׳ („ומה שכתב על קערה"), ונראה שהי׳ מנהגם לתת לחתן קערה למתנה ועליה חרותים או כתובים חרוזי שיר נאותים לענין; ראה הערתי לשיר כ״א. — לאורחים, כ״ב: לאזרח. — לשורה 4 ראה איכה ב׳ י״ט.

הגניזה אשר הובאו מאלקהירא והמה גנוזים כעת באוצר ספרי בית המדרש הנ״ל[1]. ועל הטוב יזכר גם שם ידידי המעתיק הנאמן ר׳ י״צ לאסט, אשר העתיק בשבילי כמה שירים הנמצאים בכ״י שונים, ויעש את מלאכתו בדיוק גדול ובזריזות יתרה.

פה פראג המעטירה, מוצש״ק כ״ב כסלו לשנת חיותני״ו (תר״ע) לפ״ק.

חיים בראדי.

[1]) שנויי הנוסחאות האלה, אשר אחרו לבוא לידי, פניתי להם מקום בתוך „ההערות הנוספות״ אשר בסוף הספר, והם מסמנים שם בסימן „כ״י T-S״ (ר״ל כ״י נמצא באספת Taylor-Schechter).

לעצה נבערה ״וחבובזי את הכנסותיה המעטות למען הכין מצבת כבוד למשוררנו הנעלה, כראוי לאיש מורם מעם כמוהו. ואני גם אני אתן תודה והלל לד׳ על אשר זִכַּנִי להוציא לאור את שירי רי״ה מֻגהים ומבארים, ולהראות את יָפְיָם לעיני כל מבין, בשעה אשר יהינו המתחכמים לשלוח את לשונם באיש המופת הזה, וטרם למדו עוד להבין את שפתו ולרדת עד סוף דעתו ישפטו עליו כסומא על הצבעים וכחרש על הקולות ויגזרו אֹמֶר, שלא היה רי״ה משורר כלל[1])! ואולי עוד יבוא יום ויפקחו עיני המתחכמים לראות נכוחה, ואז יודו ויאמרו: ילדות היתה בנו, ילדות בימי השחרות — והיא שֶׁבִּיְּשָׁה את זקנתנו! ״אהבת ילדים להוציא ישן מפני חרש, להחריד עריצים ולהוריד אֵלים מכסאותם, היא שגרמה לנו׳ לדבר תועה באיש גדול ורב ורם כענקים, אשר כל בית ישראל מחֻיב בכבודו!

על כוָנתי במלאכתי ועל אופן עבודתי אין לי להוסיף או לגרוע דבר מאשר אמרתי בראש דברי לספר הראשון (צד XI והלאה). גם בנקוד השירים וגם בכתיבה מלאה וחסרה נהגתי כמנהגי בכרך א׳, וכן לא נטיתי מדרכי גם בהערותי. אפס כי קצרתי בקצת מקומות ולא הרביתי להביא דמיונים משאר ספרי השיר והמליצה, כי יראתי פן יֶאֶרְכוּ מאד הדברים ותגדל כמות הספר הזה (אשר רב מאד מספר השירים הנכללים בו ממספר השירים בספר הראשון) יתר הרבה על המדה. אבל נזהרתי מאד לבלתי הניח כל דבר קשה ההכנה אם לא שפרשתיו או העירותי עליו והודיתי בפה מלא, כי קצרה ידי מלפרשו.

גם הפעם תודתי נתונה לשני החכמים היקרים, רב״ז באכער בבודאפעסט ור״א עהרליך בטילזיט, אשר קראו בשום לב את גליונות ההגהה וישגיחו אל מלאכתי, שלא תצא תקלה מתחת ידי, ואשר העירו בדברים מחֻכמים — אשר הבאתים בהערותי בשמם — על כמה וכמה פרטים הדורשים באור. ותשואות חן חן להחכם הנכבד הפרופ׳ ר״י דוידזאָן, מורה בבית מדרש הרבנים בניו־יאָרק, אשר שלח לי שנויי נוסחאות לקצת שירי רי״ה הנמצאים בין שרידי

[1]) ראה בהערותי בכרך שלפנינו צד 295 (לשיר נ״ח שורה 47—48).

מספר השירים האלה מאה ועשרים (סי' קי"ז וקי"ח הם אגרות בתוכות במליצה חרוזית; שיר קי"ט וקי"כ לאחרונה יסעו. הראשון יען אינו מילידי הענק לדעתי, והאחרון מפני שהוא מילידי הענק רק לדעתי).

הנה כי כן מספר השירים הנדפסים בספר השני שלש מאות ואחד, ובספר הראשון נדפסו מאה ושלשים ושמונה שירים ושבע אגרות, נמצא סך כל השירים (עם האגרות) בשני הספרים: ארבע מאות וארבעים וששה. מאלה נדפסו ע"י שד"ל בשני ספריו („בתולת בת יהודה" ו„דיואן רי"ה") ששה ושמונים שירים ושלש אגרות, וע"י הרכבי (בשני חלקי ספרו „ר' יהודה הלוי") תשעה וחמשים שירים וארבע אגרות (מלבד אלה שנדפסו ע"י שד"ל); הוסף עליהם עוד שלשה וארבעים שירים אשר נדפסו במ"ע, קובצים וספרים שונים (ורב קהל הקוראים לא יוכל להתענג עליהם והם כאלו לא נדפסו כלל), ישארו עוד מאתים וארבעים ותשעה שירים ושתי אגרות אשר נדפסו ראשונה באספת השירים שלפנינו, והם שירי החול, ובשירי הקדש עוד תראה גדולות מאלה. ואני הארכתי בדבר הזה, אף כי אין לו ערך גדול בשהוא לעצמו (כי כל בן דעת וכל אוהב עמו וחפץ בכבוד גדוליו הלא יודה, כי ראוי היה רי"ה שיצאו שיריו לאור באספה אחת, אף לו היו כלם נדפסים מפֻזרים ומפֹרדים), למען הראותך לדעת כמה מן האמת יש בדברי יועץ לא קרוא שהרחיב פה והאריך לשון לאמר: „כי גם חברת מקיצי נרדמים תחת לבזבז ההכנסות המעטות אשר לה על מהדורות חדשות מדברים אשר כבר נשנו ונשלשו בדפוס (כגון החלק היותר גדול משירי יהודה הלוי) . . . טוב ונכון היה מצדה להוציא לע"ע בחוברת אחת — אשר כמותה לא תגדל כפי ידיעתי את כה"י אשר באוכספורד משירי ריה"ל — רק השלמה למה שכבר הופיע בדפוס ולהדפיס החרוזים כמו שהם בכ"י, בלי נקודות והערות ארוכות[1])"! ועתה עיני כל ישראל רואות, כי הנדפס משירי רי"ה, בפרט הנדפס בשני הקובצים העקריים (שד"ל והרכבי), הוא בטל במעוטו, ומוקירי שירתנו העברית בכלל ושירי רי"ה בפרט יודו כמוני היום לחברת „מקיצי נרדמים" הנכבדה, על אשר לא שמעה

[1]) „ממזרח וממערב" ח"ב צד 113 הערה 1.

א) „שירי אהבה", בין אלה שהם שירי אהבה במלוא מובן המלה, רצוני: שירים אשר שר המשורר לאהובתו או שָׂשָׂם אותם בפי אוהב המדבר לרעיתו, ובין אלה אשר שר לכבוד ידידיו ורעיו ביום חתֻנתם וביום שמחת לבם. מספר השירים האלה ששים וששה.

ב) „קול בוכים", מחלקה כוללת פתיחות אשר היה מנהגם להקרימן לפני הספדם אשר ספדו במות אחד מגדולי העם, קינות אשר כתב המשורר במות עליו רעיו וידידיו או חברם לבקשת אנשים שונים לקונן אותם על מתיהם, וכתבות אשר חבר ונחרתו על מצבות קבר. מספר השירים האלה ארבעים ושלשה (סי' מ"ג כתוב במליצה חרוזית או מסורדת).

ג) „משא נפש ציונה", שירים אשר כתב רי"ה ברבר נסיעתו לארצנו הקרושה או בהיותו כבר בדרך, בין בים ובין ביבשה, ומספרם עשרים ושלשה.

ד) „חידות", כתב אותן המשורר כמנהג המשוררים הערביים והעבריים בעת ההיא; מספרן ארבעים ותשע.

ה) „שארית יהודה", שירי החול אשר לא יכלתי לתת לכל מין ומין מהם מדור בפני עצמו, או שלא באו במקום הראוי להם מפני הטעמים, אשר בארתים בראש דברי לספר הראשון צד XIV והלאה.

צד 36 סי' א'), „עב תערוף" (כי"א ח"א סי' קמ"ג, כי"ב ח"א סי' ל"ב — חרוז א' — ושם ח"ג; גנזי אקספורד צד 18; שער השיר צד 130 סי' 116), „פניני שיר" (כי"ב ח"א סי' שנ"ד; שער השיר צד 159 סי' 140), „שיבה פני השחרות חומדת" (כי"א ח"א סי' ש"ן, כי"ב ח"ג; שער השיר צד 129 סי' 115), „שיר עלמות אשנן" (ח"ב מחלקה ב' סי' צ"א; מה"ע Zeitschrift f. h. Bibl. ח"ג צד 125) — בכל אלה כתוב מפורש בכה"י כי לא לרי"ה הם ועל כלם נזכר שם מחברם. השיר „נצדק ואם ארחות ישרה עקלו" (כי"א ח"א סי' קמ"ו) לא הדפסתיו בקבץ שלפנינו, יען אי אפשר הוא לדעתי שחברו רי"ה ועוד שהוא משבש כל כך עד שאין יכלת בידי לתקנו כראוי. נשאר א"כ בשני כה"י רק שיר אחד שחברו רי"ה ולא נמצא בדיואן שלפנינו, הוא השיר „אם לי חזק לבב" (כי"ב ח"א סי' ל"ד — רק חרוז א' — וח"ג; רשימת כי"א ח"א סי' קמ"ד וחסר בכ"י עצמו), אשר לא עלתה בידי להשיג העתקה נכונה ממנו בעוד מועד, ואותו אדפיס בסוף הכרך השלישי, אשר ידי נטויה לחו"ל אי"ה.

ראש־דבר.

הספר השני מדיואן ר׳ יהודה הלוי ז״ל כולל בקרבו את יתר שירי החול[1]) אשר שר אביר משוררינו זה בחמש מחלקות והן:

[1]) השיר „ערבה שנתי״ (כי״ב ח״ג; כהנא, ראב״ע כרך א׳ צד 79) אולי הוא לראב״ע אבל אין טעם לשים אותו בפי רי״ה; „דמעות עשוקי אהבה״ (כי״ב שם) הוא שיר יקר ונכבד, אבל המאסף העיר בעצמו לאמר: „גם את זה מצאתי משירי חשובי המשוררים ולא נכתב עליו שם בעליו, וצוף דבש אמרי נועם וטוב טעמם כי נעמו יורו על מחברו ע״כ כתבתיו פה, כי אולי הוא מריה״ל״, ואם ודאיו של המאסף יש להטיל בהם לפעמים ספק, ספקותיו על אחת כמה וכמה; „היתאפק ואם יחשה״ (ג״כ שם) הוא לרשב״ג (גיגר בספרו על רשב״ג צד 189); „הנרפא הזמן״ (כי״א ח״א סי׳ שפ״ח) הוא לר״ש הנגיד (סי׳ י״ג בשירי הנגיד היוצאים לאור על ידי); „ציון הלא תשאלי לשלום אסירים בלי תקות״ (כי״ב סוף ח״א), נדפס בתור קינה לט״ב במחזור רומניא דף רי״ד בלי שם מחברו, ומאסף הכ״י יחסו בטעות לרי״ה כי החליפו בשיר „ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך״; השירים: „אבי מוסר״ (כי״ב ח״א סי׳ מ״א, ברשימת כי״א ח״א רכ״ז וחסר בכ״י עצמו), „בעוד איש יהלוך״ (כרך א׳ הערות צד 182), „ילדי ימים״ (כי״ב ח״א ס׳ ב׳, דוקס, רמב״ע צד 98 סי׳ 6), „ימיני אשכחה״ (כרך א׳ הערות צד 160), „ימיננו בחיק קצר עצורה׳ (בתולת בת יהודה צד 58 סי׳ ו׳; שער השיר צד 127 סי׳ 118), „לכל איש באהבינו״ (רשימת כי״א ח״א סי׳ קמ״ח וחסר בכ״י עצמו; דוקס, רמב״ע צד 97 סי׳ 4), „מבין עפאים״ (כי״ב ח״א סי׳ ב׳ — רק חרוז א׳ — ושם ח״ג; כוכבי יצחק חברת כ״ו צד 16 והלאה, שער השיר צד 128 סי׳ 111), „נטפי דמעות״ (כי״ב ח״ג, דברי חכמים צד פ״ב), „נפת שפתים״ (כי״ב ח״א סי׳ ל״ג — חרוז א׳ — ושם ח״ג; „תהלה למשה״ הוא ספר היובל לכבוד רמש״ש חלק העברי

תֹּכֶן:

דיואן

והוא

ספר כולל כל שירי אביר המשוררים

יהודה בן שמואל הלוי

יוצאים לאור

באספה אחת על פי כתבי יד וספרים נדפסים

מֻגהים ומבֹארים

על ידי

חיים בראדי

ספר שני

שירי חול.

ברלין, תר"ע

בדפוס צבי הירש בר' יצחק איצקאווסקי

Dîwân

des

Abû-l-Hasân Jehuda ha-Levi.

Nach Handschriften und Druckwerken bearbeitet
und mit erklärenden Anmerkungen versehen

von

Dr. H. Brody.

Zweiter Band:
Nichtgottesdienstliche Poesie.

BERLIN, 1909.
Druck von H. Itzkowski, Auguststr. 69

ראשי החברה:

אברהם ברלינר, ברלין, נשיא הכבוד

דוד סימאנסען, קאפענהאגען יושב ראש	אהרן פריימאנן, פפד"מ סגן היושב ראש

שמואל אברהם פאזנאנסקי, ווארשא
המזכיר

בנימין זאב באכער, בודאפעשט.	אברהם ביכלער, לונדון.
חיים בראדי, פראג.	מרדכי בראנן, ברסלא.
דוד גינצבורג, פטרסבורג.	אברהם אליהו הרכבי, פטרסבורג.
דוד ילין, ירושלם.	ישראל הלוי, פריש.
שמואל צבי מרגליות, פירינצי.	אברהם עפשטיין, ווינא.
יעקב פריימאנן, העלישויא.	שניאור זלמן שעכטר, נויארק.

Schriften des Vereins Mekize Nirdamim
3. Folge, Nr. 2.

ספרים

היוצאים לאור

על ידי

חברת מקיצי נרדמים

(הוקמה מחדש בשנת תרמ״ה, חוּרה ונתיסדה בשנת תרס״ט)

שנה ראשונה. התר״ע.

Dîwân Jehuda ha-Levi's.

BERLIN
1909

דיואן

והוא

ספר כולל כל שירי אביר המשוררים

יהודה בן שמואל הלוי

יוצאים לאור

באספה אחת על פי כתבי יד וספרים נדפסים

מֻגהים ומבֹארים

על ידי

חיים בראדי

ספר שני

שירי חול.

(חֹברת ה׳.)

ברלין, תר״ע

בדפוס צבי הירש בר׳ יצחק איצקאווסקי